www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ئەخلاق باغچىسىدىن گۈلدەستە

«تۈركىي گۈلىستان ياخۇد ئەخلاق» ۋە ئابدۇللا ئەۋلانىي

قەيەردە ئەدەب-ئەخلاق ،دىيانەت ،نومۇس بولمىسا ياكى بۇزۇلغان بولسا ،يەنى ئادەملەرنىڭ ئەپئال ، كەيپىيات ،مىجەز-قىياپەتلىرىدە غەيرىيلىك ،بۇزۇلۇش ئالامەتلىرى ئاشكارا ئۆرلەپ تۇرسا ،ئۇ ھالدا شۇ يەرنىڭ ،شۇ ئەلنىڭ بەختى-ئىقبالى ،مىللىي شۆھرىتى زەبۇنلۇققا بۇرۇلىدۇ ،دەيدۇ ئاتا-بوۋىلار .

مۆھتەرەم ئوقۇرمەنلىرىمىزنى ئەنئەنىۋى مىللىي ئەخلاق نەمۇنىلىرىدىن بەھرلەندۈرۈش مەقسىتىدە ژۇرنىلىمىزنىڭ «ئەخلاق باغچىسىدىن گۈلدەستە» سەھىپىسىدە ئابدۇللا ئەۋلانىينىڭ 1913-يىلى يازغان «تۈركىي گۈلستان ياخۇد ئەخلاق» ناملىق دىداكتىك ئەسىرىنى ئۆز ئىمكانىيىتىمىزگە كۆرە سەل-پەل قىسقارتىپ ھوزۇرى ئېتىبارىڭىزلارغا سۇندۇق . بۇ ئەسەر مۇشۇ ئەسىرنىڭ ئالدىنقى چاركىدە ئۆزبېكلەرنىڭ ، جۇملىدىن 30-يىللاردا قەشقەرنىڭ بەزى يېڭىچە مەكتەپلىرىدە ئەخلاق دەرسلىكى قىلىنغان .

ئەسەر ئەينى ۋاقىتتىكى تارىخىي شارائىت تۈپەيلى بەزىبىر دىنىي ۋە تەسكىرىي قاراشلاردىن خالىي بولالمىغان . ئەنئەنىۋى مىللىي مەدەنىيەت مىراسلىرىغا ۋارىسلىق قىلىش ، ئۇنى ئەينەك قىلىشتا «مېغىزىنى ئېلىپ ، شاكىلىنى تاشلاش» ،

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولياز

«قەدىمكىنى بۈگۈنكى ئۈچۈن ، چەت ئەللىكىنى جۇڭگو ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش» ، «كونىلىرى ئاساسىدا يېڭىلىرىنى يارىتىش» پرىنسىپى بويىچە ، ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ ئۇشبۇ ئەسەردىن «تەنقىدىي ۋارىسلىق قىلىش » ئاساسىدا پايدىلىنىدىغانلىقىغا ئىشىنىمىز .

ئەسەرمۇئەللىپى ئابدۇللا ئەۋلانىي (1878 - 1934) ئۆزبېكىستان شائىرى ، دراماتورگى ، دۆلەت ۋە جامائەت ئەربابى . ئەمگەك قەھرىمانى (1925) ، پروفېسسور (1930) . كونا مەكتەپ ۋە مەدرىسىدە ئوقۇغان (1884-1890) . تاشكەنت شەھىرىدە يېڭىچە مەكتەپلەرنى قۇرغان (1904) ؛ «تۇران» (1913-يىلدا ، 1914-يىلدىن تارتىپ «تۇركىستان») تىياتىر تروپپىسىنى ، «نەشرىيات» (1914) ، «مەكتەپ» (1916) ناملىق نەشرىياتچىلىق شىركەتلىرىنى ئۈيۈشتۇرغان ؛ «شۆھرەت» (1907) ، «تۇران» (1917) گېزىتلىرىنى نەشر قىلغان . 1918-يىلى بولشېۋىكلار پارتىيىسىگە كىرگەن . «ئىشتىراكىيۇن» (كوممۇنىست) گېزىتىنى ئۈيۈشتۇرغان ۋە ئۇنىڭ مۇھەررىرى بولغان (1918) . «كەسەبەچىلىك ھەرىكىتى» ژۇرنىلىنىڭ مۇھەررىرى (1921) ، تاشكەنتنىڭ كونا شەھەر رايونلىرىدىكى خوتۇن-قىزلار ۋە ئەرلەر مائارىپ بىلىم يۇرتلىرىدا (1922-1929) مۇدىر ، تاشكەنت كونا شەھەر مائارىپچىلار ئۈيۈشمىسىنىڭ رەئىسى (1923) بولغان . تۈركىستان ھەربىي رايونى قارىمىقىدىكى مىللىي ھەربىي مەكتەپتە (1924-1929) ، ئوتتۇرا ئاسىيا كوممۇنىستىك ئۇنىۋېرسىتېتىدا (1925-1929) ، ئوتتۇرا ئاسىيا دۆلەت ئۇنىۋېرسىتېتىدا (1930-1934) ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان .

ئابدۇللا ئەۋلانىي يېڭىچە مەكتەپلەر ئۈچۈن بىر قاتار دەرسلىكلەر يازغان ۋە نەشر قىلدۇرغان بولۇپ ، «تۈركىي گۈلىستان ياخۇد ئەخلاق» شۇلار جۈملىسىدىندۇر . ئۇلاردىن تاشقىرى ئۇنىڭ شېئىر توپلاملىرى ، دراما ئەسەرلىرى نەشر قىلىنغان .

- مۇھەررىردىن

تۈركىي گۈلىستان ياخۇد ئەخلاق

ئابدۇللا ئەۋلانىي

مەن بۇ ئەرزىمەس ئەسىرىمنى يېڭى مەكتەپلىرىمىزنىڭ يۈقىرى سىنىپلىرىدا تەلىم بەرمەكچە ۋە شۇنىڭدەك ئۇلۇغ ئەدەبىيات سۆيەرمەنلىرى ھەم ئەخلاق ھەۋەسكارلىرىنىڭ يىراقنى كۆرەر نەزەرلىرىگە تەقدىم قىلدىم .

ھەر كۈنى بولۇرمەن شامغىچە مەن غەمگە گىرىپتار ،
ھەر كېچە كۆيۈرمەن ئاتەشكە پەرۋانە كەبىي زار .
ھېچكىم بىلمەس بۇ مېنىڭ دەردۇ ھالىمنى ،
مەن كېسەل-خەستەمەنۇ ،مىللىتىم بولمىش نېگەبىمار ؟ !

2-بېسىلغان يىلى : ھىجرىيە 1336 ، مىلادىيە 1917 ،تاشكەنت .

ئەخلاق

ئەخلاق-ئىنسانلارنى ياخشىلىققا چاقىرغۇچى ، يامانلىقتىن قايتۇرغۇچى بىر ئىلىمدۇر . ياخشى خۇلقلارنىڭ ياخشىلىقىنى ، يامان خۇلقلارنىڭ يامانلىقىنى دەلىل ۋە مىساللار بىلەن بايان قىلىدىغان كىتاب ئەخلاق ئىلمى دېيىلۇر .

ئەخلاق ئىلمىنى ئوقۇپ بىلىپ ، ئۇنىڭغا ئەمەل قىلغان كىشىلەر ئۆزىنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى ، جانابى‌ھەق نېمە ئۈچۈن ئۆزىنى يارىتانلىقىنى ، يەر يۈزىدە نېمە ئىش قىلماق ئۈچۈن ياشاۋاتقانلىقىنى بىلۇالۇر . بىر كىشى ئۆزىنى چۈشەنمىسە ، ئىلمىنى ، ئىلىم ئەھلىنى ، ياخشى كىشىلەرنى ، ياخشى نەرسىلەرنى ، ياخشى ئىشلارنىڭ قەدىر - قىممىتىنى بىلمىگەي . ئۆز ئەيبىنى بىلمەي ، ئىقرار قىلمىي ، ئۇنى تۈزەتمەكچە ئەستايىدىل كىرىشكەن ۋە جەزم قىلغان كىشى چىن باھادىر ۋە پەھلىۋان كىشىدۇر . رەسۇلىئەكرەم نەبىيىمىز مۆھتەرەم ئەپەندىمىز : «مىزان تارازىسىغا قويۇلىدىغان ئەمەللەرنىڭ ئىچىدە ياخشى خۇلقتىن ئېغىرراقى يوقتۇر . . . . » دەيدۇ .

سۆزلىسەڭ سۆزلە ياخشى سۆزلەردىن ،
بولمىسا جىم تۇرمىقىڭ ئېرۇر ياخشى .
ئويلىساڭ ياخشى پىكىرلەر ئويلا ،
بولمىسا تىلسىز بولمىقىڭ ئېرۇر ياخشى .
ئىشلىسەڭ ئىشلە ياخشى ئىشلارنى ،
بولمىسا بىكارلىقىڭ ئېرۇر ياخشى .

خۇلق

ئىنسان ئىككى نەرسىدىن تۈزۈلمىشتۇر : بىرى تەن ، ئىككىنچىسى نەپس . تەن كۆز ئارقىلىق بار نەرسىلەرنى كۆرۈر . ئەمما نەپس ئىدراك ئىلە

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى

ياخشىنى ياماندىن ، ئاقنى قارىدىن ئايرۇر . تەنىنگىمۇ ، نەپسىنگىمۇ بىرەر سۈرىتى باردۇركى ،ئۇ يا ياخشى ، يا يامان بولۇر . تەنىنىڭ سۈرىتى ھەممىگە مەلۇم بىر نەرسىدۇركى ، ھەر ۋاقىت كۆزگە كۆرۈنۈپ تۇرغاي . ئەمما نەپسىنىڭ سۈرىتىنى كۆزگە كۆرۈنمەيدىغان ، ئەقىل بىلەن ئۆلچىنىدىغان بىر نەرسىدۇركى ، ئۇ خۇلق دەپ ئاتىلۇر . ئەگەر بىر كىشى ياشلىقىدا نەپسى بۇزۇلۇپ ، تەربىيىسىز ، ئەخلاقسىز بولۇپ ئۆسكەن بولسا ، تۇغۇشكىنى شۇ . بۇنداق كىشىلەردىن ياخشىلىق كۈتمەك يەردە تۇرۇپ يۇلتۇزلارغا قول ئۇزاتماقتا ئوخشاشتۇر . رەسۇلى ئەكرەم نەبىيىمىز مۆھتەرەم سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئەپەندىمىز ئېيتۇر :

«بىر تاغنىڭ ئورنىدىن كۆچۈپ كەتكەنلىكىنى ئىشتىكەن بولساڭلار ، ئىشىنىڭلەر ، ئەمما بىر ئادەمنىڭ خۇلقى ئۆزگەردى دەپ ئىشتىسەڭلەر ، ئىشەنمەڭلەر » .

خۇلقى ياماں يۇز-كۆزلۈكتىن نە پايدا ،
خۇبى ياماں كىشىلەر باردۇر ھەر جايدا .
ئۆزگەرتمىكى بەسىي مۇشكۈل خۇيىنى ،
«خۇيۇڭ ئۆزگەرت ئەي دوست» ، دېمەڭ مۇبادا .

ياماں خۇلقىڭ كەلتۈرگۈسى كۆپ زەرەر ،
ۋاقتى كېلىپ باشىڭغا كالتەك ئۇرار .
خۇلقى ياماں كىشىلەردىن قىل ھەزەر ،
ياماں خۇلق ھەر كىشىنى قىلۇر خارۇزار .

ياخشى ۋە ياماں خۇلقلار

ئەخلاق ئالىملىرى ئىنسانلارنىڭ خۇلقلىرىنى ئىككىگە بۆلىمىشىلەر : ئەگەر نەپسى تەربىيەت تېپىپ ، ياخشى ئىشلارنى قىلىشقا ئادەتلەنسە ، ياخشىلىققا تەۋسىپ بولۇپ ، «ياخشى خۇلق» دەپ ، ئەگەر تەربىيەتسىز ئۆسۈپ ، ياماں ئىشلارنى قىلىدىغان بولۇپ قالسا ، ياماںلىققا تەۋسىپ بولۇپ ، «ياماں خۇلق» دەپ ئاتىلۇر .

جانابى ھەق ئەسلىدە ئىنسانلارنى ئىستېداتلىق ۋە قابىلىيەتلىك ، ياخشى بىلەن ياماننى ، پايدا بىلەن زىياننى ، ئاق بىلەن قارىنى ئايرىيالايدىغان قىلىپ ياراتمىشتۇر . لېكىن ئىنسانلاردىكى بۇ قابىلىيەتلەرنى كامالىغا يەتكۈزمەك تەربىيە ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشقاي . «قوش ئۇۋىسىدا كۆرگىنىنى قىلۇر» . ئىنسان قابىلىيەتلىك جەۋھەردۇر . ئەگەر كىمىكى ياخشى تەربىيەت تېپىپ ، بۇزۇق خۇلقلاردىن ساقلىنىپ ، گۈزەل خۇلقلارغا ئادەتلىنىپ چوڭ بولسا ، ھەممە كىشىگە ياقىدىغان ، بەختىيار بىر ئىنسان بولۇپ چىقۇر . ئەگەر تەربىيەتسىز ، ئەخلاقى بۇزۇلۇپ ئۆسسە ، ئاللادىن قورقمايدىغان ،قانۇن-قائىدىگە بويسۇنمايدىغان ،نەسىھەتنى ئاڭلىمايدىغان ، ھەر خىل بۇزۇق ئىشلارنى قىلىدىغان نادان ، جاھىل بىر رەسۋايى ئالەم بولۇپ قالۇر .

رەسۇلى ئەكرەم نەبىيىي مۆھتەرەم ئەپەندىمىز : «ئىمانى كامىل بولغان كىشىلەر ياخشى خۇلقلۇق بولغاي ، سىلەرنىڭ ئاراڭلاردىكى ئەڭ ياخشى خۇلقلۇقلىرىڭلار خوتۇنلىرىغا ياخشىلىق قىلغانلاردۇر» دەيدۇ .

خودانىڭ رەھمەتۇ پەيزى ھەممە ئىنسانغا يەكسەردۇر .
ۋە لېكىن تەربىيەت بىرلەيتىشمەك شەرتى ئەكبەردۇر .
تۇغۇپ قويغانغىلا بولماس بالا ، بولغاي بالا سىزگە ،
ۋۇجۇدى تەربىيەت تاپسا ، بولۇر ئول رەھنەما سىزگە .
تەربىيەت تاپسا تۇمۇرچى ئوغلى بولغايلار ئالىم ،
بۇزۇلساخۇلقى ،گەر بولسىمۇ لوقمان ئوغلى ،بولۇر زالىم .
قوشۇلدى يامانلارغا نۇھنىڭ ئوغلى ئولدى بىئىمان ،
يۇردى كەھف ئىتى① خوپلار بىرلە بولدى ئاتى ئىنسان .

تەربىيە

تەربىيە «پېداگوگىيە» يەنى بالا تەربىيىسى پەنى دېمەكتۇر .

ئەخلاق ئىلمىنىڭ ئاساسى تەربىيە بولغانلىقتىن ، شۇ توغرىسىدا بىر ئاز سۆزلەيمىز . بالىنىڭ تەن ساقلىقى ۋە سائادىتى ئۈچۈن ياخشى تەربىيە قىلىش - ئۇنىڭ تېنىنى پاك تۇتماق ، ياش ۋاقتىدىن باشلاپ مەسلىكىنى تۇزەتمەك ، ياخشى خۇلقلارنى ئۆگەتمەك ، ياماں خۇلقلاردىن ساقلاپ ئۆستۇرمەكتۇر . تەربىيە قىلغۇچى گويا تېۋىب كەبىدۇركى ، تېۋىب كېسەلنىڭ بەدىنىدىكى كېسىلگە داۋا قىلغىنىغا ئوخشاش ، تەربىيە قىلغۇچىمۇ بالىنىڭ ۋۇجۇدىدىكى جاھىللىق مەرىزگە «ياخشى خۇلق» دېگەن داۋانى ئىچىدىن ، «پاكلىق» دېگەن داۋانى سىرتىدىن بېرىپ ئۆستۇرمەكى لازىمدۇر . چۈنكى «ھەسسىنۇ ئەخلاقەكۇم» (ئەخلاقىڭلارنى تۇزىتىڭلەر !) دېگەن بۇيۇك ئەمر بويىچە خۇلقىمىزنى تۇزەتمەككە بۇيرۇلغانمىز . لېكىن خۇلقىمىزنىڭ ياخشى بولۇشىنىڭ نېگىزلىك تايانچى تەربىيىدۇر .

ئەخلاقىمىز بىناسىنىڭ گۈزەل ۋە چىرايلىق بولۇشىغا تەربىيىنىڭ زور تەسىرى باردۇر . بەزىلەر «تەربىيىنىڭ ئەخلاققا تەسىرى يوق ، ئىنسانلار ئەسلى يارىتىلىشىدا قانداق بولسا ، شۇنداق ئۆسىدۇ ، تەبىئىيتى ئۆزگەرمەس» ،

«ياماں خۇي تۇزەلمەيدۇ دەرماں ئىلە ،
يىپەك بولماس يىپ ، رەڭگى ئەلۋان ئىلە .

① «كەھف ئىتى» «ئەسھابۇل كەھف» (غار ئەھلى)نىڭ ئىتىنى كۆرسىتىدۇ . - ت

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

قارالغا ، بىر دەرەخكى يېمىشى يامان ،
بولۇر ياخشى ، ئۇلاق ۋە پەرۋىش ئىلە .
بىلىنگەيلەر ھەر نەرسە ئەسلى رەڭگىدىن .
ۋە ياكى ئۇلانغان ئۇلاق زەڭگىدىن» .دەرلەر .

لېكىن بۇ سۆز توغرا ئەمەستۇر . چۈنكى تەربىيىنىڭ ئەخلاققا ئەلۋەتتە تەسىرى بولىدۇ . خەلقىمىزدە مەسەل بارکى : «سۆت بىلەن كىرگەن خۇي جان بىلەن چىقۇر» ، مانا بۇ سۆز توغرىدۇر . رەسۇلى ئەكرەم نەبىيىي مۆھتەرەم سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئەپەندىمىز : «ئىلىم تەلەپ قىلىش (ئۆگىنىش)بۆشۈكتىن تا لەھەتكە كىرگۈنچە بولۇر» دېگەنىدى . بۇ ھەدىس شەرىئىتىنىڭ مەزمۇنى بىزلەرگە ەلىلدۇر . ھۆكۈمالاردىن بىرى : «ھەر بىر مىللەتنىڭ سائادىتى ، دۆلەتلەرنىڭ تىنچلىقى ۋە راھىتى ياشلارنىڭ ياخشى تەربىيىسىگە باغلىقتۇر» دەيدۇ . ئىسلام شەرىئىتىدە ئۆز بالىلىرىنى ياخشى تەربىيە قىلماق ئاتىلارغا «فەرزى ئەين» ، ئۆز مىللىتىنىڭ يېتىم قالغان بالىلىرىنى تەربىيىسىگە ئالماق «فەرزى كىفايە»دۇر .

ھەر كىشىنىڭ دۇنيادا ئارامى جانى تەربىيەت ،
بەلكى ئاخىردا ئېرۇر دارۇلئامانى تەربىيەت .
تەربىيەت ھەمراھ ئېتەدۇر ھۇر ئىلە رىزۋانلارغا ،
گەر دېسەم بولماس خاتا جەننەت ماكانى تەربىيەت .
ئەي ئاتىلار ! جانلىرىڭىزدىن تاتلىق پەرزەنتىڭىز ،
غەيرەت ئەيلەڭ ئۆتمىسۇن ۋاقىت-زامانى تەربىيەت .
مىسلى ھۇما قوش سايىسى تەربىيەتنىڭ سايىسى ،
بىزدە ئەتا تۇخۇمدەك يوق ئاشيانى تەربىيەت .

تەربىيىنىڭ زامانى

ئەمدى ئوچۇق مەلۇم بولدىكى ، تەربىيىنى بالا تۇغۇلغان كۈندىن باشلىماق ، ۋۇجۇدىمىزنى قۇۋۋەتلەندۇرمەك ، پىكرىمىزنى نۇرلاندۇرماق ، ئەخلاقىمىزنى گۈزەللەشتۇرمەك ، زېھنىمىزنى روشەنلەشتۇرمەك لازىم ئىكەن . تەربىيىنى كىملەر قىلۇر ؟ قەيەردە قىلىنۇر ؟ دېگەن سوئاللار تۇغۇلىدۇ . بۇ سوئاللارغا : «بىرىنچى ، ئۆي تەربىيىسى ، بۇ ئانا ۋەزىپىسىدۇر ؛ ئىككىنچى ، مەكتەپ ۋە مەدرىسە تەربىيىسى ، بۇ ئاتا ، ئوقۇتقۇچى ، مۇددەرىس ۋە ھۆكۈمەت ۋەزىپىسىدۇر» دەپ جاۋاب بەرسەك ، بىر كىشى : «قايسى ئانىلارنى دەيسىز ، بىلىمسىز ، بېشى پاقماق ، قولى توقماق ئانىلارنىمۇ ؟ ئۆزلىرىدە يوق تەربىيىنى قەيەردىن ئېلىپ بېرۇرلەر» دەر . مانا بۇ سۆز كىشىنىڭ يۈرىكىنى ئېزۇر ، باغرىنى ياندۇرۇر . ئاتىسىغا نېمە دەيسىز ، دېسەك ، «قايسى ئاتىنى ؟ تويچى-ئويۇنچى ، ئوغلاقچى ، بەزمىچى ، دۇتارچى ، كانايچى ، سۇنايچى ، ئىلىم قەدىرىنى بىلمىگەن ، ئىلىم ئوچۇن بىر تىيىننى قىيمىغان ، زاماندىن خەۋەرسىز ئاتىلارنى دەمسىز ؟ ئالدى بىلەن شۇ ئاتىلارنى ئوقۇتماق ، تەربىيە قىلماق لازىمدۇر» دەر . مانا بۇ سۆزنى ئاڭلاپ كىشىنىڭ روھى چۈشۈپ كېتۇر .

ھە ، بولمىسا ئوقۇنقۇچىچۇ ؟ دېسەك ، «قايسى ئوقۇنقۇچى ؟ مەقسىتى پۇل ، مەسلىكى شۆھرەت ، يۇقىرى مەكتەپلەردە ئوقۇمىغان ، «ئۇسۇلى تەلىم» كۆرمىگەن ئوقۇنقۇچىلارنى ئېيتامسىز ؟ ئۇلار ئاۋۋال دارىلمۇئەللىمىنلەردە ئوقۇماقلىرى ، سوڭرە دەرس بەرمەكلىرى لازىمدۇر» دەر . مانا بۇ سۆز كىشىنى ھەيرەت دەرياسىغا غەرق قىلۇر .

مۇدەررىسلەرنى نېمە دەرسىز ؟ دېسەك ، «قايسى مۇدەررىس ؟ تەلەپلىرى ئاش ، مەقسەدلىرى تون ، دەرسلىرى ئىمتىھانسىز ، ئىسلاھ دېگەننىڭ يېنىغىمۇ يولىمىغان مۇدەررىسلەرنى دەمسىز ؟ ئۇلار ئۆز ۋەزىپىلىرىنى بىلمەي ، نەپسىلىرىدىن كېچىپ ، زامانغا مۇۋاپىق تۇرە دەرسلىرىنى ئىسلاھ قىلىپ ، ئىمتىھان بىرلە ئوقۇتماقلىرى لازىمدۇر» دەر . مانا بۇ سۆز ھەر كىمەرسىنى ئەلئىسلاھ ! دېمەككە مەجبۇر قىلۇر . بولمىسا ، ھۆكۈمەتچۇ ؟ دېسەك ، «خەير ، ھۆكۈمەت ھەممىنىڭ ئاتىسىدۇر . ئۆز پۇقراسىنىڭ بالىلىرىنى تەربىيە قىلمىقى لازىمدۇر . شۇنىڭ ئوچۇن بىزنىڭ رۇسىيە ھۆكۈمىتى ھەر يەردە بىز ئوچۇن مەكتەپلەر ئېچىپ ، بالىلىرىمىزنى ھەقسىز ئوقۇتۇر . لېكىن ئۆزىمىز ئىشىنىڭ يولىنى بىلمىگەنلىكىمىز ، ھۇرۇنلۇقىمىز ، ئۆيدە ئانا تەربىيىسى ، ئاتىدىن مېھنەت تەربىيىسى ، ئوقۇنقۇچىدىن ئەخلاق تەربىيىسى ، مۇدەررىستىن ئىلىم-پەن تەربىيىسى كۆرمىگەنلىكىمىز تۇپەيلى ، ھۆكۈمەت مەكتەپلىرىدىنمۇ ئۆز ئۇلۇشىمىزنى ئالالمايمىز» دەر . مانا بۇ سۆز بىزنىڭ تەربىيىدىن مەھرۇم قالغانلىقىمىزنى ، ھوقۇقنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلمەيدىغانلىقىمىزنى كۆرسىتۇر .

قىسقىسى ، تەربىيە بىز ئوچۇن يا ھايات ، يا مامات ، يا نىجات ، يا ھالاكەت ؛ يا سائادەت ، يا پالاكەت مەسىلىسىدۇر . رەسۇلى ئەكرەم نەبىيىي مۆھتەرەم سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئەپەندىمىز : «ئىنسانلارنىڭ كەرەمى دىنىدىدۇر ، مۇروۋۋەتى ئەقلىدىدۇر ، ھەسەبى ئەخلاقىدىدۇر» دېگەن .

قوش بالاسىنى باققىل ياش چاغىدىن ،
مەگەر بىر قۇشنى كۆندۇرمەك بولسالىڭ .
تەربىيەت قىلساڭ قانداق ، بولۇر شۇنداق ،
پەرۋاز قىلغاي ئېگىز ئاسماندا ، خاھلاساڭ ،
لېكىن ئۆگىتەلمەسەن ئاناسىنى ،
رام قىلساڭ ، ھەر قانچە تەربىيەت قىلساڭ .

دېمەككىم ، تەربىيەت كەرەكتۇر ياشلىقتىن ،
چوڭ بولغاندا بولماس ئۇنۇم تەربىيەتتىن .
ئەگىمەيمىز ھېچ كۇچەنمەي ياش نوتىنى ،
لېكىن ئەگمەك بەسىي مۇشكۇل چوڭ دەرەخنى .
ئويلانغايلار ئاتا-ئانا ، قەۋم-قېرىنداش ،
سىزگە ئېيتتىم كىچىككىنە بىر مەسەلنى .

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

بەدەن تەربىيسى

بەدەننىڭ ساق ۋە قۇۋۋەتلىك بولىشى ئىنسانغا ئەڭ كېرەكلىك نەرسىدۇر. چۈنكى ئوقۇماق، ئوقۇتماق، ئۆگەنمەك، ئۆگەتمەك ئۈچۈن ئىنسانغا كۈچلۈك، كېسەلسىز بەدەن لازىم. ساق بەدەنگە ئىگە بولمىغان ئىنسانلار ئەمەللىرىدە، ئىشلىرىدا، ئىبادەتلىرىدە ئاجىزلىق-يېتىشسىزلىك قىلۇرلەر. مەئىشىتىمىزنىڭ راھەتتە بولىشى بەدىنىمىزنىڭ ساغلام بولىشىغا باغلىقتۇر. بىز ساقلىقىمىزنى ساقلىماقچا بويرۇلغانمىز. شۇنىڭ ئۈچۈن ۋۇجۇدىمىزنى ئۇنىڭ ساغلام ۋە پاكلىقىغا زىت بولغان يامان ئادەتلەر بىلەن چىرىتمەكتىن ساقلانمىقىمىز لازىمدۇر.

بەدەن تەربىيسىنىڭ پىكىر تەربىيسىگە يارىمى بار. جىسىم بىلەن روھ خۇددى بىر چاپانىنىڭ تېشى ۋە ئەستىرى كەبىدۇر. ئەگەر جىسىم تازىلىق بىلەن زىننەتلەنمىسە، يامان خۇلقلاردىن ساقلىنىلمىسا، چاپانىنىڭ تېشىنى قويۇپ ئەستىرىنى يۇيۇپ ئاۋارە بولغانغا ئوخشاش ئىشتۇركى، تېشىدىكى كىرى هەر ۋاقىت ئىچىگە يۇقۇسى. پىكىر تەربىيسى ئۈچۈن ساغلام ۋە چىنىققان بىر ۋۇجۇد كېرەكتۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن ئاتا-ئانىلار بالىلىرى كېسەل بولۇپ قالسا، پەرۋاسىزلىق قىلماي دەرھال تېۋىب ياكى دوختۇرغا كۆرسەتمىكى لازىم.

ئىمام شافىئىي هەزرەتلىرى: «ئىلىم ئىككى خىلدۇر: بىرى بەدەن ئىلمى، ئىككىنچىسى دىن ئىلمى»، دېگەنىدى. بۇنىڭدىن مەلۇمكى، ئەڭ ئاۋۋال تازىلىق-هىفزى سىھەت قائىدىلىرىنى بىلمەك، سالامەتلىككە زىيانلىق بولغان ئىشلاردىن ساقلانماق بەك مۇهىمدۇر.

هاراق-شاراب، كۆكنار، نەشە، ئەپيۇن، چىلىم، ناس، پاپىروس قاتارلىق تەن ساقلىقىغا زىيانلىق، زەهەرلىك، بەزىسى هارام، بەزىسى مەكرۇھ، بەزىسى ئىسراپ هېسابلىنىدىغان نەرسىلەردىن قاچماق ۋە ساقلانماق شەرئىەت، ئەقىل، هېكمەت يۇزىسىدىن لازىمدۇر. رەسۇلى ئەكرەم نەبىيىي مۆھتەرەم سەللەللاهۇ ئەلايهى ۋەسەللەم ئەپەندىمىز: «نىمەرسىكى كۆپ ئىچكەندە مەست قىلىدىغان بولسا، مەن سىزلەرنى ئۇنىڭ ئازراقىدىنمۇ نەهىي قىلىمەن» دېگەنلەر.

تېنىڭ ساقلىقىنى ساقلاش مۇهىم ئىش،
گۇناهلاردىن ساقلا جىسمىڭ يازۇ قىش.
كېسەل بولساڭ، بولۇر دۇنيا قاراڭغۇ،
قىيىن بولۇر مەئىشىتىڭ هەسرەت چېكىش.
هارامۇ شۇبهىدىن پاك ئەت ئۆزۈڭنى،
بولسۇن ئىشىڭ ئەيش-ئىشرەتتىن قېچىش.
ئىشرەتچىلەر قىلىشتىلەر كەيپ-ساپا،
بولدى ئىشى ئاخىرى نادامەت قىلىش.

ياشىماقتىن بۇ دۇنيادا مەقسەت نېمە؟
بىلگىن ئەي دوست! ئەمەس هەرگىز يەپ-ئىچىش.
دېسەڭ ياخشى ناممىم قالسۇن بۇ دۇنيادا،
ئۇنىڭ شەرتى شۇكى: قىلىش ياخشى ئىش!

پىكىر تەربىيسى

پىكىر تەربىيسى ئەڭ كېرەكلىك، ئۇزۇن زامانلاردىن بېرى تەقدىر قىلىنىپ كەلگەن، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ دىققىتىگە يۆلەنگەن، ۋىجدانلىرىغا يۈكلەنگەن مۇقەددەس بىر ۋەزىپىدۇر. پىكىر ئىنسانلارنىڭ شاراپەتلىك، غەيرەتلىك بولۇشىغا سەۋەب بولۇر. بۇ تەربىيە مۇئەللىملەرنىڭ يارىدىمىگە زور دەرىجىدە موهتاجدۇركى، پىكىرنىڭ قۇۋۋىتى، زىننىتى، كەڭلىكى مۇئەللىملەرنىڭ تەربىيىسىگە باغلىقتۇر. دەرس بىلەن تەربىيە ئوتتۇرىسىدا ئازراق پەرق بار بولسىمۇ، ئىككىسى بىر-بىرىدىن ئايرىلمايدىغان، بىرىنىڭ ۋۇجۇدى يەنە بىرىگە باغلانغان جان بىلەن تەن كەبىدۇر.

مەسىلەن، بىسات-كۆرپە سېلىنمىغان ياخشى بىر ئۆينىڭ ئىچىدە ئولتۇرماق مۇمكىن بولمىغىنىدەك، ئىچىگە هەر خىل يېگۈلۈك جابدۇقلىرى تولدۇرۇلۇپ زىننەتلەنگەن ئەسكى ئىمارەتمۇ ئولتۇرۇشقا يارىمايدۇ. مۇبادا بۇنداق ئۆيدە ئادەم ئولتۇرسا، كىشىلەر: «ئەسكى ئۆيگە يېگۈ زەدىۋال»، «كىر كۆڭلەككە مەشۇت جىيەك»، «مىس قازانغا لاي تۇۋاق»، «دېگەندەك گەپلەر بىلەن هەجۋ-كۈلكە قىلۇرلار.

پىنكىر ئەگەر تاپسا ياخشى تەربىيەت،
خەنجەر ئالماستىنمۇ بولغۇسى ئۆتكۈر.
پىكىر كۆزگۈسىنى مەگەر باسما دات،
روهى روشەن كۆڭۈل بولۇر بىنۇر.

ئەخلاق تەربىيسى

ئەخلاق تەربىيسى: ئىنسانلارغا ئەڭ مۇهىم، زور شەرەپ، يۈكسەك دەرىجە بەرگۈچى ئەخلاق تەربىيىسىدۇر. بىز ئالدىنقى دەرستە تەربىيە بىلەن دەرس ئوتتۇرىسىدا پەرق بار، دېدۇق. چۈنكى دەرس ئالغۇچى بىلگۈچى، تەربىيە ئالغۇچى ئەمەل قىلغۇچى دېمەكتۇر.

شۇنىڭ ئۈچۈن تەربىيە قىلغۇچى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئۆزلىرى ئىلىملىرىگە ئامىل بولۇپ، شاگىرتلىرىغا بەرگەن دەرسلىرىنى ئەمەلىيەتكە سېلىشتۇرۇپ ئۆگەتمەكلىرى لازىمدۇر. بۇ رەۋىشى تەلىم (ئوقۇتۇش ئۇسۇلى) ئارقىلىق بېرىلگەن دەرس ۋە مەلۇمات شاگىرتلارنىڭ دىلىغا تېز

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار كامبىرى
ئەۋلاد گۇرۇپپىسى

ئورنىشىپ ، موللايى بائەمەل (ئۆگەنگەنلىرىنى ئەمەلدە كۆرسىتىدىغان ئىلىم ئىگىسى) بولغايلار .

رەسۇلى ئەكرەم نەبىيىي مۆھتەرەم سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئەپەندىمىز : «ئەڭ يامان كىشىلەر ئىلمىگە ئەمەل قىلمايدىغان كىشىلەردۇر» دەيدۇ . ئەگەر تەربىيە قىلغۇچى مۇئەللىم ئۆزى ئالىم بولۇپ ، ئەمەل قىلمىسا ، بۇنىڭمۇ شاگىرتلارنىڭ ئەخلاقىغا زور تەسىرى بولىدۇ . «داموللامنىڭ ئۆزى پالان جايدا پۇستان ئىشنى قىلدى ، ئەمما بىزلەرگە قىلماڭلار ، ھارامدۇر ، دەپ ۋەز قىلىدۇ» دەپ شاگىرتلارنىڭ پىكىر ۋە خىياللىرىغا بۇنداق شەك-شۇبھە چۈشۈپ قالغايلەر .

بېيت :

مۇنبەرئۇزرە جىلۋەئەيلەپ ۋەز ئېتەرلەر : «قىلما !» دەپ ،
ئۆزلىرىنى خىلۋەتتە كۆرسەڭ ئۇنى قىلماقتا ئىمىش .
ئىچمە سۇ دەر بىزلەرگە ئالتۇن-كۈمۈش ئەسۋابلاردا ،
بىلسەك مەقسەتلىرى چۆنتەككە سالماقتا ئىمىش .

١ ياخشى خۇلقلار

ياخشى خۇلقلار . بىر بۆلۈكىنى ئۆز ...پسىمىزگە ، يەنە بىر بۆلۈكىنى بىر-بىرىمىزگە ...شلەتمەك ئۈچۈن كېرەكلىك بولغان ياخشى خۇلقلار : ...اتانەت ، دىيانەت ، ئىسلامىيەت ، نازاپەت ، غەيرەت ، رىيازەت ، قانائەت ، شىجائەت ، ئىلىم ، سەبر ، مۇلايىملىق ، ئىنتىزام ، مىقياسى نەپس ، ۋىجدان ، ۋەتەننى سۆيمەك ، ھەققانىيەت ،نەزەرى ئىبرەت ، ئىپپەت ، ھايا ، ئىدراك ۋە زاكا ، ھىفزى لىسان ، تېجەمكارلىق ، ئۇلۇغۋارلىق ، خەۋپ ۋە تىلەك ، ئىتائەت ، ھەقشۇناسلىق ، خەيرىخاھلىق ، مۇنىسلىق ، ساداقەت ، مۇھەببەت ۋە ئەپۇدۇر . مانا بۇ ياخشى خۇلقلار ئەقىل ۋە شەرئىي شەرىف (شاراپەتلىك شەرىئەت قائىدىلىرى) گە مۇۋاپىق بولۇپ ، ئاللا تائالا ھەمدە بەندىلەر ئالدىدىمۇ مەقبۇل ۋە مۆتىۋەردۇر . ئەمدى بۇ ياخشى خۇلقلارنى قولغا ئالماق ئۈچۈن پەرزەنتلەر ئاتا-ئانىلىرىنىڭ ، مۇئەللىم-ئۇستاز ھەزرەتلىرىنىڭ ھېكمەتلىك نەسىھەتلىرىنى جان-دىلى بىلەن تىڭشاپ ، دائىم ئەستە تۇتماقلىرى ، ئەخلاقى ياخشى كىشىلەر بىلەن ئۇلپەت بولۇپ ، ئەخلاقى بۇزۇق-يامان كىشىلەردىن قاچماقلىرى لازىمدۇر . ئىسلام شەرىئىتىدە «ئەخلاقى ھەسەنە» (ياخشى خۇلقلار) بىلەن خۇلقلانماق ، ھەر نەرسىگە ئىبرەت كۆزى بىلەن قاراپ ، خۇلقىنى تۈزەتمەك ۋاجىبتۇر . رەسۇلى ئەكرەم نەبىيىي مۆھتەرەم سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم : «ئىسلامىيەتتە بۇزۇقلۇق يوقتۇر ، بۇزۇقلۇقنى ئۈستىگە ئالماق ھەم يوقتۇر . ئىسلامىيەتتە ئەڭ مۆتىۋەر كىشىلەر ياخشى خۇلق ئىگىلىرىدۇر» دېگەن .

بېيت :

ياخشى بىرلە يۈرسە ھەركىم ، مەقسۇدى ھاسىل بولۇر ،
يۈرسە نادانلار ئىلە ، ئاخىر بېرىپ قاتىل بولۇر .
چوڭلار قىلغان نەسىھەتنى كىچىكلەر ئالمىسا قۇلاق ،
ئاقىۋەت خۇلقى بۇزۇق بىر ئەدەبسىزجاھىل بولۇر .

پاتانەت

پاتانەت ئەقىل ئىگىسى بولۇش دېمەكتۇر . ئەقىل ئىنسانلارنىڭ كامىل پىرى ، بىردىنبىر مۇرشىدى ، ئۇستازىدۇر . روھ-ئىشلەمچى ، ئەقىل باشلامچىدۇر . ئىنسان ئۆز ئەقلى ئارقىلىق دىنى ۋە ئېتىقادىنى مەھكەم قىلۇر . ئەقىلسىز ، ساراڭ كىشىلەر بۇنىڭغا بويسۇنماس . جانابى ھەق ئىنساننى ھايۋانلاردىن سۆز ۋە ئەقىل ئىلە ئايرىمىشتۇر . ھايۋانلار ئۆزلىرىگە باشقىلار تەرىپىدىن كېلىدىغان زۇلۇم ۋە جەبرلەرنى مۇڭگۈزى ، چىشلىرى ، تۇمشۇقى ، تىرناقلىرى ۋە قويرۇقلىرى ئارقىلىق قايتۇرۇر . لېكىن ئىنسان جانابى ھەق تەرىپىدىن بېرىلمىش ئەقلى ۋە ئىدراكى سايىسىدە ، ئۆزىگە كېلىدىغان زەرەر ۋە زۇلۇملاردىن ساقلىنۇر . يەر يۈزىدىكى ھايۋانلارنى تۇتقۇن قىلىپ ، بويۇنلىرىدىن باغلاپ ، چۇلۋۇرلىرىنى ئىنسانلارنىڭ قوللىرىغا تۇتقۇزغان ئۇلارنىڭ ئەقلىدۇر .

ئىلىم ئىنسانلار ھاياتىنىڭ مادارى ، نىجادلىقىنىڭ رەھبىرىدۇر .

ئىلىم ئۆگەنمەك ، ئالىم بولماق ئۈچۈن مەكتەپكە كىرىش ، ئوقۇتقۇچىلاردىن تەلىم ئېلىش لازىم . ئەقىلسىز كىشىلەر يا مەكتەپكە كىرمەس ، يا ئوقۇتقۇچىنىڭ كىملىكىنى بىلمەس .

ھۆكۈمالاردىن بىرى : «ئەگەر ئەقلىڭنىڭ قولى نەپسىڭنىڭ تىزگىنىنى تۇتسا ، سېنى يامان يوللارغا كىرىپ قېلىشتىن ساقلىغاي . نېمە كۆپ بولسا ، شۇنىڭ باھاسى ئەرزان بولۇر . لېكىن ئەقىل ئىلىم ۋە تەجرىبە سايىسىدە قانچە كۆپەيگەنسېرى شۇنچە قىممەتباھا بولۇر» دېگەنلەر .

ئەقىلدەك گۈزەل سۈپەتنى كۆردى ھەق ئىنسانغا ئەپ ،
ئاقىل ئىنسانلار بىلەن بەردى جاھان-ئالەمگە زەب .
ئەقىل نۇرى بىرلە تولدى دۇنياغا ئىلمۇ ھۇنەر ،
ئەقىلسىز ئىنسان قاچان بىلگۈسىدۇر پايدا-زەرەر .

ئىسلامىيەت

ئىسلامىيەتنى رەسۇلى ئەكرەم سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋە سەللەم ئەپەندىمىزنىڭ بىر ئۆزى ياخشى خۇلقلىرى سايىسىدە دۇنيا يۈزىگە تارقاتتىلەر . ساھابىلەرمۇ پەيغەمبىرىمىزنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ ، مەھكەم ئېتىقادلىرى ، ياخشى ئەخلاقلىرى ، پاك قەلبلىرى ، ئۆتكۈر شىجائەتلىرى بىلەن يەر يۈزىنى تىترەتتىلەر . ئىسلامىيەتنىڭ شەۋكىتى ۋە قۇۋۋىتى كۈنسېرى ئاشتى . بۇنىڭ

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

سەۋەبى : ساھابىلەردىكى چىداق ئېتىقاد ، بۇزۇلماس ئىتتىپاق ، ساپ قەلب ، ياخشى ئەمەل ، خالىس نىيەت ، تۇغمەس غەيرەت ، گۈزەل ئەخلاق ئىدى . ھەر نەرسىنىڭ ئاپىتى بار بولغىنىدەك ، زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئىسلامىيەتنىڭ ئىتتىپاقلىغا كۆزىتەگدى . مۇسۇلمانلار ئارىسىغا تەپرىقە چۈشتى . ھېكمەت ئىگىلىرى ، پەن-بىلىم ساھىبلىرى ئىسلامىيەتتىن قوغلاندى . ئىلمۇ ھېكمەت خەزىنىلىرى قۇلۇپلاندى . جاھالەت ، ئاداۋەت ھۆكۈم سۈردى-دە ، بۇنداق بولدى :

ئەپسۇس ، ئېكىنزارنى سۇ تاشقىنى ئېلىپتۇر ،
دېھقاننى پالاكەت بېسىپ ، ئۈيقۇدا قېلىپتۇر .

مۇسۇلمانلارنىڭ دىلىغا ئىتتىپاق ئورنىغا نىپاق ، ئادالەت ئورنىغا زۇلۇم ، مۇھەببەت ئورنىغا ئاداۋەت ، غەيرەت ئورنىغا ئاتالەت ، مۇرۋۋەت ئورنىغا غەزەپ ، ساخاۋەت ئورنىغا بېخىللىق ، تەۋازۇ ئورنىغا كىبىر ، ساداقەت ئورنىغا ئىپتىرا ، شەپقەت ئورنىغا ھەسەت ، ھىلىم ئورنىغا ھاماقەتلىك ، ھۆرمەت ئورنىغا خۇسۇمەت ، قانائەت ئورنىغا تەمە ، سەبر ئورنىغا چوڭچىلىق ، ئىقتىساد ئورنىغا ئىسراپخورلۇق ، ئەپۇ ئورنىغا دەھشەت ، سەئىي ئورنىغا ساپاھەت ، غەيرەت ئورنىغا خۇراپات يەرلەشتى . مانا شۇ يامان خۇلقلار سەۋەبلىك ،ساۋادەتلىك ئەسىرلەردىن كېيىن ئىسلامىيەت كەينىگە قاراپ كەتتى . بىچارە مىللەتنىڭ چىن خەلىپىلىرى ، ئالىملىرى ، ھۆكۈمالىرى تەختىدىن ، مەنسىپىدىن ، مەزھىپىدىن ھەيدەلدى . ئادىللار ئورنىغا زالىملار ، ئالىملار ئورنىغا جاھىللار ، بۇلبۇللار ئورنىغا قاغىلار ، پاختەكلەر ئورنىغا ھۇقۇشلار ، بىلىملىكلەر ۋە ھەكىملەر ئورنىغا ئاللىكىملەر ئولتۇردى . شۇ سەۋەبلەرگە كۆرە ، ئىسلامىيەت دۇنياسى ئىنقىراز سەھراسىغا يۈزلەندى . ئىسلام مەملىكەتلىرى كەينى-كەينىدىن كۆزدىن غايىب بولدى .

يەتسە نۆۋەت ئولتۇرۇر ھۇقۇش سۇلايمان تامغا ،
ئۇمۇچۇكلەر ئىن قويۇر ئەفراسىياپ ئايۋانىغا .

نازاپەت

نازاپەت دەپ ئەزالىرىمىزنى ، كىيىملىرىمىزنى ، ھەر خىل ئەسۋابلىرىمىزنى پاك ۋە تازا تۇتماقلىقا ئېيتىلۇر .

پاكلىك زېھنىڭ ۋە ئىدراكىڭنى چوڭقۇر ۋە ئۆتكۈر قىلۇر . خەلق ئارىسىدا ئېتىبار ۋە شۆھرەتكە سەۋەب بولۇر . پاكلىق بىلەن ھەر خىل كېسەللىكلەردىن قۇتۇلۇپ ، جېنىمىزنىڭ قەدرىنى ئوبدان بىلگەيمىز . پاك بولماق سالامەتلىكىمىز ، سائادەتىمىز ئۈچۈن ئەڭ كېرەكلىك نەرسىدۇر . پاك بولمىغان كىشى ھەر ۋاقىت سۆيۈمسىزدۇر . يىرتىق ۋە كونا كىيىملەرنى كىيمەك ئەيىب ئەمەس ، بەلكى يېڭى كىيىملەرنى كىر قىلىپ ، شۇپتۇر پۈرتىپ يۈرمەك زور ئەيىب ۋە گۇناھ . چۈنكى بۇ شەرىئەتكە خىلاپ ، بەدەن تەربىيىسىگە زىت ، ئەجنەبىيلەر كۆزىگە ئىسلامىيەتنى چىركىن قىلىپ كۆرسەتمەكتۇر ۋە يەنە شۇ سەۋەبلىك بىر يىلغا يېتىدىغان كىيىملەر ئالتە ئايغا يەتمەي قىرقىلىپ ، يىرتىلىپ تۇگىگەي . بۇ ،ئىسراپچىلىق بولۇپ ، بايلىق قەدرىگە يەتمىگەنلىكتۇر . ئىپلاسلىق بالاسىدىن پاكلىق داۋاسى ئارقىلىق قۇتۇلماق كېرەك . بېلىقنىڭ ھاياتى سۇ بىلەن بولغىنىغا ئوخشاش ، ئىنساننىڭ سالامەتلىكى ھاۋا ئىلەدۇر . ئەگەر تەن يۇيۇلۇپ پاكلانىپ تۇرمىسا ، قۇلاق كىر بولسا ئاڭلىيالمىغاندەك ، بەدەنمۇ ئۆزىگە كېرەكلىك ھاۋانى ئىچىگە ئالالمىغاي ، ئىچىدىكى ھۆللۇكمۇ كىردىن ئۆتۈپ چىقىپ كېتەلمىگەي . چۈنكى بەدەن ئەلگەككە ئوخشاش ئۇششاق كۆزلۈكتۇر . ئەگەر كۆزلىرى كىرلىشىپ قالسا ، ئۇن تۇرماق سۇ ھەم ئۆتمەس . شۇنىڭ ئۈچۈن تازا بولمىغان كىشىلەر قورقۇنچلۇق كېسەللىكلەرگە ئوڭاي گىرىپتار بولۇپ قالۇر ۋە شادلىقلىرى غەمدە ، ئالتۇندىنمۇ قەدىرلىك ئۆمۇرلىرى كېسەلخانىلاردا ئۆتۈر .

خەلقى ئالەم سۆيگۈسىدۇر تازلىق ، پاكىنى ،
پاكلىق ئارتۇرغۇسىدۇر فەھىم ئىلە ئىدراكىنى .
ھەر كىشىنىڭ كۆكسىدە پاكلىق نىشانى بولمىسا ،
تازلىق مەيداندىن قوغلىغاي ئۇل ببباكىنى .

تىرىشچانلىق ۋە غەيرەت

تىرىشچانلىق ۋە غەيرەت دەپ ئۇستىگە يۈكلەنگەن ۋەزىپە ۋە خىزمەتلەرنى ھەرىكەت بىلەن ئادا قىلماقلىقا ئېيتىلۇر .ئىش خۇشياقماسلىق ئىنسانىنى ھەر ۋاقىت خار قىلۇر ۋە تەمە بالاسىغا گىرىپتار قىلۇر . بىرەر ئىشقا مەشغۇل بولغان كىشىلەر ۋاقىتنىڭ ئۆتكىنىنى بىلمەس ، ھۇرۇن كىشىلەر ئۈچۈن بىرەر سائەتنى ئۆتكۈزمەك قىيامەتتىن قىيىندۇر . غەيرەت ۋۇجۇدىمىز سائادىتىنىڭ قۇۋۋىتى ۋە بەختىيار بولۇشىمىزغا سەۋەبتۇر . شۇنىڭ ئۈچۈن ھەر بىرىمىز تىرىشىپ ، ئۆز كۈچىمىز بىلەن مەئىشىتىمىزگە كېرەكلىك نەرسىلەرنى تېپىپ ، باشقىلارغا موھتاج بولماي راھەت-پاراغەتتە ياشىمىقىمىز لازىم . ساقلىقىمىز ، سائادىتىمىز ، بايلىقىمىز ، قانائىتىمىز ، سەبرىمىز ، پەزىلىتىمىز ، قىسقىسى ، پۈتكۈل ھاياتىمىز ھەرىكىتىمىز-تىرىشچانلىقىمىزغا باغلىقتۇر . تىرىشچان كىشىلەر مەقسەتلىرىگە تېز يېتۇرلەر . ھۇرۇن كىشىلەر ھەر نەرسىدىن مەھرۇم ، دائىم باشقىلارنىڭ ياردىمىگە موھتاج بولۇپ ، خارلىقتا ياشىغۇسى .

كىشى ياش ۋاقتىدا ئىلىم ۋە مەرىپەت ، ھۈنەر ۋە سەنئەتنى كۆڭۈل قويۇپ ئۆگەنمىسە ، ئەلۋەتتە

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۇرۇپپىسى

خارلىقتا قالۇر . قانۇنغا زىت بولمىغان ھەر قانداق ئىشنى قىلماق ئەيىب ئەمەستۇر . ئەگەر بۇ ئىشلارغىمۇ ئۇنىماي ، بۇ دېگەن كۆمۈرچىلىك ، ئۇ دېگەن تۆمۈرچىلىك ، ماڭا مۇناسىپ ئەمەس ، دەپ ئىشياقماسلىق قىلىپ لاغايلاپ يۈرسە ، بۇ زور ئەيىب ، غەيرەتسىزلىكتۇر . «غەيرەتلىكتىن ئىمان قۇتۇلماس» دېگەن مەسەل بار . دېمەك ، بۇ دۇنيالىقىمىز ۋە ئاخىرىتىمىز ئۈچۈن غەيرەتنى قولدىن بەرمەسلىكىمىز لازىمدۇر . غەيرەت ئىمانغا ، سەلاپەتى ۋىجدان (ۋىجدان ئۇلۇغۋارلىقى) غا دالالەت قىلۇر .

رىيازەت

رىيازەت (جاپا چىكىش) ئەدەبنىڭ كانى ، روھنىڭ دەرمانىدۇر . ئىنسانلارنى توغرا يولغا سېلىپ ، ئەگرى يولدىن قايتۇرغۇچى رىيازەتتۇر . شۇل سەۋەبلىك رىيازەت چەككۈچىلەر ئاقىل ۋە پازىل بولۇر . بۇنداق كىشىلەر ئاللا ۋە خالايىققىمۇ مەقبۇل ۋە مۆتىۋەر بولۇر . ھۇرۇنلۇق ۋە كۆپ ئۇخلىماق ، يامان ئادەملەر بىلەن بىللە يۈرمەك ، ۋاقىتنى بىكار ئۆتكۈزمەك ، ئەيش-ئىشرەت قىلماق ، كۆپ يېمەك-ئىچمەك ، پايدىسىز سۆزلەرنى قىلماق ، چايخانا-ساماۋارخانىلاردا ، كوچىلاردا ئەزىز ئۆمرىنى بىھۇدە ئۆتكۈزمەك قاتارلىق ئىشلارنىڭ ھەممىسى رىيازەتكە زىت بولۇپ ، ئۆمۈرنىڭ ئىكىكى ، خۇدانىڭ غەزىپىدۇر .

ئەپلاتون ھەكىم : «مەن رىيازەتتىكى لەززەتنى ھېچ نەرسىدىن كۆرمىدىم . سەۋەب شۇلكى ، ۋۇجۇدۇمنىڭ ساقلىقى ، روھىمنىڭ سائادىتىنى رىيازەتتىن تاپتىم . شۇنىڭ ئۈچۈن رىيازەت سائادەتنىڭ دەل ئۆزىدۇر ، دەيمەن . چۈنكى پىكىرنىڭ ، تىلنىڭ ئوڭشىلىشى-راۋاجى بەدەننىڭ رىيازىتىگە باغلىقتۇر» دەيدۇر .

ئىبنىسىنا ھەكىم ئېيتۇر : «تەن رىيازىتىدىن كۆپرەك روھ رىيازىتى لازىمدۇر . مەرد كىشى ئۆزىنى رىيازەت ۋە ئەدەب بىلەن كۆرسەتسۇن . ئىنسان بىلەن ھايۋان ئوتتۇرىسىدىكى پەرق پەقەت مەئىشەتتىلا ئەمەس ، بەلكى ياخشى ئەخلاق ئىگىلىمەكتىدۇر» .

رىيازەت مېۋىسىدۇر مىسلى بادام ،
تېشى قاتتىق ، ئىچى خۇددى ئىشتا ئىنئام .
كىشىنى مەقسەتسېرى باشلار رىيازەت ،
رىيازەتسىز ئىش بولغاي بىسەرەنجام .
ئەگەر سەبرۇ رىيازەت چەكسەڭ ، ئەي جان ،
پىشىپ ئالدىڭغا چۈشكەي مېۋە ئى خام .

شىجائەت

شىجائەت دەپ باتۇر ۋە يۈرەكلىك بولماققا ئېيتىلۇر . شىجائەتلىك كىشى ھېچ نەرسىدىن قورقمايدىغان باتۇر ۋە يۈرەكلىك بولۇر . تىرىشچانلىق ۋە غەيرەتنىڭ تەتۈرى ئىشياقماسلىق ۋە ھۇرۇنلۇق بولغىنىغا ئوخشاش شىجائەتنىڭ زىتى قورقۇنچاقلىقتۇر .قورقۇنچاق سودىگەر پايدا تاپالماس .قورقۇنچاق كىشى ئۆزىنىڭ سايىسىدىن ئۈركۈيدۇ ،ھەرقانداق ئىشنى قىلىشقا پېتىنالمايدۇ . كىشىلەر كۆپىنچە ۋەھىمە ۋە قورقۇنچاقلىق تۈپەيلى مال-دۇنياسىدىن ،جانلىرىدىن ، ئەل-يۇرتىدىن ئايرىلىپ قالغاي .شۇنىڭ ئۈچۈن ھەر ئىشتا شىجائەتنى قولدىن بەرمەسلىكىمىز لازىمدۇر .

شىجائەت - ئىنسانىيەتنىڭ ساپ كۆزگۈسى ،ئىپپەت ، غەيرەت كەبىي ياخشى خۇلقلارنىڭ نۇرلىنىشىدۇر . شىجائەتنىڭ ھەقىقىتى قەلبنىڭ ماتانىتىدىن ،روھنىڭ سالامىتىدىن ئىبارەتتۇر .ھازىرقى زاماندا باتۇرلۇق بايلىقتا بولۇپ ، قايسى دۆلەت ۋە مىللەتنىڭ بايلىق-دۆلىتى بولسا ، شۇل ئۈستۈن بولماقتىدۇر . چۈنكى ھۆكۈمەت ئۈچۈن خەلق ،خەلق ئۈچۈن ھۈنەر ، ھۈنەر ئۈچۈن ئىلىم ،ئىلىم ئۈچۈن ئاقچا لازىمدۇر .

باي مىللەتلەر مىللىيەتلىرىنى يوقاتماس ،راھەت ۋە سائادەتتە ياشار .بۇگۈنكى كۈندە مەدەنىي مىللەتلەر ئۇرۇشلىرىنى تىجارەت ۋە سانائەتكە ئايلاندۇرۇشتى ھەم بۇ جەھەتتە بىر-بىرلىرىگە غەلىبە ۋە رىقابەت قىلىشقا باشلاشتى .ياۋروپا سېھرىگەرلىك ۋە جادۇگەرلىك بىلەن ئەمەس ،تىجارەت ۋە سانائەتگەرلىك يولىدا چېلىشىپ ،ئافرىقا ۋە ئاسىيانى ئەسىر ۋە بېقىندى قىلماقتىدۇر .

بۇ زاماندا پىل بىلەن جەڭ ئەيلىمەك ئەرلىك ئەمەس ،
ئەر ئوشۇلدۇر تۇتسا كىم ئىلىم-ھۈنەرنىڭ پېشىنى .
بەشلەپ-ئونلاپ سوم تېپىشسا ئىلىم بىلەن ئەغيارلار ،
بىزلەر بولۇپ ئىشچى- ھاممال ئالۇرمىز تىيىننى .
باشقىلار سەنئەت-تىجارەتلە تەرەققىي ئەيلىسە ،
بىزنى ئەل تارتارئاياغدىن سۆدىرىگەن كەبىي ئىتنى .

قانائەت

قانائەت دەپ جانابى ھەق تەرىپىدىن ئېھسان بولغان ئەھۋالغا ،ئېرىشكەن نېمەت ۋە بايلىقلارغا شۈكرى قىلماققا ،بېشىمىزغا كەلگەن پەقىرلىك ، مۇسىبەت ، پالاكەتلەرگە چىداپ ،سەبر قىلماققا ئېيتىلۇر .

قانائەت-ھەسەت ،تەمە ،ھىرىس ،خارلىق كەبىي ئىللەتلەرنىڭ داۋاسى ،نەپسىمىزنىڭ غىناسىدۇر .

قانائەت بىر خەزىنىدۇركى ، ئىچىدىكى بايلىقلار كۈنسېرى ئارتقۇسى ،بۇ خەزىنىگە ئېرىشكەن كىشىلەر ئۆمۈرلىرىنى شەۋق ۋە راھەتتە ئۆتكۈزگۈسى .شۇنىڭ بىلەن بىللە قانائەتسىزلىكتىن پەيدا بولىدىغان ھەسەتخورلۇقتىن - جاننىڭ ئەڭ زور دۈشمىنىدىن قۇتۇلۇر .چىن ئىنسانلار كىشىلەرنىڭ مېلىغا ،

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

مۇلكىگە ،ساياھەتچىگە ،مەكتەپكە ھەسەت قىلماس ، قانائەتتىن ئايرىلماس ۋە ئۆمرىنى راھەتتە ئۆتكۈزگۈسى .ئىنسان ئۆز كۈچى يەتكۈچە ھەرەر ئىش بىلەن شۇغۇللانماق ،جاناۋى ھەق تەقدىرىدىكى نەرسىدىن نېمىنى بەرسە ، شۇنىڭغا قانائەت قىلماق لازىمدۇر . چۈنكى ئىنسان ئۆز مەكتىپىنى ، نوموسىنى ساقلىماق ئۈچۈن جېنىنى پىدا قىلىش دەرىجىسىگە قەدەر تىرىشىش -كۈرىشىشكە بۇيرۇلمىشتۇر ،لېكىن بۇنىڭ مەشرۇتى - شەرتى ھەرگىز ئىشتا قانائەتنى قولدىن بەرمەسلىكتۇر . ئالەمدە قانائەتتەك دىلنى پاكلايدىغان نەرسە يوقتۇر .

ھەزرىتى ئەلى ئەپەندىمىز : «دۇنيادا تىرىشىش -تىرمىشىش بىلەن مەكتەپتە ئۆتكۈزگەن قانائەت ئىگىسى خۇددى ھېچكىمگە موھتاج بولمايدىغان بايلارغا ئوخشاش راھەت ۋە ساياھەتتە ياشىغۇسى» دېگەنىدى .

ئىلىم

ئىلىم دەپ ئوقۇماق ،يازماقنى ياخشى بىلمەككە ،كېرەكلىك ھەر بىر نەرسىنى ئۆگەنمەككە ئېيتىلۇر .ئىلىم - دۇنيانىڭ ئىززىتى ،ئاخىرەتنىڭ شاراپىتىدۇر .ئىلىم ئىنسان ئۈچۈن غايەت ئالىي ۋە مۇقەددەس بىر پەزىلەتتۇر .چۈنكى ئىلىم بىزگە ئۆز ئەھۋالىمىزنى ،ئىش-ئەمەلىمىزنى كۆزگۈ كەبىي كۆرسىتۇر .زېھنىمىزنى ،پىكرىمىزنى قىلىچ كەبىي ئۆتكۇر قىلۇر .ساۋابنى گۈناھتىن ،ھالالنى ھارامدىن ، تازىنى چىركىندىن ئايرىپ بېرۇر .توغرا يولغا باشلامچىلىق قىلىپ ،دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە بەختلىك بولۇشىمىزغا سەۋەب بولۇر .ئىلىمسىز ئىنسان يېمىشسىز ياغاچقا ئوخشاشتۇر .ئىلىمنىڭ پايدىسى شۇنچىلىك كۆپكى ، تەرىپلەپ تۈگەتكىلى بولماس .ئىلىم بىزلەرنى جاھالەت قاراڭغۇلۇقىدىن قۇتقۇزۇر ،مەدەنىيەت ، ئىنسانىيەت ، مەرىپەت دۇنياسىغا چىقىرۇر ،يامان پېئىللاردىن ،بۇزۇق ئىشلاردىن قايتۇرۇر ، ياخشى خۇلق ۋە ئەدەب ئىگىسى قىلۇر .قىسقىسى ، پۈتكۈل ھاياتىمىز ، سالامەتلىكىمىز ،ساياھەتىمىز ،بايلىقىمىز ، مەئىشىتىمىز ،ھىممىتىمىز ،غەيرىتىمىز ئىلىمگە باغلىقتۇر .

ئىلىم بىر دەريا كى ،ئىچى تولمىش دۇرۇ گۈھەربىلەن ، قىممەتى-قەدرىن ئۇنىڭ قانداق بىلگەي جاھىل يىلان .

ئالىم كىشىلەر ھەر يەردە ئەزىز ۋە ھۆرمەتلىكتۇر .

شۇنىڭ ئۈچۈن ئوقۇماق ،بىلمەك پۈرسەتلىرىنى قولدىن بەرمەي ،ۋۇجۇدىمىزنىڭ دۈشمىنى بولغان جاھالەتنىن قۇتۇلماققا بارلىق كۈچ-غەيرىتىمىز بىلەن تىرىشمىقىمىز لازىمدۇر .

ئىلىمنىڭ قىسمىلىرى

ئىلىم دىنىي بىلىملەر ۋە پەننىي بىلىملەر دەپ ئىككى قىسمغا بۆلۈنۈر

دىنىي كىشى بولماق ئۈچۈن دىنىي بىلىملەرنى ئوقۇش ، ئۆگىنىش بىلەن بىرگە يەنە ھېساب ، ھەندەسە ،تارىخ ،ھېكمەت ،كىمىيا ،تىب ،زىراھەت ئىلىملىرى كەبىي پەننىي بىلىملەرنىمۇ بىلمەك ،چىن ئالىم بولماق لازىمدۇر .چۈنكى بۇ ئىلىملەرنىڭ ھەر ئىككى تۈرى ھەم بۇ دۇنيا ۋە ئۇ دۇنيالىقىمىز ،ھايات ۋە ساياھىتىمىز ئۈچۈن ئەڭ كېرەكلىكتۇر .

ئۆتكەن زامانىدىكى ئىسلام ئۆلىمالىرى ھەر بىر ئىلىمگە بار ۋۇجۇدى بىلەن يېپىشتى (ئىسلام ئۆلىماسى ئىمام غەززالىي ھەزرەتلىرى 900گە يېقىن كىتاب يازغانىدى) ،ئوقۇدى ،ئوقۇتتى .ئىلىم-پەن ساھەسىدە ئىسلامىيەت تەرەققىيلەشتى ،مەدەنىيەت تارقالدى ،كىتابخانىلار ،قىرائەتخانىلار ،يېتىمخانىلار ، كەمبەغەلخانىلار ،كېسەلخانىلار ئېچىلدى .ھازىرقى مۇسۇلمانلارمۇتەئەسسىپلىقى ۋە جاھىللىقى بىلەن ماختانسا ،ئاۋۋالقى زامان مۇسۇلمانلىرى ئىلىم ۋە مەرىپەت ،كىتاب ۋە ئەسەرلىرى بىلەن ماختىنار ئىدى .قىسقىسى ، ھەر بىر مىللەتنىڭ تەرەققىي قىلمىقى ۋە يۈكسەلمىكى شۇ مىللەت ياشلىرىنىڭ ئىلىم ۋە مەرىپىتىگە ،ھۈنەر ۋە سەنئىتىگە باغلىقتۇر .

رەسۇلى ئەكرەم نەبىيىي مۇھتەرەم سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋە سەللەم ئەپەندىمىز : «ئىلىم ئۆگەنمەك ھەر بىر ئەر ،ئايال مۇسۇلمان ئۈچۈن پەرزدۇر» دېگەنىدى .ئەجەبا ،قۇرئانىمىز ،پەيغەمبىرىمىز ئوقۇغۇلار ،ئۆگىنىڭلەر ،دەپ ئەمر قىلغان تۇرسا ،بىز نەئۈچۈن ھەرىكەت قىلمايمىز ،قىمىرلىمايمىز ؟ !باشقا مىللەتلەرنىڭ ئوغۇل-قىزلىرى كېچىنى كېچە ، كۈندۈزنى كۈندۈز دېمەي ،يازنى ياز ،قىشنى قىش دېمەي ،ئىلىم يولىدا جانلىرىنى تىكىپ ،بىرىنىڭ كەينىدىن يەنە بىرى ئەگىشىپ-ئىز بېسىشىپ ، كۆزلىرىمىزنى قاماشتۇرۇپ تۇرغان بىر زاماندا ،بىز نېمە ئۈچۈن ھامان ئۇيقۇدىن ،غەپلەتتىن ،جاھالەتتىن بېشىمىزنى كۆتۈرمەيمىز ،ئۇلگە ئالمايمىز ؟ ! پەيغەمبىرىمىز : «ئالىم بول ،ئىلىم تەلەپ قىلغۇچى بول ياكى ئىلىمنى ئىشتكۈچى بول ، ھېچ بولمىسا ، شۇلارغا مۇھەببەت قويغۇچى بول ،بەشىنچىسى بولما ، ھالاك بولۇرسەن »دېگەنىدىغۇ !

تاپار ئىلىم بىلەن ئادەم ئوغلى .كامال ،
يەتكۈزمەس كامالغا جامال بىلەن مال .
كېرەك ئۆرتەنمەك ئىلىم ئۈچۈن شامدەك ،
تونۇلماق جاھانغا ئىلىمسىز مەھال .

تەلەپكار بولۇر ئىلىمگە ئاقىل كىشى ،
ساتار ئىلىم بازارى مالى ھالال .
تەلەپ قىلماق پەرزدۇر بىزگە ئىلىم ،

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

بۇ ئەمر ئورتاقتۇر ئەر-خوتۇن ،ياش-چال .

سەبر

سەبرده‌پ بەشىمىزغا كەلگەن بالا-قازالارغا چىداملىق بولماققا ئېيتىلۇر .هەرقانداق ئىشتا سەبر ۋە سوغۇققانلىق بىلەن هەرىكەت قىلماق لازىمدۇر .

ئىنسان هەر قانداق ئىشتا سەبرچان ۋە چىداملىق بولسا ، مەقسىتىگە تىنچ ۋە راهەتتە يېتۇر ۋە هەمىشە سائادەتتە ياشىغاي .

ئاستا بارغان كىشى مەقسىتىگە يەتكەي ،
سەبرسىزلەر ئالدىراپ كاج يولغا كەتكەي .
ئەگەر سەبرلىك بولسا نەپسىگە يولداش ،
سېنى تەڭرى ياردىمگە ئىلتكەي .

نەپسىنى سەبر بىلەن بويسۇندۇرغان كىشى هەر قانداق ئىشتا ئالدىراقسانلىق قىلماي ،ئەستايىدىل هەرىكەت قىلۇر .نەپسىنى هالاكەتتىن ،مەغرۇرلۇقتىن ساقلار .سەبر شۇنداق بىر كۈچلۈك نەرسىدۇركى ، شەھۋەتنى ئىپپەتكە ،غەزەپنى شىجائەتكە ،قاتتىقلىقنى يۇمشاقلىققا ،چوڭچىلىقنى كەمتەرلىككە ،يامانلىقنى ياخشىلىققا ئايلاندۇرماقا قۇدرىتى يېتۇر .

ئەرەبلەر :«ئەسەبر مىفتا هۇلفەرەھ» (سەبر ئادەمنىڭ ئاچقۇچىدۇر)دەيدۇ .

سەبرئىلە هەر مۇشكۇل ئىش زائىل بولۇر ،
سەبر قىلغان مەقسىتىگە نائىل بولۇر .
هەر كىشىدە بولمىسا سەبرى جەمىل ،
يۇرۇپ نەپس كويىدا سائىل بولۇر .
سەبر قىلساڭ غوربىدىن هالۋا پىتەر ،
سەبرسىزلەر ئۆز ئاياغىدىن يىتەر .

مۇلايىملىق

مۇلايىملىق دەپ بولار-بولماس ئىشقا ئاچچىقلانمايدىغان ،ئارسلان يۈرەكلىك ،يۇمشاق تەبىئەتلىك بولماققا ئېيتىلۇر .

مۇلايىملىق ئىنسانلارنىڭ مىجەزىدىن خۇسۇمەت ، ئاداۋەت ،غەزەپ ،قىزىققانلىق قاتارلىق ناچار خۇلقلارنى يوقىتىدىغان ،هەركىمگە ماقۇل كېلىدىغان بىر سۈپەتتۇر .مۇلايىملىق ئەخلاق ئىلمى يۇزىسىدىن ئىنسانغا ئەڭ كېرەكلىك نەرسىدۇر .

نەپسىنىڭ راهىتى ،قەلبىنىڭ ماتانىتى ،پىكرىنىڭ سالامىتى ،ۋىجدانىنىڭ هالاۋىتى مۇلايىم تەبىئەتلىك بولماق بىلەن هاسىل بولۇر .چۈنكى مۇلايىم كىشىلەر هەرقانچە قۇۋۋەت ۋە قۇدرەت ئىگىسى بولسىمۇ ، ئۆزىدىن ئاجىز كىشىلەرگە قوپاللىق بىلەن مۇئامىلە قىلماس .پىكرى سالامەت كىشىلەرنىڭ كۆڭلى يۇمشاق ،مىجەزى ئوبدان كېلۇر .چۈنكى ۋۇجۇدىمىز-دىن پەيدا بولىدىغان قىللىرىمىز ۋە هەرىكىتىمىزنىڭ مەنبەسى هەۋەس ۋە ئارزۇدۇر .بۇ هەۋەس ۋە ئارزۇ ئوستىدىن پەقەت مۇلايىملىق-يۇۋاشلىق بىلەنلا غالىب كېلۇرمىز ۋە بۇ ۋەسىلە ئارقىلىق توغرا يولغا كىرىپ ،ياخشى خۇلق ئىگىسى بولۇرمىز .دۇنيادا چىن ئىنسان بولماق ئۈچۈن هەۋەسنىڭ قولىغا نەپسىنىڭ تىزگىنىنى تۇنقۇزمايدىغان ،بولار-بولماس ئىشلارغا ئاچچىقلانمايدىغان ،سوغۇققان ،يۇمشاق تەبىئەتلىك ،سىلىق سۆزلۈك ،مۇلايىم ۋە سەبرلىك بولۇشىمىز لازىمدۇر .

زاتىغا يۇۋاشلىقنى ئۆزلەشتۇرسە هەر كىشى ،
ئىككى ئالەمدە بولۇر راهەت-هالاۋەتتە ئىشى .

رەسۇلى ئەكرەم نەبىيىي مۇھتەرەم ئەپەندىمىز ئېيتۇر :«ئەلھىلمۇ سەييىدۇل ئەخلاق» (مۇلايىملىق خۇلقلارنىڭ باشلامچىسىدۇر) .

سوقرات هەكىم ئېيتۇر :«قاتتىقلىق بىلەن مۇئامىلە قىلغان كىشىلەرگە مەن ئۇلۇغۋارلىق ۋە مۇلايىملىق بىلەن قارشى تۇرۇرمەن .چۈنكى مۇلايىملىق قاتتىقلىقنى ،دۇشمەنلىكنى پەسەيتۇر . لېكىن كىشىنى ئاجىز ۋە خارلىق-دەرىجىسىگە چۈشۈرۈدىغان مۇلايىملىقتىن بىزارمەن» .

بۇسۇزدىن چۈشىنىلىدۇكى ،چەكتىن ئاشقان قولى ئوچۇقلۇق بۇزۇپ-چېچىش سانىلىدىغىنىغا ئوخشاش ،ئورۇنسىز يۇۋاشلىق قىلماق ئىنسانىنىڭ غورۇرى ۋە ئېتىبارىنى ئاياغ ئاستى قىلۇر .شۇنىڭ ئۈچۈن مۇلايىملىق چەك-چېگرىسىدىن چىقماي ،غەزەپ ،ئاچچىقلىنىدىغان يەرلەردە مۇلايىملىق قىلىپ ، نەپسىنىڭ هارارىتىنى پەسەيتمەك كېرەك .لېكىن تەپسە تەۋرىمەس ،تۇرتسە مىدىرلىماس بولۇۋېلىپ ، غەيرەت-شىجائەتلىك قىلىدىغان يەرلەردىمۇ يۇۋاشلىق قىلىش مۇلايىملىق چېگرىسىدىن چىقىپ ،بوشاڭلىق ، گالۋاڭلىق دۇنياسىغا غەرق بولغانلىقتۇر .بۇنداق مۇلايىملىقتىن قاچماق ، هەزەر قىلماق كېرەك .

مۇلايىملىقنى قىلساڭ ئەگەر ئىختىيار ،
بولۇر خەلقى ئالەم ساڭا دوستۇ يار .
بولۇر يېمىشلىك شاخىنىڭ باشى پەس ،
مۇلايىم بولغۇسى ئاقىلۇ ھۇشيار .

ئىنتىزام

ئىنتىزام دەپ قىلىدىغان ئىبادەتلىرىمىزنىڭ ، ئىشلىرىمىزنىڭ هەر بىرىنى ئۆز ۋاقتىدا تەرتىپى بىلەن قىلماققا ئېيتىلۇر .ئەگەر يەر يۈزىدە ئىنتىزام بولمىغىنىدا ئىدى ، ئىنسانلار بىر دەقىقە ياشىيالمىغان بولۇر ئىدى .جانابى هەق يەر-ئاسمانلارنى ،ئاي ۋە يۇلتۇزلارنى ،ئىنسان ۋە هايۋانلارنى ،قۇرت ۋە قۇشلارنى شۇنداق بىر نىزام بىلەن تەربىيەت بېرىپ ياراتمىشتۇركى ، بۇنىڭغا ئەقىل بىلمەكتىن ،قەلەم يازماقتىن ،تىل سۆزلىمەكتىن ئاجىزدۇر .

ئەلھاسىل ، هەر قانداق مىللەتنىڭ تەرەققىياتى

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ۋە يۈكسىلىشى ئۈلارنىڭ ئۆز ئىشلىرىنى ۋاقتى .قەرەلىدە نىزامدىن چىقارماي تەرتىپ بىلەن ئىشلىمىكىگە باغلىقتۇر .شاگىرتلار مەكتەپ ۋە مەدرىسلەردىكى زامانغا لايىق رەۋىشتە قۇرۇلغان نىزام ۋە تەرتىپلەرگە بويسۇنماقلىرى لازىمدۇر .چۈنكى تەرتىپ ۋە نىزامغا رىئايە قىلمىغان كىشىلەرنىڭ ئىشلىرى ھەر ۋاقىت پەلىپەتىش بولۇپ ، ئۆزلىرى پەرىشان بولۇر .ئەمما ئىشلىرىنى تەرتىپ بىلەن يۈرگۈزۈۋاتقان كىشىلەرنىڭ ئىشلىرى ئوڭۇشلۇق بولۇپ ، ئۆزلىرى تىنچ ۋە راھەتتە ياشىغاي .ھازىرقى زامانداا بىزنىڭ تۈركىستان بايلىرىنىڭ ئىشلىرى ئاقساپ ، سۈنۈپ ۋەيران بولۇشلىرىنىڭ بىرىنچى سەۋەبى ئىشلىرىنى ئەخلاقسىز ،بىلىمسىز ، ئىسراپچى ،ھۇرۇن كىشىلەرگە تاپشۇرغانلىقى بولسا ، شۇنىڭ بىلەن بىللە بۇ ئۆزلىرىنىڭ زامانغا مۇۋاپىق تەرتىپ ۋە نىزامدىن خەۋەرسىزلىكلىرىنىڭ يېمىشىدۇر .پەيغەمبىرىمىز : «كەسپىلەرنىڭ ئۇستۇنرەكى خىيانەتسىز ،يالغانسىز قىلىنغان سودا ۋە تىجارەت ھەمدە بەندىنىڭ ئۆز قولى بىلەن ئىشلىگەن ئىشىدۇر »دەيدۇ .

دۆلەتنىڭ كانى ،مەنبەسى تەرتىپ- ئىنتىزام ،
بايلىقنىڭ پايدارى ئىبرۇر ئىقتىسادى تام .
موھتاجلىق يۈزىنى كۆرەر دەپ گۇمان قىلماڭ ،
تەرتىپى بىرلە يۈرسە ،كىشىنىڭ ئىشى مۇدام .

نەپس ئۆلچىمى

مىقياسى نەپس (نەپس ئۆلچىمى) دەپ قىلىدىغان ئەمەلىيىمىزنى ، ئىشلىرىمىزنى ئىنسانىيەت قانۇنلىرىغا مۇۋاپىق تۇرده ئىشلەپ ،ئۇلارنى ۋىجدانىمىز بىلەن ئۆلچەپ كۆرمەككە ئىيتىلۇر .نەپس ئۆلچىمى ھەقىقىي بىر ئۆلچەمدۇركى ،ئۇ ئىنسانىنىڭ ئۆز نەپسىگە لايىق كۆرمىگەن بىرەر ئىشنى باشقىلارغا راۋا كۆرۈشىگە يول قويماس ،پىكىر ئىگىلىرى ، ئىنساب ساھىبلىرى ھېچ ۋاقىت نەپس ئۆلچىمىدىن تاشقىرى ھەرىكەت قىلماس .

ئەگەر بىرەر سەۋەب بىلەن ئىنسانىيەت قانۇنلىرىدىن چەتلەپ كەتسە ،بۇ قاباھەتنى نەپس ئۆلچىمى ئارقىلىق بىلىپ ئىككىنچىلەپ قىلماسلىققا نىيەت قىلىش بىلەن ،ئىنسانىيەت سىزىقىدىن چىقماسلىققا تىرىشۇر ۋە غەيرەت قىلۇر .

قىسقىسى ، نەپس ئۆلچىمى تىل بىلەن تەرىپلەشكە ئاجىز كېلىدىغان بىر بۇيۇك پەزىلەتتۇركى ،ئۇ ئىنسانلار ئۇچۇن ئەڭ پايدىلىق ۋە ھەركىمگە مەقبۇل كېلۇر .

بۇيۇك ئىسكەندەر ئىيتۇر : «دۇنيادا ئەڭ ھەقىقىي توغرا ئۆلچەم نەپس ئۆلچىمىدۇركى ،بۇ مىزاندا زەررىچە نۇقسان يوقتۇر » .

ئىبنى سىنا ھەكىم ئىيتۇر : «ئىنسانىنىڭ پەزلۇ كامالىتىنىڭ ئۆلچىمى نەپسىنىڭ ئۆلچىمى بىلەن ئۆلچىنۇر » .

دۇنيادا ھەر نەرسىنىڭ مەخسۇس ئۆلچىمى بولۇر ،
بەندە ئەپئالىنى ۋىجدانى ئىلە تارتىپ كۆرۈر .
بىر ئىشقا ۋەزىندە كەلسە ئىبغىر ئۆز نەپسىگە ،
ئول ئىشىڭ قانداق بۇلەكلەرگە راۋا .لايىق كۆرۈر .

ۋىجدان

ۋىجدان دەپ روھىمىزغا ،پىكرىمىزگە تەسىر قىلىدىغان ھېسسىيات ،يەنى سەزمەك-تۇيماقتىن ئىبارەت مەنىۋى قۇۋۋەتكە ئىيتىلۇر .بىز ھەر ۋاقىت قىلىۋاتقان ئىش-ھەرىكىتىمىزنىڭ ياخشى-ياماڭلىقىنى ،پايدىلىق ياكى زىيانلىقلىقىنى ۋىجدانىمىز ئارقىلىق بىلۇرمىز .ۋىجدان ئىنسان ئەقلى ۋە پىكرىنىڭ ھەقىقىي تارازىسىدۇركى ، بۇ تارازا بىلەن ئۆز كەمچىلىكلىرىنى ئۆلچەپ بىلىشتىن تاشقىرى يەنە ئۆزگىلەرنىڭ قىلمىش-ئەتمىشلىرىنىمۇ سىزۇر .ئەگەر ئىشلىگەن ئىشى ئەقىل ۋە ھېكمەتكە مۇۋاپىق بولسا ،مۇھەببەت قىلۇر ،قاباھەت ۋە يامان ئىشلارنى قىلسا ، نەپرەت قىلۇر .

ۋىجدان ياخشى خۇلقلارنىڭ مەنبەسى بولغانلىقىدىن ،ۋىجدان ئىگىلىرى ھەر بىر ئىشنى غەرەزسىز ،خالىس نىيەت بىلەن ئىشلەر .شۇ سەۋەبلىك ئۇلار ھەركىم نەزەرىدە مەقبۇل ۋە سۆيۈملۈك بولۇر .

ئەمما ۋىجدانسىز كىشىلەرنىڭ ئىشلىرىدا ، نىيەت ۋە ئەمەللىرىدە ،دوست-ئاشنالىقلىرىدا قانداقتۇر يوشۇرۇن غەرەزلىرى بار بولغانلىقىدىن ، ئۇلار ھەر ۋاقىت ھەسرەت ۋە نادامەت چېكىپ ،ۋىجدان ئازابىغا گىرىپتار بولۇرلەر .

ھەر بىر ئىنساننىڭ ھەقىقىي فائىلى ۋىجدانىدۇر ،
مېۋىسى ياخشى ئەمەلدۇر ،ھاسلى ۋىجدانىدۇر .

ئەلھاسىل ،ۋىجدان ھەركىمنىڭ ئەپئال ۋە ھەرىكەتلىرىگە كۆرسىتىدىغان بىر سۈزۈك كۆزگۈدۇركى ، بۇ كۆزگۈگە چىن نەزەر قىلغان كىشى ئۆزىنىڭ ئەيب ۋە كەمچىلكلىرىنى تۇزەتمەك ھەرىكىتىدە بولۇپ ، باشقىلارنىڭ ئەيب-قۇسۇرلىرىنى ئاختۇرماققا چولىسى تەگمەس .

ئەرەستۇ (ئارىستوتېل)ھەكىم : «روھىمىزنىڭ مەنىۋى قۇۋۋىتى بولغان ۋىجدانىمىز پىكرىمىزگە قۇۋۋەت بەرگۈچى بىر ۋاستەيى ئىدراكىيە (ئىدراك ۋاستىسى)دېيىلۇر ،يەنى ھېسسىياتىمىزنىڭ روھىمىزغا تەسىر كۆرسەتكۈچى بىر رابىتەيى ئېلېكترىقىيەسى (ئېلېكترىك زەنجىر)دۇر »دەيدۇ .

ئىبنى سىنا ھەكىم ئىيتۇر : «ۋىجدان روھ ۋە پىكرىمىزنى تۇيغۇن قىلماقنىڭ بىرىنچى ۋاستىسىدۇر » .

ساپ ۋىجدان كەبىي ھېچ كامىل مىزان بولماس ،

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

كىشى ئۆز ئەيبىنى بىلمەك كەبىي ئېرپان بولماس .
شاد-مەسرۇر بولۇر ئىنساب ئىلە ۋۇجدانلىق كىشى ،
كىمكى ۋۇجدانسىز بولسا ، توغرا ،چىن ئىنسان بولماس .

ۋەتەننى سۆيمەك

ھەربىر كىشىنىڭ تۇغۇلۇپ ئۆسكەن شەھەر ۋە مەملىكىتى شۇل كىشىنىڭ ۋەتىنى دېيىلۇر .ھەر كىم تۇغۇلغان ،ئۆسكەن يېرىنى جېنىدىن ئارتۇق سۆيەر . ھەتتا بۇ ۋەتەن ھېسسى - تۇيغۇسى ھايۋانلاردىمۇ باردۇر .ئەگەر بىر ھايۋان ئۆز ۋەتىنىدىن - ئۇيۇرىدىن ئايرىلسا ، ئۆز يېرىدىكىگە ئوخشاش ئەركىن-راھەتتە ياشىيالماس ،مەئىشىتى قىيىنلىشىپ ،ھەر ۋاقىت دىلىنىڭ بىر بۇرجىكىدە ئۆز ۋەتىنىنىڭ مۇھەببىتى تۇرۇر .

بىز تۇركىستانلىقلار ئۆز ۋەتىنىمىزنى جېنىمىزدىن ئارتۇق سۆيگىنىمىز كەبىي ئەربلەر ئەربىستانلىرىنى ،قۇملۇق ۋە ئىسسىق چۆللىرىنى ، ئېسكىمۇلار شىمال يەرلىرىنى ،ئەڭ سوغۇق قار ۋە سوغۇق يەرلىرىنى باشقا يەرلەردىن ئارتۇقراق سۆيەرلەر .ئەگەر سۆيمىگىنىدە ئىدى ، ئۆز ەتەنلىرىنى تاشلاپ ،ھاۋاسى ياخشى ،تىرىكچىلىك لماق ئاسان يەرلەرگە كۆچۈپ كەتكەن بولۇر ئىدى . تا-بۈگۈنلىرىمىز ئېيتۇر : «كىشىنىڭ يۇرتىدا سۇلتان بولغۇچە ،ئۆز يۇرتۇڭدا چوپان بول» .

مەن ئەيىبلىك ئەمەس ئەي ۋەتىنىم ،تاغلىرىم ،
بۈقاقىت تاشلاپ كەتتىم ئايا باغلىرىم .
ھىجران قىلۇر مېنى جۇدالىق -ئايرىلىش ،
پاتتى غەمگە كۈندۈز-كېچە چاغلىرىم .

ھەممىگە مەلۇمكى ،ئەڭ مۇقەددەس دىنىي يېرىمىز بولغان ئەربىستانغا باغلىرىنى ،ھويلىلىرىنى سېتىپ ھىجرەت قىلغان ھاجىلىرىمىزنىڭ كۆپچىلىكى يەنە ئۆز ۋەتەنلىرىگە قايتىپ كېلىشىدۇ . بۇنىڭ سەۋەبى يەنى ئۇلارنى ئۆزىگە تارتىپ قايتۇرۇپ كەلگەن كۈچ ئۆز ۋەتىنىنىڭ تۇپرىقىنىڭ مېھىر-مۇھەببىتىدۇر .ربسۇلى ئەكرەم نەبىيى مۇھتەرەم سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئەپەندىمىز ئېيتۇر : «ۋەتەنى مەنەل ئىمان» (ۋەتەنىي سۆيمەك ئىماننىڭ جۇملىسىدىندۇر) .

ۋەتەن ،ۋەتەن دەپ جېنىم تەندىن بولسا راۋان ،
ماڭا نە غەم ،قالار ئەۋلادىمغا ئۆيۇ ۋەتىنىم .
چاڭغا ئايلانسا غېمىم يوق ۋۇجۇدۇم-جىسمىم ،
يايلىقىم ئۆز ۋەتىنىم ،خاكىدۇر گۆرۈ كېپىنىم .
تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يېرىم ئۇشبۇ ۋەتەن ۋۇجۇدۇم خاك ،
گەر ئەسلىمگە قايتسام ،نېگە بولاي مەن غەمناك ؟ !

ھەققانىيەت

ھەققانىيەت دەپ ئىشتا توغرىلىق ،سۆزدە راستلىققا ئېيتىلۇر .ئىنسان سالامەتلىك ھوستانىغا ، ساغادەتلىك گۈلزارىغا ھەققانىيەت يولى ئارقىلىق ئېرىشۇر .ئىنسانىيەتنىڭ يېتىزى بولغان رەھىمدىللىك ،ھەقشۇناسلىق ، ئادىللىق قاتارلىق ياخشى سۈپەتلەرنىڭ ئانىسى ھەققانىيەتتۇر . ئەقىل ئىگىلىرى ،ۋۇجدان ساھىبلىرى ھەرۋاقىت كۆزگەن - بىلگەن ۋە قىلغانلىرىنىڭ ھەقىقىتىنى ۋە توغرىسىنى سۆزلەر .ئىشتا توغرىلىق بىراۋنىڭ نەپسىگە ،مىلىغا خىيانەت قىلماسلىقتۇر ؛سۆزدە توغرىلىق ھەر ۋاقىت راست سۆزلىمەكلىكتۇر .

راستلىق ھەقنىڭ رىزاسىنى تاپار ،
توغرا يولدا يوق بولۇرمۇ ھېچ چاپار ؟

بىزنىڭ ئىسلام شەرىئىتىمىزدە ئەگەر بىر كىشىگە بۆھتان چاپلىنىپ ،قىلمىغان ئىشنى قىلدى دەپ سۆزلەنسە ،ئۇنى بىلگەن كىشى راستىنى سۆزلەپ ،شۇل كىشىنى ئاقلىماق ۋاجىبتۇر .رەسۇلى ئەكرەم نەبىيىي مۇھتەرەم سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئەپەندىمىز ئېيتىدۇ : «ئەننەجاتۇ فىسسىدقى» (نىجات راستلىقتىدۇر) .

ھەقشۇناس بولماق شاراپەتتۇر جاھاندا ئالەمگە ،
ھەقنى ئىزھار ئەيلىمەك بىرلە كۆرك بار ئالەمگە .
يارىشۇر ئىنسانغا سىدقۇ توغرىلىق گەر كۆرسە گىرىھ ،
توغرىنىڭ يارەمچىسىدۇر ھەق تائالا ،غەم يېمە .
توغرىلارنىڭ مەسكەنى فىردەۋىس ئايۋانە دادۇر ،
ئەگرىلەر ئىككى جاھاندا غەم-ئەلەم كانىدادۇر .

ئىبرەت كۆزى

نەزەرى ئىبرەت (ئىبرەت كۆزى بىلەن باقماق) دەپ ھەر نەرسىگە ئىنچىكىلەپ - دىققەت بىلەن بېقىپ ،ئۇنىڭدىن ئۆزىگە بىر ئۇلۇش ئالماققا ئېيتىلۇر .

خۇلقلارنىڭ ئەڭ ئەۋزىلى ،ئىنسانلار ئۈچۈن ئەڭ كېرەكلىكى نەزەرى ئىبرەتتۇر .ئىنسان ئىبرەت كۆزى بىلەن بېقىپ دۇنيا كىتابىدىن ئۆزىنىڭ قەدىر-قىممىتىنى بىلىپ ئالمىقى لازىمدۇر .مەرىپەت ساھىبى بولماق ئۈچۈن ئالەمنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەردار بولماق كېرەك .شۇنىڭ ئۈچۈن ئەقىل ساھىبلىرى ،پاتانەت ئىگىلىرى ئۆزلىرىگە پايدىسى بولسۇن ياكى بولمىسۇن ،دىققەت بىلەن قارىغان نەرسىلىرىدىن بىرەر ئۇلۇش -ھەسسە ئالماي قويماس . ھازىرقى زاماندىكى تەرەققىيلەشكەن مىللەتلەرنىڭ ھۇنەر-سەنئەتلىرىنىڭ بارچىسى ئىلىم ۋە نەزەرى ئىبرەت ئارقىلىق نامايان بولۇپ ئالەمنى نۇرلاندۇرغان ۋە ئۆزلىرىگە بويسۇندۇرغاندۇر .

ھەزرىتى ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئېيتۇر : «دۇنيادا ئەڭ مۇنتىزم دارۇلئولۇم نەزەرى ئىبرەتتۇر .ئىبرەت كۆزلىرىنىڭ پەردىسى ئېچىلمىغان كىشىلەر دۇنيا كىتابىدا يېزىلغان ھەقىقەتنى

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

كۆرەلمىگەيلەر .كائىناتتەك بىر مۇكەممەل ئىبرەت سەھنىسىدىن پايدىلىنالمىغان كىشى ھېكمەت مۇئەللىمىدىن ھېچقاچان بەھرىمەن بولالمىغاي» .

بىر قارىغۇ لوقمان ھەكىمنىڭ ئالدىغا كېلىپ : «ئەگەر كۆزۈمنى ئاچسىڭىز ،مەن سىزگەقۇل بولىمەن» دەپدى .ھەكىم كورنىڭ مەرىپەت ئىگىسى ئىكەنلىكىنى بىلىپ : «تەقسىر ،كۆزلىرىنىڭ پەردىسىنى ئاچماق مۇمكىن ،لېكىن نەزەرى ئىبرەتنى ئاچماق قولۇمدىن كەلمەيدۇ» دەپدى .كور : «ئەي لوقمان ! سىزنىڭ شۆھرىتىڭىز پەقەت پەردە ئاچماقتىن ئىبارەت بولسا ،سىزنى ﴿ ھەكىم ﴾ دېمەي ، ﴿ تېۋىب ﴾ دېمەك لازىم ئىكەن» دەپ ھەزرىتى لوقمانىنىڭ ئىبرەت كۆزىنى ئاچمىشتۇر .

ئاچ كۆزلىرىڭنى ، بەس ، بۇ قەدەر غەپلەت ،ئەي كۆزۈم ،
ئۇمرۇڭ غەنىيمەت ،ئاچ نەزەرى ئىبرەت ،ئەي كۆزۈم !
ئىبرەت كۆزۈڭنى ئاچمىساڭ ،ئەتراپىڭغا باقمىساڭ ،
بىر-بىر كېتەر قولۇڭدىن ئۇچۇپ دۆلەت ،ئەي كۆزۈم !
مېلىڭ بولسا بارچە ھەمدەمۇ يارۇ بۇرادەرلىڭ ،
قاچقاي تۇغقانلىرىڭ يوق ئېسە سەرۋەتلىڭ ،ئەي كۆزۈم !
ھاسىلى زامانىدا ئىلىم ئىلە دۆلەتتە ئېتىبار ،
سەرمايەئى سائادەت ھەر مىللەت ،ئەي كۆزۈم !

ئىپپەت

ئىپپەت دەپ نەپسىمنىڭ گۈناھ ۋە بۇزۇق ئىشلاردىن ساقلىماقتا ئېيتىلۇر .بىزلەرنى گۈناھ ۋە مەئىسىيەتتىن ساقلىغۇچى ،نەپسىمىزنى ھارام -ناپاكلىقتىن ئاسرىغۇچى پەقەت ئىپپەتىمىزدۇر .

ئەخلاق ساھىبى ،ئىپپەت ئىگىسى قەلبىنى ، ۋىجدانىنى پاكلاپ ، تىلىنى يالغان ،غەيۋەت ، بۆھتان ، تېتىقسىز سۆزلەردىن ساقلار .چۈنكى ئىنسانغا نەپس ئىپپىتىدىن كۆرە تىل ئىپپىتى كۆپرەك لازىمدۇر . بېشىمىزغا كېلىدىغان كۈلپەت ۋە زەخمەتلەرنىڭ كۆپىنچىسى يامان تىلىمىزدىن ،قېلىپتىن چىقىپ كېتىپ ئوشۇقچە سۆزلىگىنىمىزدىن كېلىۇر .

ئويلىماي سۆزلىگەن ئاغرىماي ئۆلەر ،
پىكىر ئىلە سۆزلىگەن يىغلىماي كۈلەر .

ئىپپەت ئەرلەردىن كۆرە خوتۇنلارغۇچۇن ئالماستىن قىممەت ،ئۇنچىدىن قەدىرلىك زىننەت ۋە پەزىلەتتۇر .

ئىپپەتلىك كىشى ھەر ۋاقىت نەزەرى ئىبرەت بىلەن ئىش ئېلىپ بارۇر .پىكرى ،زىكرى كېچە-كۈندۈز ۋەتەنداشلىرىغا ،قېرىنداشلىرىغا ياخشىلىق ،خەيرىخاھلىق قىلىشتىن ئىبارەت بولۇر . سۆزىدە ، پېئىلىدە سادىق بولۇپ ،ۋىجدانغا قارشى ، ئىنسانىيەتكە كېلىشمىگەن مۇئامىلىدىن ھەزەر قىلۇر .

ھەزرىتى ئەلى رەزىيەللاھۇئەنھۇ ئېيتۇر : «ئىپپەت خوتۇنلارنىڭ ئەڭ مەھكەم يۆلەنچۈكىدۇر . ئەپسىنىڭ ھۇجۇمىغا ئەنە شۇ كۈچ ئارقىلىق قارشى تۇرۇلۇر» .

ئەپلاتون ھەكىم ئېيتۇر : «ئىپپەت خوتۇنلاردىن كۆرە ئەرلەرگە كۆپرەك يارىشىدىغان بىر سۈپەتتۇر . خوتۇن كىشىلەرنىڭ ئىپپىتى ئەدەب ۋە نومۇسنى ساقلاشتۇر . ئەرلەرنىڭ ئىپپىتى بولسا پۈتكۈل ئىنسانىيەت ئەدەبلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغاندۇر . ئىپپەتسىز ئىنسان يالىڭاچ بەدەنگە ئوخشاشتۇر» .

زاتىڭغا زىننەت بولمىش ئىپپەتنى دىلدا ساقلىغىل ،
شەھۋەت نەپسىڭ سېنىڭ بولغۇسىدۇر ئەقلىڭگە قۇل .

ھايا

ھايا دەپ ئىشتا ،سۆزدە ئەدەبكە رىئايە قىلماقتا ئېيتىلۇر .ھايا دىلنى روشەن قىلىدىغان بىر نۇردۇركى ، ئىنسان ھەر دائىم شۇل مەنبۇى نۇرنىڭ زىياسىغا موھتاجدۇر .شەرئىەت بۇيرۇمىغان ، ئادەملەر ياقتۇرمايدىغان ئىشلارنى ئىشلىمەك ، كىشىلەرنىڭ نەپسىگە ،ئىپپىتىگە تېگىدىغان غەيۋەت ھەجۇ ،سەپسەتە ،سۆكۈش كەبىي ئەدەبسىز سۆزلەرنى سۆزلىمەك زور ھاياسىزلىقتۇر .ئىپپەتنىڭ پەردىسى ۋىجدانىڭ نىقابى ھايادۇر .شۇنىڭ ئۈچۈن ھەر بىر ھەرىكىتىمىزدە ،سۆزىمىزدە ھايانى قولدىن بەرمەسلىكىمىز لازىم .ھايا پەردىسى بىلەن ئورالغان ئىنسانلارنىڭ ئىپپەت پەردىسى ھەرگىزىرتىلماس .ۋە بۇ پەردە شۇنداق مۇبارەكدۇركى ،ئانچە-مۇنچە سەۋەن-خاتالارنى يوشۇرۇپ يوق قىلۇر .

ئىبنى سىنا ھەكىم ئېيتۇر : «ئىنسانىدا مەڭگۈلۈك تۇرىدىغان ھۆسۈن ۋە لاتاپەت ھايا ۋە ئىپپەتتۇر .ھاياسىز ئادەم جانسىز تەنگە ئوخشاشتۇر» .

رەسۇلى ئەكرەم نەبىيىي مۆھتەرەم ئەپەندىمىز ئېيتىدۇر : «ئەلھەيائۇ مىنەلئىمان» (ھايا ئىماننىڭ جۈملىسىدىندۇر) .

مۇھەممەدىن ئەرەبىي ئېيتۇر : «ئىنسانىڭ چىرايىدىكى قىزىللىق ئاستا-ئاستا كېتۇر ،ھايا قىزىللىقى ئەسلا كەتمەس . ياشلىق ھۆسنىنىڭ قىزىل رەڭگى ھايا ئارقىلىق زىننەت- لاتاپەتكە ئىگە بولۇر» .

سوقرات ھەكىم ئېيتۇر : «خوتۇنلارنىڭ ئەڭ گۈزىلى ھايا ۋە ئىپپەت پەردىسىگە ئورالغانلىرىدۇر» .

ھايا-نومۇس ئىمانغا دەلىلدۇر ،
ھاياسىز دائىما خارۇ زەلىلدۇر .
ئۇيالما مەرىپەت ھاسىل قىلۇردىن ،
مائارىپسىز كىشىلەر مۇردا دىلدۇر .

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ئىدراك ۋە زەكا

ئىدراك ۋە زەكادەپ ئوچۇق پىكىرلىك ،خۇش تەبىئەت ،زېرەك بولماقتا ئېيتىلۇر .ئىدراك ۋە زەكاياخشى خۇلقلارنىڭ رەۋزەئىرىزۋانى (جەننەت بېغى) ،ئىبرەت كۆزلىرىنىڭ نۇرى رەھمانىدۇر . چۈنكى ئىدراكلىق كىشىلەر ھەر بىر مەقسەتنىڭ ئاستىدا يوشۇرۇنغان ئوي-پىكىرلەرنىڭ مەنىلىرى نېمىلىكىنى بىلۇر .ئىلىم ۋە مەرىپەت ئىگىسى بولماق ئۈچۈن تىرىشچانلىق ۋە غەيرەت كېرەك بولغىنىغا ئوخشاش ،زېھىن ۋە ئىدراكنىڭمۇ سالامەت بولمىقى شەرتتۇر .شۇڭا ،ياشلىقىمىزدىن تارتىپ زېھىن ۋە ئىدراكىمىزنى قۇۋۋەتلەندۇرمەك ئۈچۈن ئەزىز ئۆمرىمىزنى ئويۇن-كۈلكە ،سەپسەتە ،تېتىقسىز بىھۇدە سۆزلەر بىلەن ئۆتكۈزمەي ،ھەرخىل كىتاب ،گېزىت ، ژۇرناللارنى ئوقۇپ ،پىكرىمىزنى ئاچمىقىمىز ۋە زېھنىمىزنى قۇۋۋەتلەندۇرمىكىمىز لازىم .زېھنىسىز كىشىلەرنىڭ ئۆلچەمسىز سۆزلىرى ئۆزلىرىنى ئۈيالدۇرۇش بىلەن بىللە ئاڭلىغۇچىنىمۇ زېرىكتۈرۈر .

ھەر كىشىنىڭ پىكىر ،ئىدراكىن سۆزى بىلدۈرگۈسى ،
مېغىزسىز پىستە ئەگەر لەب ئاچسا رەسۋا بولغۇسى .

ئىدراك ساھىبى ئۆزىنى پازىل ۋە ئۇلۇغبىلىپ ، ھەمجىنسلىرىگەھاقارەتكۆزى بىلەن بېقىپ : «بىلەمسەن ،مەن قانداقباي ۋە ئابرويلۇق كىشىمەن ؟ ! »دەپ ماختىنىپ ئۆزىنى چوڭ كۆرسەتمەس .ئۇستىگە يۈكلەنگەن دىنىي ،مىللىي ۋە مەئىشىي ۋەزىپىلىرىنىڭ ھەر بىرىنى ئۆز ۋاقتى-قەرەلىدە ئادا قىلۇر .مانا شۇنداق كىشىلەر ئىككى دۇنيا ئابرويلۇق بولۇپ ، ۋاپات قىلغانلىرىدىن سوڭ كىشىلەر تەرىپىدىن :«پالانى خوپ ياخشى زات ئىدى ،خۇدا رەھمەت قىلسۇن .مىللەتكە كۆپ خىزمەت قىلدى ، خەلققە پايدا يەتكۈزدى»دەپ ماختىلۇر .ھۇشيار ۋە زېرەك كىشىلەر كۆچ-قۇۋۋەتلىرى بار ۋاقتىدا كېلىدىغان زامانىنى چۈشىنىپ ، پۇل ۋە مال-مۈلۈكنى ئورۇنسىز يەرلەرگە سەرپ قىلماس ،تۇيۇقسىز نەزىر-چىراغلارغا ھەدىدىن ئارتۇقچە ئىسراپ قىلماس .ئۆزلىرىنىڭ راھىتى ،بالا-چاقىلىرىنىڭ ساۋادىنى ئۈچۈن كېرەكلىك يەر ۋە باغلىرىنى ساتماسلار .بالىلىرىنى زامانغا لايىق كىشى قىلماق ئۈچۈن ئوقۇتماق ،تەربىيە قىلماق يولىدا ئاقچىلىرىنى ئەسلا قىزغانماسلار .

ئىدراك ھەم ئەقلىك ئىلە ئايرى ياخشى-يامانىنى ،
بىھۇدىگە سەرپ ئەتمە شۇ قىممەتلىك زامانىنى .
تىرىشقىن-تىرماشقىن ،ئىلىم-پەنگە يۈرۈشكىن ،
باق ئۆزگىلەر نەيلەدى ھېكمەت ئىلە ئۇشبۇ جاھانىنى .

تىلنى ساقلىماق

ھىندى لىسان (تىلى ساقلىماق)دەپ ھەر بىر مىللەتنىڭ ئانا تىلى ۋە ئەدەبىياتىنى ساقلىماقتا ئېيتىلۇر .ھەر بىر مىللەتنىڭ دۇنيادا بارلىقىنى كۆرسىتىدىغان ھايات ئەينىكى تىلى ۋە ئەدەبىياتىدۇر . مىللىي تىلنى يوقاتماق مىللەتنىڭ روھىنى يوقاتماق دېمەكتۇر .ھەيھات ! بىز تۈركىستانلىقلار مىللىي تىلىمىزنى ساقلىماق بۇياقتا تۇرسۇن ، بەلكى ئۇنى ئۇنتۇماق ۋە يوقاتماقتىدۇرمىز .تىلىمىزنىڭ يېرىمىگە ئەرەبىي ،پارسىي سۆز -ئىبارىلەركىرگىنى ئازدەك ، ئەمدى بىر چېتىگە رۇسچە سۆزلەرنى يېپىشتۇرماقتە-مىز .توغرا ، بىزلەرگە ھۆكۈمىتىمىز تىلى بولغان رۇس تىلىنى بىلمەك ھايات ۋە سائادىتىمىز ئۈچۈن خۇددى ئاش-نانداك كېرەكلىكتۇر .لېكىن ئۇنى ئۆز يېرىدە ئىشلەتمەك ۋە سۆزلىمەك لازىم .زىغىر يېغى سېلىپ ماش-گۈرۈچ شويلىسى قىلىپ ئارىلاش-قۇرىلاش قىلماق تىلنىڭ روھىنى بۇزىدۇ . ئايھاي ! بىزلەرگە نېمە بولدى ؟ ئاتا-بوۋىلىرىمىزنىڭ يولىدىن چىقىپ كەتتۇق .«ياخشى قوشنادىن ئالغۇنچە ، يامان ئۆيۈڭنى قىدىر »دېگەن ھېكمەت بارغۇ ! ئۇرۇق-ئەجدادلىرىمىزغا يېتىپ ئاشقان ۋە يارىغان تىل-ئەدەبىيات بىزلەرگە ھېچ كەملىك قىلماس . ئۆز ئۆيىمىزنى قىدىرساق ۋە ئاختۇرساق يوقاتقانلىرىمىزنىمۇ تاپۇرمىز .«يوقالسا يوقالسۇن ، ئۆزى بېشىمغا تار ئىدى»دەپ ياۋروپا قالپىقىنى كىيىپ كۆلكە بولماق زور ئەيىب ۋە ئۇياتتۇر . پەيغەمبىرىمىز :«ئەرلەردە جامال -لىسان ۋە تىلدۇر» دېگەنىدى .

ئەي ئانا تىل !ئەزىز قەدىردانىم ،
ئىلتىپاتى روھىم ،رەھمانىم .
تۇغۇلغىنىمدىن ئەيلىدىڭ ئۇلۇپەت ،
ئۆلگۈچە ئايرىلما ، ئەي جانىم .
ماڭا ئىلمۇ ئەدەب سەن ئۆگەتتىڭ ،
چىن ئەدەب ،مۇئەللىم شانىم .
مىللىتىم روھىنى كۆتۈرگۈچى سەن ،
ئاق مۇقەددەس كەرەملىك سۆلتانىم .

ئومۇمىي مىللىي تىلنى ساقلىماق بىلەن بىر قاتاردا خۇسۇسىي ئېغىز ئارىسىدىكى تىلنىمۇ ساقلىماق لازىم .چۈنكى سۆز ئىنسانىڭ دەرىجە ۋە كامالىنى ،ئىلىم ۋە پەزلىنى ئۆلچەپ كۆرسىتىدىغان تارازىسىدۇر .ئەقىل ئىگىلىرى كىشىنىڭ دىلىدىكى پىكىر ۋە نىيىتىنى ،ئىلىم ۋە قۇۋۋىتىنى ،قەدىر ۋە قىممىتىنى ئۇلارنىڭ سۆزلىگەن سۆزىدىن بىلۇرلار .

بېشىمىزغا كېلىدىغان قانىتىق كۈلپەتلەرنىڭ كۆپىنچىسى يۇمشاق تىلىمىزدىن كېلىدۇ .شۇنىڭ ئۈچۈن «كۆپ ئويلا ،ئاز سۆزلە»دەيدۇ .

تىللارنىڭ ئەڭ ياخشىسى سۆزگە ئۇستا تىل ، سۆزلەرنىڭ ئەڭ ياخشىسى چۈشىنىپ ۋە ئاخىرىنى ئويلاپ سۆزلەنگەن سۆزدۇر .

گۈزەللىك يۈزدە ئىرمەس ئەي بۇرادەر ،
سۆزى شېرىن كىشى ھەركىمگە ياقار .
سۆزۈڭ ئاز بولسۇن ،مەنىلىك بولسۇن ،

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى

ئىشتەكىلەر قۇلاقى دۇرغا تولسۇن .
سۆزۈڭ بولسا كۆمۈش ،جىم تۇرماق ئالتۇن ،
مىسى چىققاي سۆزۈڭ كۆپ بولسا بىركۇن .
كۆپەيگەن سۆزنى بۆلگەي توغرىسى ئاز ،
شېكەرنىڭ كۆپىدىن ئازى بولۇر ساز .

تېجەمكارلىق

تېجەمكارلىق دەپ پۇل ۋە مال كەبىي نېمەتلەرنىڭ قەدرىنى بىلمەككە ئېيتىلۇر .مال-بايلىق قەدرىنى بىلگۈچى كىشىلەر بىر تېيىنىنمۇ ئورۇنسىز سەرپ قىلماس ،ئورنى كەلگەندە سومنى ئايماس . ساخاۋەتنىڭ زىتى بېخىللىق بولغىنىغا ئوخشاش ، تېجەمكارلىقنىڭ زىتى ئىسراپچىلىقتۇر .ئاللاتائالا ئىسراپ قىلغۇچىلارنى سۆيمەس .تېجەمكارلىققا رىئايە قىلغان كىشىلەر ھەممە ۋاقىت تىنچ ۋە راھەتتە ياشىغۇسى .ھەرىلەر قىش كۈنىدە يېمەك ئۈچۈن بال يىغقىنىدەك ،ئۇلارمۇ باشلىرىغا كېلىش ئېھتىمالى بولغان قارا كۈنلەرنى ئويلاپ پۇل-تەڭگە يىغۇرلار . «تاما-تاما كۆل بولۇر »دەيدۇ ئاتا-بوۋىلار .دېمەك ھەر نەرسە ئازدىن كۆپىيۇر .

ھازىرقى زاماندا مەقسەتكە يەتمەك ،ئۆز مىللىتىگە خىزمەت قىلماق ،خەلقە مەقبۇل بولماق ئۈچۈن ئىلىم ۋە بايلىق لازىم .ئالەمدىكى ھەر بىر مىللەتنىڭ ھال ۋە قۇدرىتى ئۇلارنىڭ مال ۋە بايلىقلىرى بىلەن ئۆلچىنۇر .ھەر بىر يەردە باي مىللەتلەر ئېغىر كېلىپ پەللىنى بېسىپ خوجا بولغىنىدەك ، پېقىرلىرى يەڭگىل كېلىپ قۇل ۋە ئەسىر بولۇپ قالىدۇ .مال ۋە بايلىق تاپماقنىڭ ئەڭ بەرىكەتلىك يوللىرى : ھۈنەرۋەنچىلىك ، ئېكىنچىلىك ، چارۋىچىلىق ، سودىگەرلىكتۇر . بۇلارنىڭ ھەر بىرىگە ھەم بۇ زامانىمىزدا بىلىم لازىم . بوۋىلىرىمىزنىڭ : « بولسا بولۇر ،بولمىسا ئىز پۇلى» دېگەن زامانلار ئۆتۈپ ، ئەمدى « بىلگەن پۇتەر ، بىلمىگەن يۇتەر »دېگەن زامان كەلدى .ئامېرىكىلىقلار بىر دانە بۇغداي تېرىپ 20قاداق بۇغداي ئالۇر . ياۋروپالىقلار بىزدىن ئالغان بەش تىيىنلىك پاختىنى پىششىقلاپ ئىشلەپ ئۆزىمىزگە 25تىيىنگە ساتۇر . ئەمما بىز ئاسىيالىقلار ،بولۇپمۇ تۈركىستانلىقلار قۇيرۇق ماي سېتىپ پەي چاينايمىز ،قايماق بېرىپ كۆك سۈت ئىچىمىز ،نان ئورنىغا كېسەك چىشلەيمىز .سۆزنىڭ قىسقىسى ، ھازىرقى زامانغا لايىق كىشى بولماق ئۈچۈن ئىلىم ۋە مەرىپەت كېرەك بولۇش بىلەن باراۋەر ئىقتىساد ،ئىنساب ،پۈتمەس تېرىشچانلىق ،چەكسىز غەيرەت لازىم .رەسۇلى ئەكرەم نەبىيىي مۆھتەرەم سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئەپەندىمىز : «كېيىنكى زامانلاردا دىننى ساقلىماق بايلىق ئارقىلىق بولۇر .تېجەمكارلىق بىلەن ئىش يۈرگۈزۈۋاتقان كىشىلەر پېقىر بولماس» دەيدۇ .يەنە :

«ھەر نەرسىدە گۇتتۇرىچە ئىقتىساد يولىنى تۇتماق لازىم .چەكتىن ئاشۇرۇۋېتىش ۋە تولىمۇ تۆۋەنلىكتىن ساقلانماق كېرەك ،ھەتتا دىن ئىشلىرىدىمۇ بىر ئادەم ئارتۇق سوپىلىق قىلسا ،ئاخىرىدا ئۆزى مەغلۇب بولۇر »دېگەنىدى .

خەلق ئىچىدە مۆتىۋەر بىر نەرسە يوق دەۋلەت كەبىي ، بولمىغاي دەۋلەت جاھاندا قۇۋۋەتتۇ سىھھەت كەبىي . ئىقتىساد ،ئىنساب زىننەتتۇر ۋۇجۇدى ئادەمگە ، ياخشى نېئمەت يوق كىشىگە سەئىي ئىلە غەيرەت كەبىي .

ئۇلۇغۋارلىق

ئۇلۇغۋارلىق دەپ كىبىر ۋە مەغرۇرلۇقتىن ، مەنمەنلىكتىن ئۆز نەپسىنى ساقلىماققا ئېيتىلۇر . ئۇلۇغۋارلىق شەرىئەت قائىدىلىرى ۋە ھېكمەت يۈزىسىدىن ئىنسان ئۈچۈن ئەڭ كېرەكلىك ياخشى خۇلقلارنىڭ بىرىدۇر .چوڭچى ئادەم ئېتىبارسىز بايغا ،كىبىرلىك كىشى ئىللەتلىك پېقىرگە ئوخشايدۇ .ھەر كىمنىڭ قەدىر-ئېتىبارى نەپس ئۇلۇغۋارلىقى بىلەن ئۆلچەنگەي .ئۇلۇغۋارلىقنى كەسىپ ئەتكەن كىشىلەر تەكەببۇرلۇق ۋە مەغرۇرلۇقتا ئەسلا يېقىن، يولماس .چۈنكى مەغرۇرلۇق ، مەنمەنلىك ،تەكەببۇرلۇق كىشىنى خار ،خەلق ئارىسىدا بىئېتىبار قىلۇر .مۇنداق كىبىرلىكلەرنى يۇقتۇرۇۋالغان كىشىلەر ھەرقانچە ئىلىم ۋە دۆلەت ساھىبى بولسىمۇ ،بىر پۇلچە قەدىر-قىممىتى بولمىغاي . «مېنى بىلەمسەن؟ مەن دېگەن مۇنداق قىلۇرمەن ،ئۇنداق ساخاۋەت قىلۇرمەن» دەپ ئۆزىنى ئۆزى ماختىماقلىق ، رىياكارلىق زور ئەيىب ۋە ئىللەتتۇر .ئۇلۇغۋارلىقنى كەسىپ ئەتكەن كىشىلەر يامان خۇلقلاردىن نېرى ،ئادالەتلىك ، ئىشدا ۋە سۆزىدە توغرا ، شەپقەتلىك ۋە مەرھەمەتلىك ،ئۆز قېرىنداشلىرىغا خەيرىخاھ ،مىللەت پايدىسى يولىدا تىرىشقۇچى ،ساپقەلبلىك ، ئارسلان يۈرەكلىك بولۇر ،ھەزرىتى ئەلى : « ئۇلۇغۋار كىشى كىبىر ۋە مەغرۇرلۇقتىن پاك بولۇر .ئۇلۇغۋارلىق ئادىمىگەر-چىلىكنىڭ مادارى ، ئىپتىخارى ، ئىنسانىيەتنىڭ ئېتىبارلىق ھامىيسىدۇر .لېكىن ئۇلۇغۋارلىقنىڭ ھەقىقىي دەرىجىسىگە يەتمەك ئۈچۈن ئىلىم ۋە مەرىپەت لازىمدۇر »دەيدۇر .

ئەپسۇس بۇ زاماندا بىزدە ئېتىبار يوق ، ياش ۋە قېرىدا غەيرەت ،نامۇسۇ ئار يوق . پەسكى پۇجۇر ئىلە گىرىپتار بارچە جان ، ئىلمۇ ئەملگە بىزدە چىدام ،سابات يوق . ئۆتمەكتە ئۆمۈر ھاۋايى ھەۋەس بىرلە سورۇلۇپ ، خەلقنىڭ غېمىنى قىلغۇچى ھۇشيار زات يوق .

ئىتائەت

ئىتائەت دەپ بويسۇنماقنى ئېيتىلۇر .ئاللا

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

تائالانىڭ ئەمرىگە بويسۇنۇپ ، ئىبادەت ۋە ئىتائەت قىلماق پەرزى ئەيندۇر .ئاتا-ئانا ،ئۇستاز ،ئوقۇنقۇچى قاتارلىق ئۇلۇغ كىشىلەرگە بويسۇنۇپ ئىتائەت قىلماق ئەڭ ياخشى سۈپەتلەردىندۇر .بۇ سۈپەتكە ئىگە بولماق ئۈچۈن ،ئۇلارنىڭ پايدىلىق كېڭەش ۋە مەسلىھەتلىرىنى ھەر ۋاقىت ئاڭلاپ ، بۇيرۇقلىرىنى مەھكەم تۇتماق لازىم .چۈنكى ئۇلار دۇنياغا بىزدىن ئىلگىرى كەلگەن بولۇپ ، بىزدىن كۆپ تەجرىبە-ساۋاق ھاسىل قىلغان ۋە ۋەتەن-مىللەتنىڭ ھالىغا ئاشنا بولغاندۇر .تېۋىب دەردلەرگە داۋا ھازىرلىغاندەك ، ئۇلارمۇ تۇرمۇش ۋە ياشىماقنىڭ ئاپىتى بولغان پەقىرلىك ، ھۇرۇنلۇق ، نادانلىق قاتارلىق ۋۇجۇدىمىزنى چېرىتىدىغان مەرەزلەرگە داۋا ھازىرلىغاندۇر .شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلارنىڭ بىزگە قىلغان خالىسانە ، غەرەزسىز نەسىھەتلىرى ھازىر قارىماققا قاتتىق ۋە ئاچچىق تۇيۇلسىمۇ ، ئاخىرى راھەت ۋە تاتلىق يېمىش بېرۇر .

نەسىھەت بولسا خالىي گەر غەرەزدىن ،
ئاچچىق دورا كەبىي ساقلار مەرەزدىن .
بىزگە لازىم ئېرۇر بىلمەك-چۈشەنمەك ،
زىياندىن باشقا بىر شەي يوق غەرەزدىن

ھەقشۇناسلىق

ھەقشۇناسلىق دەپ بىركىشىنىڭ قىلغان ياخشىلىقىنى ئۇنتۇماسلىققا ئېيتىلۇر .پۈتكۈل ئالەمدىكى ئىنسانلار ھەقشۇناسلىق ۋە دوستلۇق ئارقىسىدا ياشايدۇ .«چاۋاك ئىككى قولدىن چىقۇر» . ھۆكۈمالار يامانلىق قىلغان كىشىگىمۇ ياخشىلىق قىلماق كېرەك ،دېيىشىدۇ .قىسقىسى ، ياخشىلىقتىن زىيان تارتقان ،بېشى يېرىلغان كىشى يوق . ياخشىلىقتىن دوستلۇق ، مېھرىبانلىق تۇغۇلۇپ ، ئىككى كۆڭۈل ئارىسىدا ئۇلپەت ۋە مۇھەببەت چوجۇقلىرى يۇگرۈشۈر ۋە بىرلىشۈر .بۇ دوستلۇقنىڭ جامالى ۋە كامالى ھەقشۇناسلىقتۇركى ، بىراۋدىن كۆرگەن ياخشىلىقنى ئۇنتۇماي ،شۇنىڭ باراۋىرىگە بىزمۇ ئۆز ۋەزىپىمىزنى ئادا قىلمىقىمىز لازىم .ھېچ بولمىغاندا دوستلۇق ۋە بۇرادەرلىك ھۆرمىتىنى ئادا قىلمىقىمىز لازىم . چۈنكى مۆمىننىڭ بۇرادىرى مۆمىندۇر .

دىلدىن دىلغا ئېچىلۇر ئىككى خىل يولى ،
مېھرگە مېھىر يولى ، كەككە كەك يولى .

مەلۇمدۇركى ، ھەر بىر مىللەتنىڭ تەرەققىياتى ۋە يۇكسىلمىكى ئۆز مىللىتى يولىدا جانلىرى ، مال-بايلىقلىرى ، قەلىمى بىلەن ئىشلىگەن كىشىلەرنىڭ خىزمەتلىرىنى تەقدىرلەپ -ئۇلۇغلاپ ، ئۇلارنى ۋەزىپىلەر ،ھەيكەللەر ، قەلەملەر بىلەن ياد ئېتىپ ، ئۆتۈپ كەتكەن باھادىر ،ئالىم ۋە شائىرلىرىنىڭ روھلىرىنى شادلاندۇرۇپ ئىشلىگۈچى كىشىلەرنىڭ غەيرەت ۋە جاسارەتلىرىنى زىيادە قىلىشىغا باغلىقتۇر .ئەپسۇس ، بىزلەر ئۇنداق كىشىلەرنى تەقدىرلەش -تارتۇقلاش ئورنىغا تەھقىرلەش ،مەسخىرە قىلىش ۋە ھەتتا تەكفىرلەش بىلەن قارشى ئالۇرمىز .

ياخشى ئىشتۇر ھەقنى تەقدىر ئەيلىمەك ھەر خىزمەتتە ،
ھەقشۇناس بولماق ھەقىقىي بىر قۇۋۋەتتۇر مىللەتكە .
ھەقشۇناس بولماقلە مەشھۇر ئەردىلەر پەيغەمبىرىم ،
توغرا يولنى تاشلىماق ئەسلا ياراشماس ئۇممەتكە .

خەيرىخاھلىق

خەيرىخاھلىق دەپ ھەرقانداق نەرسە بىلەن بولسۇن بىر-بىرىمىزگە پايدا يەتكۈزمەككە ئېيتىلۇر . خەيرىخاھلىق ئۆزئارا ئىشلىتىلىدىغان بىر ئىنسانىي بۇرچتۇركى ،كىشى ئۆز نەپسىگە لايىق كۆرمىگەن ئىشنى باشقا بىر مۇسۇلمان قېرىندىشىغا مۇناسىپ كۆرمەسلىكى ۋە ئۇلارنى ئەگرى يوللاردىن ،يامان ئىشلاردىن كۇچى يەتكۈنچە قايتۇرمىقى ھەم يارەم قىلمىقى لازىم .جانابى ھەق ئىنسانلارنى بىرىنى باشقا بىرىنىڭ يارەمىگە موھتاج قىلىپ يارانقاندۇر . شۇنىڭ ئۈچۈن يەر يۈزىدىكى ئىنسانلار زامانىنىڭ قۇرغان مىزانى ۋە قانۇنى بويىچە بىرى ئىككىنچىسىنىڭ يارەمى بىلەن ئۆمۇر ئۆتكۈزۈر . كىشى ھەر قانچە باي ۋە ئېتىبارلىق بولسىمۇ ، ھېچقاچان موھتاجلىق بالاسىدىن قۇتۇلالماس .

ھامالنىڭ ئېغىر بولسا يۈكى ، ئارتۇر مېھنەتى ،
ھەركىمكى ئۇلۇغ بولسا ، بولۇر ئاسان كۈلپەتى .

باي پېقىرگە ، پېقىر بايغا ، مۇئەللىم شاگىرتقا ، شاگىرت مۇئەللىمگە ،ئاتا-ئانا پەرزەنتلىرىگە ، پەرزەنتلەر-ئاتا-ئانىغا موھتاجدۇر .شۇنىڭ ئۈچۈن ھەركىم ئۆز ئۇستىگە يۈكلەنگەن بۇرچىنى توغرىلىق ۋە خەيرىخاھلىق بىلەن ئادا قىلمىقى كېرەك .

رەسۇلى ئەكرەم نەبىيىي مۆھتەرەم سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئەپەندىمىز : « ئاللاتائالاغا ئىمان كەلتۈرگەندىن سوڭرەكى ئەمەللەرنىڭ ئەۋزىلى بەندىلەرنىڭ بىر-بىرىگە مۇھەببەت قىلمىقىدۇر» دېگەنلەر .

خەيرىخاھلىق خالىسانە بولمىسا بىكاردۇر ،
مەنپەئەت يوق ئەيلەگەن نەزرۇ نىيازىڭدىن سېنىڭ .
بىر كۆڭۈلنى شاد قىلماق نېئىمەتۇ ئېھسان ئىلە ،
ياخشىدۇر ھەردەمدە مىڭ رەكئەت نامازىڭدىن سېنىڭ .

مۇنسىلىق

مۇنسىلىق دەپ ھەركىم ئۆز تەڭدىشى ، مەسلەكدىشىنى تېپىپ ئۇلپەت بولماققا ئېيتىلۇر . دۇنيانىڭ لەززىتى سادىق دوستلار بىلەن سۆھبەت قىلماقتىن ئىبارەت .

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئەخلاق ئىلمى يۈزىسىدىن چىن دوستلۇق ۋە سادىق يار ئىلە ئۇلپەت قىلماق لازىمدۇر .چۈنكى بەزى كىبىسىللىكلەر يۈقىدىغىنىغا ئوخشاش ، نادان ، ئەخمەق كىشىلەرنىڭ ئۆرپ-ئادەتلىرى ۋە يامان خۇلقلىرىنىڭ تەسىرى باشقىلارغا يۇقۇشى ۋە ئۆتۈشى مۇقەررەر . ئۇنىڭ ئۈستىگە دوست سۈرىتىدە كۆرۈنمىش بەزى ئىككى يۈزلىمە ، مۇناپىق دۈشمەنلەرمۇ باردۇر . شۇنىڭ ئۈچۈن ھەرقانداق كىشىگە سىنىماستىن ، بىلمەستىن دوستلۇق قىلماق ، سىر ئىپتىماق زور ئەقىلسىزلىقتۇر .چىن دوست بولغان كىشى بېشىڭغا كۈلپەت ۋە قايغۇ كەلگەن ۋاقىتلاردا سەن بىلەن بىرگە قايغۇرىدۇ .خاتىرەڭدىكى قايغۇنى تەڭ تارتىشىدۇ . بۇنداق دوست سىرىڭنى نائەھلى ۋە نادان كىشىلەرگە ئىپتىماس ،ئەيىبىڭنى ئارقاڭدىن سۆزلىمەستىن يۈزۈڭگە ئىپتۇر ،شادلانساڭ سېنىڭ بىلەن بىرگە شادلىنۇر .يالغان دوست سېنىڭدىن بىرەر پايدا ئۈندۈرۈۋېلىش ئۈمىدىدە ياكى ئۆز بېشىغا كەلگەن زىياننى قايتۇرماق غەرىزىدە مۇناپىقانە دوستلۇق قىلۇر ،سىرىڭنى نائەھلى كىشىلەرگە سۆزلەپ ، قەدىر-ئىپتىبارىڭنى پايمال قىلۇر .بۇنداق كىشىلەر بىلەن دوستلاشقاندىن كۆرە دوستسىز يۈرگەن ياخشىراقتۇر .

ياخشى دوست ئەيىبىنى دوستۇ يارىنىڭ ،
كۆزگۈدەك يۈزتۇرانە سۆزلەر .
يامان يولداش بىر ئەيىبىنى دوستىنىڭ ،
ئارقىسىدىن مىڭ قىلىپ بىر-بىرلەپ سۆزلەر .

ساداقەت

ساداقەت دەپ كىشىنىڭ ئۆز ۋەزىپىسىنى توغرىلىق بىلەن ئىشلىمىكىگە ئىپتىلۇر .سادىق كىشى مىللىتىگە ، ۋەتەن ۋە دۆلىتىگە توغرىلىق بىلەن خىزمەت قىلىپ ،ئابرويىغا ئېرىشۇر ۋە مۇكاپاتلار ئالۇر .ساداقەت سالامەتلىك گۈلشەنى ، نىجاتلىق بوستانىدۇر .سەدەپتىن ئۇنچە ، يىلاندىن زەھەر ھاسىل بولمىغىنىغا ئوخشاش ، راستلىقتىن پايدا ، خىيانەتتىن زىيان ھاسىل بولۇر .

جانابى ھەق سادىقلارنى سۆيۈر ،يالغانچىلارنى سۆيمەس .توغرىلىقتىن يوقالغان كىشى يوق ، خىيانەتتىن يوقالغانلار كۆپتۇر .راستلىق بىلەن خىيانەت ئىككىسى جەمئ كەلمەس .ئەگەر بىر كىشىنىڭ دىلىغا توغرىلىق ئۇرۇقى ئېكىلگەن بولسا ، ھەرقانچە ئاچ ۋە سۇسىز بولسىمۇ توغرىلىق ئۆسەر ، خىيانەت كۆكەرمەس .ئەخلاق يۈزىسىدىن قارىغاندا توغرا پېقىر يالغانچى بايدىن ئېتىبارلىقتۇر .چۈنكى سادىق كىشى ئەھدىگە ۋاپا قىلۇر ،يالغانچى بولسا ۋەدىسىدە تۇرماي ئۆزىنى خىجالەت ،باشقىلارنى ئاۋارە قىلۇر .

ساداقەت بىر مەنىۋى پەيزدۇركى ، ئول پەيزدىن تېگىشلىك ئۇلۇشنى ئالماق ھەر بىر كىشىنىڭ مۇقەددەس ۋەزىپىسىدۇر .

رەسۇلى ئەكرەم نەبىيىي مۆھتەرەم سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئەپەندىمىز : «توغرىلىقنى ئىختىيار قىلىڭلار ، گەرچە ھالاكەت كەبىي كۆرۈنسىمۇ نىجات توغرىلىقتىدۇر .ھەر قانچە نىجات كەبىي كۆرۈنسىمۇ ، يالغاندىن ساقلىنىڭلار ، چۈنكى ئاقىۋىتى ھالاكەتتۇر» دېگەنىدى .

سىددىقۇ سەفايى راستلىق بولسا قەرابەتلىك ،
شۇلدۇر جاھاندا راھەت ، پەيز ،سەئادەتلىك .
توغرىلىقتەك ئۆز زىننەت يوق ئادەمگە ئالەمدە ،
قەلبىڭ ئىلىپتەك بولسا گەر ،دېمەك ئۇ شەرافەتلىك .

ئادالەت

ئادالەت دەپ باشقىلارنىڭ مېلى ۋە نومۇسىغا رىئايەقىلماققا ئېيتىلۇر .ئادالەت ياخشى خۇلقلارنىڭ پائىلى ، زۇلۇمنىڭ مۇقابىلىدۇر . ئادالەتلىك ۋە مەرھەمەتلىك كىشىلەر ئۆزىگە لايىق كۆرمىگەن بىرەر ئىشنى ئۆزگىلەرگە راۋا كۆرمەس .كىشى ئادالەت ۋە ئىنسانىيەت ۋەزىپىلىرىنى بىر ئۆزى بۇزۇق ئىشلاردىن ساقلىنىش بىلەنلا ئادا قىلغان سانالماس بەلكى يەنە ئۆز جىنىداشلىرىڭ خاتا ۋە كەمچىلىكلىرىنى تۈزەتمەككە ۋە ياخشى يولغا سالماق تىرىشىش ، ھەركەت قىلىش ئارقىلىقلا ئادا قىلغار بولۇر .ئادالەتكە ئەمەل قىلغان كىشىلەر ھېچ بىر كىشىگە جەبرۋە زۇلۇم خاھلىماس ،جانلىقلارغا بىكاردىن ئازار بەرمەس ۋە بەلكى ئەقىل ۋە شەرىئەتكە مۇۋاپىق رەۋىشتە ھەركەت قىلۇر .جەبر ۋە زۇلۇم بىلەن باشقىلارنىڭ دىلىغا ئازار بەرگەن كىشىلەرنىڭ ياقىلىرى جازا قولىدىن قۇتۇلالماس . چۈنكى جانابى ھەقنىڭ ئادالىتى زالىملارنىڭ جازا ۋە سازاسىنى بەرمەكتىدۇر .رەسۇلى ئەكرەم سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋە سەللەم ئەپەندىمىز : «ئاللا رىزاسىنى ئىستىسىڭلەر ، باللىرىڭلارغىمۇ ئادالەت قىلىڭلار» ،يەنە «مەزلۇم كىشىنىڭ دۇئاسىدىن ، گەرچە ئۇ كاپىر بولسىمۇ ، ساقلىنىڭلار ! چۈنكى مەزلۇمنىڭ دۇئاسى ھەر دائىم مەقبۇلدۇر»دېگەن .

ھەر بىر مىللەتنىڭ تەرەققىياتى ۋە يۇكسىلىشى ،دۆلەت ۋە ھۆكۈمەتلەرنىڭ ئۇزۇن ياشىمىقى ئادالەتكە باغلىقتۇر .ئادالەتتىن ئايرىلغان پادىشاھلارنىڭ دۆلەتلىرى يوقلىپ ، تارىخ بەتلىرىدە ئۇلارنىڭ پەقەت نامىلىرىلا قالغانلىقى ھەممىگە ئايانداۇر .

مۇھەببەت

مۇھەببەت دەپ بىر نەرسىنى سۆيمەككە ئېيتىلۇر .دۇنيادىكى ئىنسانلار مېھىر-مۇھەببەت سايىسىدە ياشايدۇ ، ھەر بىر ئىشنى مۇھەببەت

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئارقىسىدا ئىشلەيدۇ . مۇھەببەتسىز كىشى ھېچبىر ئىشنى ئىشلىمەككە غەيرەت ۋە جاسارەت قىلالماس ، دۇنيا نېمىتىدىن لەززەت ئالالماس .ئەگەر بىر شاگىرت ئىلىم ۋە ئۇستازنى سۆيمىسە ،ئىشتىياق بىلەن ئوقۇمىسا ، مەقسىتىگە يېتەلمىگەي .يەر يۈزىدىكى ئىنسانلارنى ئۇرۇش-تالاشقا سالمىغان ، سىنەلىرىنى دۇشمەن ئوقىغا نىشان قىلمىغان نەرسە دىن ۋە مىللەتلەرنىڭ ، ۋەتەن ۋە دۆلەتلەرنىڭ مۇھەببىتىدۇر .كىشىلەرنى كېچە-كۈندۈز تىنچىتماستىن قۇلغا ئوخشاش مېھنەت ۋە مۇشەققەتلەرگە چىداپ ئىشلىتمىغان نەرسە ۋەتەن ۋە بالا-چاقىلىرىنىڭ مېھىر-مۇھەببىتى ئەمەسمۇ ؟ ! قۇش ياخشى كۆرگەن دان-يەمگە قىزىقىپ توزاقتا چۇشۇپ قالغىنىغا ئوخشاش ، ئىنسانىنىڭ سۆيۈملۈك نەرسىگە باغلىنىپ ئەسىر بولۇپ قالمىقى تەبىئىي ھالدۇر .رەسۇلى ئەكرەم نەبىيىنى مۆھتەرەم سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئەپەندىمىز ئېيتۇرلەر : « ئۆز نەپسىڭ ئۈ چۈن قايسى نەرسىنى ياخشى كۆرگەن بولساڭ ، شۇل نەرسىنى باشقا كىشى ئۈچۈن ياخشى كۆرگىن» ، « ئاتا مۇھەببىتىنى ساقلا ! ئەگەر سەن ئاتاڭغا بولغان مۇھەببەتنى ئۈزسەڭ ، ئاللاتائالا سېنى ھەر تۈرلۈك پەيز- ساخاۋەتلەردىن مەھرۇم ملۇر» .

مۇھەببەتلىك باھارنىڭ كۈز ھوسۇلى ھېچ ئاز بولماس ،
مۇھەببەتسىزكىشىنىڭ كۆڭلى قىشتۇر ،ئەسلا ياز بولماس .
سۆيۈپ ئىلمۇ فۇنۇن تەھسىل ئەتكەن ئۇچقاي كۆكلەردە ،
قايسى بەختى قارا جاھىل قالۇر ، دەستى داراز بولماس .

ئالىي ھىممەت

ئالىي ھىممەت دەپ ۋەتەن ۋە مىللەتكە پايدىلىق ئىشلارنى بايلىقى - مېلى ۋە جان- تېنى بىلەن ئىشلىمەككە ئېيتىلۇر .ھىممەت شۇنداق بىر ئالىيجاناپ پەزىلەتتۇركى ، ئۇنى ئىنسانىيەتنىڭ كانى ، ياخشى خۇلقلارنىڭ پاسبانى دېمەك جائىزدۇر . ھىممەت ساھىبلىرى ئۆز جىنىسداشلىرىدىن ياردەمنى ھەر زامان ئايىماس ،خەيرۇساخاۋەتلىك ئىشلاردىن ئۆزىنى تارتماس .پۇل ۋە مېلىنى مىللەت يولىدا سەرپ قىلىشتىن قىزغانماس .ئالىي ھىممەتلىك كىشى سايىسى چىرايلىق ،يېمىشى تاتلىق بىر دەرەخكە ئوخشاشتۇركى ،ئۇنىڭغا يېقىن بولغان كىشىلەر ھەر ۋاقىت مەنپەئەت ئالۇرلەر .ھىممەتلىك ئىنسان لۇتفۇ مەرھىمىتى بىلەن دۇنيا يۈزىدە جىلۋىگەر بولۇر .ئالەمنى روشەن قىلغۇچى قۇياشنىڭ قۇۋۋەت ۋە ساخاۋىتىگە زەرەر يەتمىگىنىگە ئوخشاش ، ھىممەت ئەربابىنىڭمۇ مال-بايلىقىنى سەرپ قىلمىقىدىن ئۇنىڭ شەنى ۋە بايلىقىغا قىلچە زىيان يەتمەس .ئىنسانىنىڭ ماھىيىتى ۋۇجدانىدىن بىلىنگەي . ھالبۇكى ، ۋۇجدان پەقەت ئالىي ھىممەتلىك كىشىلەردىنلا تېپىلۇر .قىسقىسى ،ھىممەت ئىنسانىنىڭ كامالىتى ، تەرەققىياتى ۋە مەدەنىيىتىنىڭ ئالامىتىدۇر .ھەر قانداق ئىش ھىممەت سايىسىدە ۋۇجۇدقا چىقۇر .ئالىي ھىممەت ۋە خالىس نىيەت بىلەن ئىش قىلغان كىشىلەر تەڭرىتائالانىڭ ئىلتىپاتىغا نائىل ۋە رەھمىتىگە مۇيەسسەر بولۇر .

رەسۇلى ئەكرەم نەبىيىي مۆھتەرەم سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋە سەللەم ئەپەندىمىز ئېيتۇر : «ئۇلۇۋۋۇل ھىممەتى مىنەل ئىمان» (ئالىي ھىممەت ئىمانىنىڭ جۇملىسىدىندۇر) .

نۇشىرۋان ئېيتۇر : «ئىنسان ئالىي ھىممەت ۋەزىپىسى بىلەن بۇرچلانمىشتۇر .بىر ئالىيجاناب ھەكىم ئۆز بىمارىنى ھىممەت داۋاسى بىلەن دەرمانلىغاي .جاھاننىڭ تىرىكچىلىكى ئالىي ھىممەتلەر سايىسىدىدۇر » .

ئىبرەت كۆزىڭنى ئېچىڭىز ، «يا ئۇلىل ئەبسار»① ،
ھىممەتلە تىكلەنمىش شۇ گۈزەل مەسچىدى دىلدار .
جۇرئەتلە بېزىنۇر ئالەم ،ياشار ئىنسان-ئادەم ،
ھىممەتلىك قولۇڭنى سۆيگەي ھەر يەردە خېرىدار .

ئەپۇ

ئەپۇ دەپ كەچۈرمەككە ئېيتىلۇر .بىر كىشى كەمچىلىكلىرىنى بوينىغا ئېلىپ ،ئۆكۈنۈپ ، كەچۈرمەكنى سورىسا ،ئەپۇ قىلماق لازىم .چۈنكى ئەپۇ ياخشى خۇلقلارنىڭ ئەۋزىلى ، ئىنسانىيەتنىڭ ئەكمەلىدۇر .

جانابى ھەق «قۇرئان كەرىم»دە ئەپۇنى ماختاپ-مەدھ قىلمىشتۇر .ئالىيجاناب كىشىلەر ئۆزرىنى قوبۇل قىلۇر .بىركىشى قۇسۇر ۋە قاباھەتنى بوينىغا ئېلىپ ئۆزرە ئېيتسا ئەپۇ قىلۇر ،كەچۈرۇر . بۇيۇكلۇك ۋە ئۇلۇغۋارلىقنىڭ لەززىتى باشقىلاردىن ئۆچ ئالماقتا ئەمەس ،بەلكى ئەپۇ قىلماقتىدۇر . مەسىلەن ، ئەھمەد مەھمۇدقا بىر يامان ئىش قىلىپ دىلىنى ئاغرىتتى ،مەھمۇد ئۆچىنى ئالدى .خوش ، يامانلىق قىلىشتا بۇلار ئارىسىدىكى پەرق قەيەردە بولدى؟ ھالبۇكى ، ھەر ئىككىلىسىمۇ بىر-بىرىگە يامانلىق قىلدى ،ھەر ئىككىلىسى غەملىك ۋە پەرىشان بولدى .بىر يامانلىق ئىككى بولدى . ئەگەردە ئەھمەدنىڭ قاباھىتىگە مەھمۇد ئەپۇ مۇكاپاتىنى بەرسە ئىدى ،ھەر ئىككىلىسىمۇ شاد ۋە خۇرسەنت بولۇر ئىدى .

جانابى ھەق ئەپۇ قىلغۇچىلارنى سۆيەر .ئۆزىمۇ ئەپۇ ۋە مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر .نۇشىرۋان ئېيتۇر : « بىر گۇناھكارنى ئەپۇ قىلماقتىن قانچىلىك

---

① ئەي (تەپەككۇر كۆزى بىلەن)كۆرگۈچىلەر .

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

لەززەتلەنگىنىمنى ھېچكىمگە ئېيتمايمەن» .
ئۇلۇغلارنىڭ ئىشى ئەپۇ ئەيلىمەكتۇر ،
كىچىكلەر ئۆزرە ئۆچۈن بەل باغلىماقتۇر .
مۇسۇلمانلىقتا يوق كىن ۋە ئاداۋەت ،
دىلغا ئەپۇ ،ئادالەت جايلىماقتۇر .
بىزدىكى ئىش پەقەت ھەسەت.خۇسۇمەت ،
چەكتىن ئېشىپ ئۆزگىلەرنى پايلىماقتۇر .
پۈتۈن ئەپئالىمىز بىر.بىرىگە زىدلىق ،
ئۇرۇپ تارتىپ ، ئاغزىنى مايلىماقتۇر .

يامان خۇلقلار

ئىنسانلارنى مەڭگۈلۈك سائادەتتىن مەھرۇم قىلىدىغان ،جانابى ھەق ئالدىدا ۋە خەلق نەزىرىدە نەپرەتلىك ،دائىملىق ھاياتىمىز ئۆچۈن زەھەرلىك بولغان يامان خۇلقلار : غەزەپ ، شەھۋەت ، جاھالەت ، ساپاھەت ،ھاماقەت ،ئاتالەت ،خاساسەت ،راخاۋەت ، ئاناڭسىيەت ،ئاداۋەت ، نەمىمەت ،غەيۋەت ،ھاقارەت ، جىبانەت ، نىپاق ، تاما ، زۇلۇمدۇر .

بۇ سانىغان يامان خۇلقلارنىڭ يارىماسلىقىنى ، يۇقىرىدا ئاتىغان ياخشى خۇلقلارنىڭ گۈزەللىكىنى ئىنساب تارازىسى بىلەن ئۆلچەپ ،ۋىجدان مۇھاكىمىسى بىلەن تەھقىقلەپ ، ياخشىلىرىنى چۈشىنىپ ئەمەل قىلماق ، يامانلىرىنى ئاڭلاپ ھەزەر قىلماق لازىمدۇر .چۈنكى ئىنسانىڭ ئىززىتى ، دۇنيانىڭ لەززىتى ياخشى سۆزلەرنى ئىشتىپ ۋە چۈشىنىپ ئۇلاردىن ئۆلۈش ئالماق ،يامان ۋە زەھەرلىكىنى ئۇقۇپ ، بىلىپ ئۇلاردىن ئۆزىنى تىيماق ، مىللەت ۋە خەلق پايدىسى يولىدا قولىدىن كېلىشىچە تىرىشماق ۋە بۇ ئۆتكۈنچى دۇنيادىن ياخشى نام ئېلىپ كەتمەكتۇر .

ھەرقانداق نەرسىنىڭ ھەددىدىن ئارتۇقى ئىسراپتۇر .لېكىن ياخشىلىق ۋە ياخشى سۈپەت قانچە كۆپ بولسا ،شۇنچە ياخشى ۋە ماختاشقا لايىقتۇر . رەسۇلى ئەكرەم نەبىيىي مۆھتەرەم سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئەپەندىمىز : «بەندىلەرنىڭ ياخشىراقى بەندىلەرگە پايدىلىق بولغانلىرىدۇر »دېگەن .

ياخشىلىق بازارىدۇر دارۇلئامان ،
ياخشىلىق قىل ، ياخشىلىق قىلماس زىيان .
ياخشىلىق ،ئەدلۇ ساخاۋەتلەر سېنىڭ بولسا يارىڭ ،
ھەۋەس قىلۇر ساڭا ئىنسۇ مەلەك ،ھۇرى جىنان .

غەزەپ

غەزەپ بىر كىشى ئىككىنچى بىر كىشى بىلەن قاتتىقلىق ۋە ئىتتىكلىك ئىلە مۇئامىلە قىلىشماققا ئېيتىلۇر .غەزەپ ئىنسانغا مەخسۇس بىر قوغدىنىش قۇۋۋىتىدۇركى ، تەبىئىيىتىدە مەۋجۇد بولغان غەزەپ تۈيغۇسى ئارقىلىق باشقىلار تەرىپىدىن كېلىدىغان زەرەر ۋە ھالاكەتلەردىن ئۆز نەپسىنى پەقەت شۇنىڭ بىلەن ساقلار .لېكىن غەزەپنى جەبر ۋە زۇلۇم يولىدا ئىشلەتمەكتىن ناھايىتى ئېھتىيات قىلماق لازىم . نەپسىنىڭ غورۇرىدىن پەيدا بولغان غەزەپ ئىنسانلارنى ئەلەملىك ئازابلارغا گىرىپتار قىلىدۇ .چۈنكى بۇ خىل قاتتىقلىق ۋە ئىتتىكلىكنىڭ تەسىرى كىشى ۋۇجۇدىدىكى قانىنى بۇزۇپ ،ھەركەت قىلدۇرۇپ ، دىمىقىغا ھۇجۇم قىلىش ئارقىلىق ئەقلىنى پەرىشان قىلىدۇ.دە ، كىشى ئىختىيارىنى قولىدىن ئالۇر . بۇنىڭ نەتىجىسىدە ئۆزىنى ياكى باشقا بىر كىشىنى ھەسرەت ۋە نادامەتكە دۇچار قىلۇر .غەزەپلىك كىشىلەر ھەرقانچە ئەقىل ۋە ئىدراك ئىگىسى بولسىمۇ ،غەزەپ قېنى قوزغالغان چاغدا ئۆزىنى تۇتالماي ،ئەقىل-ئىدراكىدىن ئايرىلىپ بىرەر يامان ئىشنى قىلىپ قويىدۇ.دە ، سوڭ پۇشايمان قىلۇر .

سوقرات ھەكىم ئېيتۇر :« غەزەپنىڭ بېشى ساراڭلىق ، سوڭى نادامەتتۇر» .

ئىمام شافىئىي ھەزرەتلىرى ئېيتۇر : «قىلىچ ۋە نەيزە ئارقىلىق. ھاسىل بولمىغان كۆپ ئىشلار يۇمشاقلىق ۋە مۇلايىملىق بىلەن ھاسىل بولۇر . غەزەپنىڭ زىيىنى ئىگىسىگە قايتۇر» .

ئەپلاتون ئېيتۇر : « ھاياجان بىلەن پەيدا بولغان بىر ھال ، ئەلۋەتتە پۇشايمانلىق بىلەن تامام بولۇر . غەزەپ غەزەپ قىلىنغۇچىدىن كۆرە غەزەپ قىلغۇچىغا كۆپرەك زىيان قىلۇر .ئەقلىنى غەزەپكە سالغۇچى ئىنسان نەپسىنى ھارارەتلىك ئوتقا ياقمىشىلەر نادامەتتىن ئاۋۋال ماتانەتنى ئىختىيار قىلغۇچىلا بولسا ھېچبىر تەھلىكە ۋە ئازابقا دۇچار بولمىغايلەر» .

سۇيۇتى ئېيتۇر : «غەزەپ ۋە قەھر ۋۇجۇد ئىقلىمىنىڭ دەھشەتلىك ئاپىتىدۇر .بۇنى توسۇشنىڭ ۋە تۇگىتىشنىڭ چارىسى تېپىلمىسا ، ئۇ ئىقلىمنى خاراب قىلۇر .غەزەپ ھالاك قىلغۇچى بىر ئىللەتتۇركى ، ئۇنىڭ بىردىنبىر داۋاسى سەبر ۋە چىدامدىن ئىبارەتتۇر . داۋاسى قىلىنمىغان بىر كېسەل ئىنسانىنىڭ ھاياتىنى ۋەيران ۋە بەربات قىلۇركى ، ھەزەر قىلماق لازىمدۇر» .

غەزەپلىك بولمىغىل ،بولغىل مۇلايىم ؛
بولۇرسەن شادۇخۇرام‌لىقتا دائىم .
غەزەپ ئوتتۇر ، كۆيدۇرگۈسى جىسمۇ جانىڭ ،
غەزەپ بەربات قىلغۇسى خانۇمانىڭ .
غەزەپلىك ئوتنى بوش سۇ پەس قىلغاي ،
غەزەپنى بىھۇش ياكى مەست قىلغاي .

شەھۋەت

شەھۋەت ـ نەپسىنىڭ ياشماق ئىستىشى ۋە زورىدىن ھاسىل بولىدىغان بىر قۇۋۋەتتۇر .تەبئىي ھېكمەت قانۇنلىرىنىڭ ئەزەلىي كۆرسەتمىلىرىگە كۆرە ، شەھۋانىي ھېسسىيات دائىملىق ھاياتقا خاس بىر تۇغما قۇۋۋەتتۇر .شەھۋەت ئىنسانىنىڭ قىممەتلىك خەزىنىسى بولغانلىقى ئۈچۈن ،شەرىئەت قانۇنلىرىغا

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولياز ملار ئامبىرى

ئۇيغۇن رەۋىشتە سەرپ ئېتىلسە ، ئۇ ۋۇجۇدنىڭ زاكاتى (ئىلتىپاتى) ،بەلكى ئىنسان نەسلىنىڭ هايات مادارى بولۇر .هەرقانداق ئىشتا هەددىدىن ئېشىش ۋە قېلىپتىن چىقىش ماقۇل كۆرۈلمىگىنىگە ئوخشاش ، بۇ خۇسۇستىمۇ خەسىلىك ۋە ئىسراپتىن ساقلانماق لازىمدۇر .ئەگەر شەهۋەت غەيرى شەرئىي بىر يولدا سۇيىئىستېمال قىلىنسا ،ئامانەتكە خىيانەت قىلغانلىق بولۇر .بۇ خۇددى يېمەك ئۈچۈن يارىتىلغان بىر نېمەتنىڭ قەدىر-قىممىتىنى بىلمەستىن خارلاپ ، ئورۇنسىز يەرلەرگە تاشلاپ ئاياغ ئاستى قىلماق چوڭ نېمەتى كۇپرانلىق بولغىنىغا ئوخشاشتۇر .ياخشى خۇلقلارنىڭ ئىچىدە پەرىشتىلەرنىڭ ئارزۇلايدىغىنى شەهۋەتنى شەرئەت قائىدىلىرىگە ئۇيغۇن كېلىدىغان يەرگە ئىشلەتمەككە رىئايە قىلماقتىن ئىبارەتتۇر . شەهۋەت ئىنسان ئۈچۈن يارىتىلمىش بىر ياخشىلىقتۇركى ،ئورنىغا ئىستېمال قىلىنسا ، ۋۇجۇدىمىزنى هەر خىل تەئەررۇزلاردىن ساقلىغۇسى . ئەگەر ئورۇنسىز يەرلەرگە سەرپلەنسە ئىستېمال قىلىنسا ،ئىنسانىنىڭ ئېپپىتىنى بەربات قىلىپلا قالماي ،بەلكى هاياتىنى خاراب قىلغۇسى .بىركىشى قولىدىكى ئەسۋابنىغا مەغرۇرلىنىپ ،ئۇنى ئاباپ يەرگە ئۇرسا ئۆتمەس قىلغىنى كەبي ،مەسئۇلىيەتتىن نەپسىنى هەم قۇتقۇزالماس .ئەپسۇس ،بىزنىڭ ياشلىرىمىزنىڭ كۆپچىلىكى شەهۋەت ئۇستۇنلۇكى بىلەن بۇزۇق نەپسىنىڭ كەينىگە كىرىپ كېتىپ ، زەهەر (سىغلىس)قاتارلىق كېسەللىكلەرگە گىرىپتار بولماقتا .قانچىلىغان مېهنەت ۋە مۇشەققەت بىلەن تاپقان ئالتۇن-كۈمۈشلىرىنى ئۆزلىرىنى باققۇزماققا سەرپ قىلىپ ،ئالتۇندىن قەدىرلىك ئەزىز ئۆمۈرلىرىنى كېسەلخانىلاردا ئىسراپ قىلماقتا . ئۆلىمالاردىن بىرى : «هايات ئىنسانىيەتنىڭ ئەسۋابى بولغىنىغا ئوخشاش ،شەهۋەتمۇ بەندىلىك خىزمىتى ۋەزىپىسىنى ئادا قىلۇر ۋە بۇ ۋەزىپىلەر هەقىقي ئادا قىلىنمىسا ،ئىنسانىيەت بىلەن هايۋانات ئارىسىدا نېمە پەرق بولۇر »دەيدۇ .

ئەگەر شەهۋەتكە دىل بەرسەك ،بولۇرقەلبىڭ قارا كەم-كەم ،
كېتەر نەسلىڭ ئوقى ،بەل قۇۋۋىتى ،كۆزدىن زىيا كەم-كەم .
يامان نەپس ئىلكىگە بەرسەك پۈتۈن ئىختىيار-ئەركىڭ ،
مەزىلەرگە دۇچار ئەيلەر ،بولۇر رەڭگىڭ پەنا كەم-كەم :
بۇزۇق يوللارغا ئەيلىسەك ئىسراپ مېلىكنى-جېنىڭنى ،
قولۇڭدىن دىنۇ دۇنيا ،ئىش كېتەر ،شەرمىڭ ،هايا كەم-كەم

جاهالەتنىڭ بۆلۈملىرى

جاهالەت ئىككى بۆلۈمدۇركى ،بىرى «ساددا جاهىللىق» ،ئىككىنچىسى «مۇرەككەپ جاهىللىق» دېيىلۇر .ساددا جاهىللىق كېسىلىگە مۇپتىلا بولغان كىشىلەر بىر نەرسىنى بىلمىسە ،بىلمەيدىغانلىقىنى ئېقرار ۋە ئېتىراپ قىلۇر . شۇنىڭ ئۈچۈن بۇنىڭ داۋاسى ئاسان بولۇر ،بىلمەك ۋە ئۆگەنمەك يولىدا ئەستايىدىل تىرىشسىلا بولۇر .مۇرەككەپ جاهىللىق كېسىلىگە گىرىپتار بولغان كىشىلەر بىر نەرسىنى بىلمەس ،بىلمىگىنىنىمۇ بىلمەن ،دەپ دەۋا قىلۇر . بىزدە مۇنداق كىشىلەرگە : «ئۆز بېشىمچى»ۋە «ئۆز بىلەرمەن»نامى بېرىلۇر .بۇ داۋاسى يوق دەردىڭ ئىلاجى جانابي هەقنىڭ لۇتپى ۋە ئىنايىتى بىلەن هەل قىلىنمىسا ،ئۇنىڭ تۇزەلمەسكى مۇشكۇل ۋە قىيىندۇر .

جاهالەت

جاهالەت دەپ ئوقۇمىغان ،بىلىمسىز ،هېچ نەرسىنى چۈشەنمەيدىغان نادانلىققا ئېيتىلۇر .جاهالەت ئىنسانىيەتنىڭ ئەڭ زور دۇشمىنى ۋە يامان خۇلقلارنىڭ باشلامچىسىدۇر .مائارىپتىن ، ئىلىم-پەن ،مەدەنىيەتتىن مەهرۇم قالغان خەلق جاهالەت پەنجىلىرى ئارىسىدا خۇددى خېمىر كەبي ئېزىلىپلا قالماستىن ،بەلكى تېخى يامان قىلىق-يامان ئىشلاردىن ئۆز نەپسىنىڭ ياقىسىنى بوشىتالماس . ئىلىم ۋە مەرىپەت ئىگىلىرى پەزلۇ كامالىرى سايىسىدە هەربىر ئىشنى تەتقىقلەش ۋە كۆزىتىش ئارقىلىق قىلۇر .ئەمما جاهىللارنىڭ بولسا بىرەر نەرسىنىڭ ماهىيىتىنى كۆزىتىشكە ئەقىل ۋە پاراسەتلىرى يەتمەس .چۈنكى نادانلىق مەنمەنچىلىك ۋە مەسىلىگە يۈزەكى قاراشتىن ئىبارەتتۇر .هەر بىر نەرسىنىڭ هەقىقىتىنى بىلمەك ئەقىل ۋە ئىرپان ، ئىلىم ۋە بىلىم ئىگىلىرى ئۈچۈن خاس بىر پەزىلەت بولسا ،جاهىل ۋە نادانلار ئۈچۈن زور ئەزىيەتتۇر . جاهالەت ئەربابلىرى نەدىلا بولسۇن ئېتىبارغا لايىق بولماق شەرىپىدىن مەهرۇمدۇر ،مادداي جەهەتتىن هەرقانچە باي ۋە دۆلەتمەن بولسىمۇ ، مەنسۇي جەهەتتىن شۇنچە پېقىر ۋە زەلىل سانىلۇر .چۈنكى جاهالەت ئەڭ قورقۇنچلۇق بولغان پېقىرلىك ۋە موهتاجلىقتىنمۇ كۆپ دەهشەتلىك بىر مۇسىبەتتۇر . ئەقىل ۋە ئىلىمنىڭ ياخشىلىقى ۋە پەزىلىتى قانچە يۇقىرى بولسا ،جاهالەتتىن تۇغۇلىدىغان يامانلىقنىڭ بالالىرى شۇنچە ئاستىن ۋە خار بولۇر .

هەزرىتى ئەلى ئېيتۇر : «پەزىلەت ۋە كامالەت ئەربابى جاهىلدىن قانچە ئىزا ۋە جاپا چەكسە ،جاهىلمۇ ئەقىل ۋە ئېرپان ئىگىسىگە قارىغاندا شۇنچە كۆپ قايغۇلۇق بولۇر» .

بېيىت :

سۆيمىگەي پەزىل ئىگىسى جاهىلنى ،
جاهىل ئەهلى ئىلىمگە دۇشمەندۇر .

سوقرات هەكىم ئېيتۇر : «دۇنيادا ئەڭ هەزەر قىلىنىدىغان ئىللەت جەهلىدۇر .مەن جاهىلغا ئېچىنغىنىمدەك كورغا ئېچىنمايمەن .چۈنكى جاهىلنىڭ ئۆز ئىختىيارى بىلەن قىلغان هەربىر ئەكەتلىرى قارىغۇنىڭ ئىختىيارسىز قىلغان هەربىر ئەكەتلىرىگە قارىغاندا تېخىمۇ خۇنۇكتۇر» .

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى

ئەرەبلەر : «ئەلجاھىلۇ مەييىتۇلئەھيائى» (نادان كىشى تىرىك ئۆلۈكتۇر)دەيدۇلەر .بىز بولساق : «نادان دوستتىن ئەقىللىق دۇشمەن ياخشى»دەيمىز . بەزى ئاقىل دۇشمەنلەر باركى ، ئۇلارنىڭ كەلتۈرگەن زىيانلىرى نادان دوستلارنىڭ كەلتۈرگەن پايدىلىرىدىن ئەتىبىلىرىگە قارىغاندا ياخشى ۋە پايدىلىق بولۇپ چىقىدۇ .

ئەپلاتون ھەكىم ئېيتۇر : «جاھىلنىڭ ياخشى نىيىتى پازىلنىڭ خۇسۇمىتىدىن زەرەرلىكرەكتۇر . ئىنسان خۇددى بىرئەك يۇقۇملۇق كېسەلدىن قاچقاندەك جاھىلدىن ھەزەر قىلمىقى لازىمدۇر» .

ئەلھاسىل ،جاھالەت ئىنسانىيەت نامىغا ياراشمايدىغان بىر قىلىق بولغانلىقىدىن ،ھەممە ۋاقىت ئىلىم يولىدا ھەرىكەت قىلمىقىمىز ،ساغلام ئەقىل ئىگىلىرىنىڭ ھېكمەتلىك سۆزلىرىدىن ئۇلۇشلەنمىكىمىز ،ئەزىز جېنىمىزدىنمۇ تاتلىق ئەۋلادلىرىمىزنى جاھالەت ۋە نادانلىق بالالىرىدىن قۇتقۇزماق ئۈچۈن جېنىمىزنىڭ بارىچە ،كۈچىمىزنىڭ يېتىشىچە چېلىشمىقىمىز لازىم ۋە زۆرۈر .

ئەي جاھالەت ئوتى بىرلە ياندى جىسمى پاكىمىز ،
ئىلىمسىز قالدۇق ئاياغ ئاستىدا مىسلى خاكىمىز .
ئۆستى ئىلمۇ مەرپەتلە باشقىلار ئەرئەر كەبي ،
تەربىيەتسىز-پەرۋەرىشسىز خۇددى بىر قارا تاكىمىز .
جىسمىنى ، ئەخلاقىنى تۇزەتتى ئۆزگە مىللەتلەر ،
كىر چاپان ،كۆكرەك ئوچۇق ،يەكتەك ياقاسى چاكىمىز .
غەيرىيلەر تاشلاپ جاھالەت بادەسىن غەمدىن خالاس ،
بىزلەر بولساق مەستى جاھالەت كۆكارى ،تەرياكىمىز .
ئەيش-ئىشرەت بولسا ھەرقانچە قىلۇرمىز بىمالال ،
ساۋابلىق ئىشتىن ،ئىبادەتتىن قاچار ببباكىمىز .
ئالەم ئۆيى ئىلىم بىلەن نۇرغا تولغان بىر چاغدا ،
نادانلىقنىڭ پاتقىدا ياتقان خوتۇن ،ئەركەكمىز .
ئويلىماق لازىم ئەمەسمۇ ئەي مۇھەممەد ئۈممىتى !
پەرزۇ سۇننەتتىن چىقىپ ،بىزلەر قايان كەتمەكمىز ؟
نادان-جاھىل بىلگەيمۇ پايدا ،نەپ نەيەردىدۇر ،
نەكەمگىچە يەتمىگەي ياخشى-يامانغا ئىدراكمىز ؟
ئىلىم ياخشىمۇ ،جاھالەتمۇ ؟چۈشەنمەيمىز بىز پەقەت ،
ئەقلىمىز يوقمۇ بىزنىڭ ،مەجنۇنمۇ يا تەنتەكمىز ؟
ئىچكۈلۈك - «ئۇممۇل خەبائىس»① دېدىلەر پەيغەمبىرىم ،
كېچە-كۈندۈز خوپ ئىچەرمىز ،جاھىلى ناپاكمىز .
بەس ،ئەي «ھىجران» ،جاھالەتتىن سۆزلىدىڭ شۇنچىلىك ،
توغرا سۆز قۇلاققا ياقماس-بۇ بىزنىڭ ئۆرنەكىمىز .

ساپاھەت بالاسى

ساپاھەت دەپ كىشى ئۆمرىنى ۋە بايلىقىنى شەرىئەت قانۇنلىرىغا خىلاپ يەرلەرگە ۋە بۇزۇق ئىشلارغا سەرپ قىلماقتا ئېيتىلۇر .ساپاھەت ئەڭ يامان خۇلقلاردىن سانالغان بىر يارىماس سۈپەتتۇركى ،

① بۇزۇقچىلىقلارنىڭ ئانىسى ،كۆچمە مەنىدە ھاراقنى كۆرسىتىدۇ .

كىشىنى ئۆمىدسىزلىك ۋە نادامەت بالاسىغا دۇچار قىلماقتىن تاشقىرى ئۇنىڭ شۆھرىتى ۋە ئېتىبارىنى بىر پەلەن يەكسان قىلۇر .شۇنىڭدەك ئورۇنسىز يەرگە سەرپ قىلىنغان نەرسىنىڭ قىممىتىنى قايتۇرۇپ ئالماق مۇمكىن بولمىغىنى كەبي ساپاھەت دۇنياسىغا ئىسراپ قىلىنغان ئەزىز ئۆمۈر ۋە ھاياتنىمۇ ياندۇرۇپ ئېلىشنىڭ ئىمكانى يوقتۇر .ئەگەر ئىنسان ھەر ھالدا ئۆز نەپسىنى تىزگىنلەپ ،بەختىيارانە بىر مەئىشەتكە قادىر بولسا ،ئىنسانىيلىق مەسئۇدىيەتكە ئېرىشكەن سانىلۇر .ساپاھەت يالغۇز بىر ئائىلىنىڭلا ئەمەس ،پۈتكۈل بىر قەۋمنىڭ مال ۋە بايلىقىنى سورۇۋەتمەككە قادىردۇر ،ھەتتا نومۇس ۋە پەزىلىتىگە بولغان ۋەتىنىمىز يەنى تۇپرىقىمىزنى تۆۋەن باھا سېتىپ پۈچەك پۇل ئالغىنىمىزغا ئاسار-ئەتىقىلىرىمىزنىڭ بەدىلىگە ساختا ئەشيالارنى ئېرىشكىنىمىزگە ئوخشاش ،ئىلكىمىزدە بار ئىلىم ۋە مەرىپىتىمىزنى ،مال ۋە بايلىقىمىزنى ھاۋايى نەپسانىيىتىمىز ئۈچۈن «دەتتىكەم !»دەپ تىكىپ ئۈتتۇرغايمىز ھەم كۆزىمىزگە چىرايلىق كىيىملەر بىلەن ياسانغان پاھىشە خوتۇن كەبي جىلۋىگەر بولۇپ كۆرۈنگەن ساپاھەت بازىرىدىن بۇزۇق ۋە چىركىن ئىشلارنى سېتىپ ئالۇرمىز .

گەپنىڭ قىسقىسى ،ئىنسان ئۆمرىنىڭ بىر دەقىقىسىنى ،بايلىقىنىڭ بىر تىيىنىنى ئورۇنسىز يەرلەرگە ۋە شەرىئەتكە خىلاپ ئىشلارغا ئىشلەتسە ،بۇ دۇنيادا خار ، ئۇ دۇنيادا ئەلەملىك ئازابقا دۇچار بولۇشىدا شۈبھە يوقتۇر .

ساپاھەت ئاپەتجاندۇر جاھاندا ،
ساپاھەت بىزدەدۇر ئۇشبۇ زاماندا .
يۇقۇملۇق بىر مەرەزدىندۇرساپاھەت ،
يۇقۇپ ئاندىن تۇغۇلۇر ھەر پالاكەت .
ساپاھەت يوق قىلۇرئۆمرۈك ،ھاياتنىڭ ،
ئۈمىد ئەتمە ساپاھەتتىن نجاتنىڭ .
ساپاھەت ئەيلىگەي مالىكنى تاراج ،
بولۇرسەن ئاخىرى نامەردكە موھتاج .

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

بەرىپتۇ ھەق ماڭا كۆپ ئىختىيارىي ،
رىزا ئەمەس بۇزۇق ئىشىڭغا بارى .
ئەزىز ئۆمرۈڭنى غەپلەتتە كەچۈرمە ،
ساپاھەت جامىنى نەپسكە ئىچۈرمە .
چۈشەن ، جانى ئەزىزىڭ ئېھتىيات ئەت ،
مۇسەپپا يول پەيغەمبەر ئارتىدىن كەت .
ساپاھەت ئويلىما ئارامجاندۇر ،
پۈتۈن ۋۇجدان-ئىلە جانغا زىياندۇر .
پەقىرلىكنى پۈلغا سېتىپ ئالۇرسەن ،
چۈشەنگىل ،دۇشمەنگە موھتاج قالۇرسەن .
ساپاھەت دۇشمەنى نامۇسۇ شانىڭ ،
بۇيۇك بىر ئاپەتى روھى راۋانىڭ .
قاباھەتتۇر ،ساپالەتتۇر ساپاھەت ،
نە «ھىجران»لىق پالاكەتتۇر ساپاھەت .

ھاماقەتلىك

ھاماقەتلىك ئەقىل ۋە مەرىپەتنىڭ كەملىكىدىن ھاسىل بولىدىغان ئەڭ يامان خۇلقلارنىڭ بىرىدۇر . «ھاماقەت»نىڭ سۆزلۈك مەنىسى بالاھەت سۆزىگە يېقىن بولغانلىقتىن ،بەزى ھۆكۈمالار ئەخمەقلەرنىڭ جەھلى مۇرەككەپلىككە ئىگىدۇر ،دەيدۇ .ئەخمەق كىشىلەرنى بىرەر ئىشتا ئەقلىي ۋە نائەقلىي دەلىللەر بىلەن كۆندۈرۈپ بولماس ،ئۇلار ھامان ئۆز بىلەرمەنلىكىدىن ئايرىلماس .

ئىبنى سىنا ھەكىم ئېيتۇر : «ئوچۇق ۋە مادداي دەلىل ئارقىلىق ئىسپات قىلىنمىغان بىرنەرسىنى ئىنكار قىلماق ھاماقەتلىك بەلگىسىدۇر .ئاقىل ئىنسان بىر مەسىلىنىڭ ھەر قايسى تەرەپلىرىنى ئويلار ، تەتقىق ۋە تەپتىش قىلۇر ،قەتئىي ھۆكۈم قىلىشقا ئالدىرىماس ،مەنىۋى جەھەتىنى ھەم چۈشۈنۈر ،دەلىلسىز ،ھۆججەتسىز بىر جۇملىنىڭ قىياسىنى رەت ياكى مەقبۇل قىلماق ئەخمەقلىق سانىلۇر» .

ئەخمەقلىق داۋاسىنى تاپماق مۇشكۇل بولغان بىر ئىللەتتۇر .لوقمان ھەكىم : «مەن ھەر قانداق كىسەللىكنىڭ دەپئىنى ۋە چارىسىنى . تاپتىم ،پەقەت ئەخمەقلىقنىڭ داۋاسىنى تاپالمىدىم» دەيدۇ .

ھەر بىر كىسەلنىڭ باردۇر داۋاسى ،
ئەخمەقلىق كىسىلىنىڭ يوق داۋاسى .

سوقرات ھەكىم ئېيتۇر : «ئەخمەق كىشى سۆكۈت ساقلاش بىلەن ئەخمەقلىقىنى ياپسا ئىدى ،ئوتتۇرىچە ئاقىللاردىن سانىلۇر ئىدى .لېكىن ئەخمەقلىق بىلەن سۆكۈت بىرئادەمدە جەم بولماس» .

ئەخلاق ئۆلىمالىرى نەزەردە ھاماقەتلىك جاھالەتتىن يامانراقتۇر .چۈنكى جاھىلدا بىر جەھىل بار ،ئەخمەقتە بولسا بىرنەچچە ئەقىل ئىگىسىنى ئالداپ كېتىدىغان يالغان-ياۋىداق سۆزلەر بولۇركى ، كۆپ كىشىلەرنى ئالداپ يولدىن چىقىرىدۇ .

جاھالەتنىڭ داۋاسى ئىلىم بولغىنىغا ئوخشاش ، ھاماقەتلىكنىڭ دەرمانى ئەقىل ۋە پىكىردۇر .ئىنسان ئۆز نەپسىگە جەبر قىلىپ بولسىمۇ دىققەت نەزەرى بىلەن ئىبرەت كۆزىنى ئاچماق ئۈچۈن تىرىشسا ۋە غەيرەت قىلسا ،ئەخمەقلىق بالاسىدىن قۇتۇلغۇسى . تەربىيە ،نەزەرىيىدىن مەھرۇم بولغان ئىنسان ھەر ۋاقىت پالاكەت ۋە ھەسرەت توزىقىغا چۈشكۈسى .

دورىسى يوق ،دېدى ھۆكۈمالار ھاماقەتنىڭ ،
پايدا-زىيانىنى بىلمىگەي ئەبلەخ قىياپەتنىڭ .
ھەركىم ئۆزىنى بىلمىسە ،بىلگەيمۇ ئۆزگىنى ،
قايغۇسىنى چۈشەنمىگەي يېتىم مىللەتنىڭ .
جاھىللىق بىر بالا ،ئەخمەقلىقە يوق داۋا ،
ھەر ئىككىلىسىدۇر سەۋەبچى ئازاب-غۇربەتنىڭ .
ئەخمەق بىلۇرمۇ ئىلىم-ئىرپانىنىڭ قەدرىنى ،
ئەبلەخ بىلۇرمۇ قىممەتى مېھرۇ مۇھەببەتنىڭ

ئاتالەت

ئاتالەت دەپ ھۇرۇنلۇق ۋە ئىشياقماسلىققا ئېيتىلۇر .ئاتالەت ئىنسان سائادىتىنىڭ زور ئاپىتىدۇر .غىزاخورلۇقتىن پەيدا بولىدىغان يامانلىق مەئىشەت جەھەتىدىن نەسلىگىمۇ تەسىر قىلۇر . ھەرخىل ساخاۋەت ۋە كامالەتتىن مەھرۇم قىلىپ ، كىشىنى خار ۋە زەلىل قىلىپلا قالماستىن ،بەلكى يەنە ئۆمۇرنى ساپالەت ئورنىغا ئىتتىرۇر .كىشى جېنى بارچە ،كۆچى يەتكۈنچە چېلىشماققا بۇرچلۇقتۇر . لېكىن بىلمەك كىرەككى ،دۇنيادا تىرىشچانلىقتىن ئېرىشىلىدىغان يېمىش دەرھال ھاسىل بولمايدۇ . «ھالۋا» دېگەنگە ئېغىز تاتلىق بولماس .شۇنىڭ ئۈچۈن تىرىشچان ۋە غەيرەتلىك كىشىلەر ھەر ۋاقىت جىددىي ھەرىكەتتە بولۇپ شەرىئەت يولىدا چىدام ۋە بەرداشلىق بىلەن ،زەۋق-شەۋق بىلەن ئىزچىل يۈرۈرلەر . ھەرقانداق تىرىشچانلىقنىڭ نەتىجىسى ۋە مۇكاپاتىنى كۆرمەك مۇمكىن بولسىمۇ ،ئول مۇكاپاتقا ئېرىشمەكنىڭ ۋاقتى-سائىتى باردۇر .مەسىلەن ، مېۋىلىك دەرەخنى4-5يىل پەرۋەرىش قىلغاندىن كېيىن ئاندىن ئۇنىڭ يېمىشىغا ئېغىز تەككۈزگىلى بولغىنىدەك ،بىر ئوقۇغۇچى مەكتەپ ،مەدرىسىدە 8-10يىل ئىزچىل تىرىشىپ ئوقۇغىنىدىلا ئاندىن تەربىيىنىڭ ھاسىلاتى - يېمىشى كۆرۈلۇر .شۇنىڭغا ئوخشاش ھەربىر ئىشنىڭ سەمەرىسى بىر مەزگىل چېلىشماق ۋە تىرىشماق ئارقىسىدىلا زاھىر ئۇلاشكار بولۇر .

قىسقىسى ،ھۇرۇنلۇق ۋە ئىشياقماسلىقنى خۇي قىلغان كىشىلەر ئىككى ئالەمدە ئىنسانىي سائادەتنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى نېمەتلىرىدىن مەھرۇم ۋە بىبەھرە قالۇرلار .

ئاتالەت دۇشمەنى جاندۇر ،ياماندۇر ،
چاقار جىسمىڭنى بىر زەھەرلىك يىلاندۇر .

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۇرۇپپىسى

چىۋىن پالاق يېگەي ھۇرۇنلۇقىدىن ،
بال ھەرە مېھنەت قىلۇر ئارامىجاندۇر .
بۇ دۇنياغا كىشى ئىشلەشكە كەلگەن ،
تۇزۇك تىكمىسە كاسىپقا زىياندۇر .

خاساسەت

خاساسەت دەپ تەمە ۋە زىللەتنى بوينىغا يۈكلەپ ئېلىپ ،مال-دۇنياغا ئارتۇقچە ھىرىس قويماققا ئېيتىلۇر .ھىرىس ۋە تەمەگە ھەددىدىن ئوشۇق بېرىلگەن بېخىل ھەرقانچە شان -شەرەپ ئىگىسى بولسىمۇ ،ئۆزىنى پېقىرلىكتىن ئىبارەت پەسلىك ، خارلىقتىن قۇتقۇزالماس .پېقىرلىك ۋە موھتاجلىقتىن ساقلانماق نىيىتى بىلەن بېخىل ۋە خەسىسلىك يولىنى تۇتقان كىشىلەر ئەقىل ۋە ئىرپان ساھىبى سانالماس . خەسىس ئىنسان مىڭبىر جاپامۇشەققەت ۋە پەسكەشلىك بىلەن يىغقان بايلىقىدىن زاكات ۋە ئۆشرىنى ئاجراتماقتىن ئاجىز ،ئىنسانىي سائادەتتىن بەھىرلەنمەكتىن مەھرۇم بولۇپ ،مەڭگۈلۈك جازاغا مەھكۇمدۇر .يىپەك قۇرتى پىلەئىچىدە ئورىلىپ ئۆز ھاياتىنى ئاخىرلاشتۇرۇر ،قانچىلىغان مېھنەت ۋە مۇشەققەت بىلەن ھاسىل قىلغان يىپىكىدىن باشقىلار پايدىلىنۇر .خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاش خەسىس ئىنسانمۇ مال-دۇنيا يىغماق بىلەن ئورىلىپ ، ئاۋارە-سەرگەردان بولۇپ ،ئەزىز جېنىنى باشقىلارغا سېلىپ بېرۇر .دۇنيا ئىززىتىدىن ،ھايات لەززىتىدىن بىبەھرە كەتكىنىگە ئوخشاش ،جان بېرەر چاغدىكى نادامىتىدىن ھەم پايدا يوقتۇر .

رەسۇلى ئەكرەم نەبىيىي مۆھتەرەم سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئەپەندىمىز ئېيتۇر : «بايلىقى بار تۇرۇقلۇق ،ئۇنىڭدىن بالا-چاقىلىرى ۋە ئايالىنى قىسقان كىشىلەر يامان كىشىلەردۇر» .

خەسىسلىك بىزلە يىغقان مۇلكۇ مالىڭ ،
ئاچكۆزدەك توپلىغان ئەشيا ،مەنالىڭ .
لەھەت كىرسەڭ ،قالۇر ۋارىسلىرىڭغا ،
نىچۇك كەچكەي سېنىڭ ئول كۈندە ھالىڭ ؟
كىتابىڭدىن ھېسابنى سەن بىرۇرسەن ،
خالاس بولماق قىيىن ئېھتىمالىڭ .

راخاۋەت

راخاۋەت دەپ غىزاخورلۇق ۋە غەيرەتسىزلىككە ئېيتىلۇر .ئۇمىد ۋە تىرىشچانلىقنىڭ ئەڭ زور دۈشمىنى راخاۋەتتۇركى ،ئۇ غەيرەتپەرۋەرلىك ھېسسىياتىمىزنى يوق ۋە بەربات ئېتۇر ۋە بىرمۇنچىلىغان مەيۇسانە پىكىر ۋە خىياللارغا دۇچار ۋە گىرىپتار قىلۇر .

ئىبنى سىنا ھەكىم ئېيتۇر : «تىرىشچانلىق ۋە ئىش -ئەمەل بىلەن ئۆلگۈچىلەر جىسمانەن ئۆلسىمۇ ناملىرى قالۇر ،راخاۋەت بىلەن جان بەرگۈچىلەرنام - نىشانسىز ئۆلۈر .غەيرەتسىزلىك تىرىك ئۆلۈكتىن ئىبارەتتۇر .ئۆلۈكلەرنىڭ ماكانى تىرىكلەر ئارىسىدا ئەمەس ،تۇپراق ئارىسىدىدۇر» .

لوقمان ھەكىم ئېيتۇر : «غىزاخورلۇق ئۇمىد ۋە مۇۋەپپەقىيەتنىڭ قۇۋۋىتىنى كېسىدىغان بىر مەرەزدۇر .ئىنسانىي بەختتىن مەھرۇم بولۇپ ، مەيۇسانە ياشىماق راخاۋەت ،غەيرەتسىزلىك تەسىرىدىندۇر» .

كىشىگە ئىشياقماسلىق ئاتاق-ئابروي بېرۇرمۇ ؟
ھۇرۇن ئىنساندىن كىشىگە خەير-ساخاۋەت يېتۇرمۇ ؟
«بولمىغۇرغا بولۇشما»دېگەن ئىكەن بوۋىلار ،
غەيرەتسىز ،ئارسىزكىشى مىللەتكە خىزمەت قىلۇرمۇ ؟ !

ئانانىيەت

ئانانىيەت دەپ مەنمەنلىك ،تەكەببۇرلۇق ، ئۆزۈمچىللىككە ئېيتىلۇر .مەنمەنلىك جاھىلانە كىبرۇ غورۇردىن پەيدا بولىدىغان ئەڭ يامان خۇلقلارنىڭ بىرىدۇركى ، كىشىنى ھەريەردە مەيۇس قىلۇر ۋە يېتىم قالدۇرۇر .كېرەكلىك ئىنسان ئۆزىنى ئالەمگە تونۇتمىسۇن ،كېرەك بولسا ئالەم ئۇنى تونۇۋالسۇن . بۇخىل سۈپەت يامان خۇلقلاردىن ھەزەر قىلغان كىشىلەرگىلامۇيەسسەر بولۇر .كېرىلىپ بوي تارتىپ ئۆسۈپ كەتكەن دەرەخ ياخشى يېمىش بەرمىگىنىگە ئوخشاش ،كىبىر- مەنمەنلىكتىن پەزىلەت ھاسىل بولماس .ئەخلاقى ياخشى ئىنسانلار ئۆزلىرىدىكى پەزلۇ كامالەت بەلگىلىرىنى خالايىققا خۇش خۇلۇقلۇق ۋە تەۋەزۇ بىلەن كۆرسىتۇرلەر .

رەسۇلى ئەكرەم نەبىيىي مۆھتەرەم سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئەپەندىمىز : «ئىبادەتنىڭ ئەۋزىلى تەۋەزۇدۇر» دەپ بىزلەرگە مەنمەنلىكنىڭ نەقەدەر پەسلىك ۋە خارلىق ئىكەنلىكىنى بايان قىلغاندۇر . ئەلھاسىل ،كىبرۇ مەنمەنلىك بالاسىغا گىرىپتار بولغان كىشىلەر ھەممىلا يەردە ئاجىزلىق ۋە ھاقارەتكە ئۇچرىغۇسى .

ئەزازىل كىبىر قىلدى بولدى شەيتان ،
تەكەببۇرلۇق قىلۇرمۇ ئاقىل ئىنسان ؟ !
تەۋەزۇ پېشە قىل ،ئەسلىڭنى قىل ياد ،
ۋۇجۇدۇڭ خاك ئېرۇر ،ئەي ئادىمىزات !

ئاداۋەت

ئاداۋەت دەپ بىراۋغا خۇسۇمەت ۋە دۈشمەنلىك قىلماققا ئېيتىلۇر .ئاداۋەت ۋىجداننى بىھوزۇر قىلىدىغان ئەڭ يامان خۇلقلاردىن ئىكەنلىكىنى ئىنسان بىلگىنىدە ئىدى ،ھېچ ۋاقىت ئەزىز جېنىنى ئەلەملىك ئازابقا گىرىپتار قىلماس ئىدى .

سوقرات ھەكىم ئېيتۇر : «مەن ماڭادۈشمەنلىك قىلغان ئادەمگە ئاداۋەت قىلمايمەن .چۈنكى مېنىڭ

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۇرۇپپىسى

ئاداۋىتىم دۈشمىنىمنىڭ خۇسۇمىتىنى كۈچەيتىۋېتىدۇ .مەن ئاداۋەتكەدوستلۇق بىلەن قارشى تۇرۇپ ،خۇسۇمەتنى مۇھەببەتكە ئايلاندۇرۇش ئارقىلىق دۈشمەن كىشىلەرنى ئۆزۈمگە ئەل قىلىمەن» .

ئەپلاتون ھەكىم ئېيتۇر : «دىلدىكى ئاداۋەت تۆمۈردىكى داتقا ئوخشايدۇ .دات تۆمۈرنى يېگىنىگە ئوخشاش ئاداۋەت قەلبنى ئازابقا سالىدۇ» .

ھەزرىتى مۇھىددىن ئەرەبىي ئېيتۇر : «خۇسۇمەت ۋە ئاداۋەتتىن قۇتۇلماق بىراۋغا جەبرۇ زۇلۇم بولىدىغان ئىشلاردىن ئېھتىيات بولماق ، دۈشمەنلىك تۇغدۇرۇدىغان قىلمىشلاردىن ساقلانماق بىلەن بولۇر .مەن ھېچكىمگە ئاداۋەت قىلماقنى لازىم كۆرمىدىم .شۇڭا ،ھازىرغىچە ھېچ دۈشمەنگە ئۇچرىمىدىم» .

ئەلھاسىل ، يامان خۇلقلارنىڭ يامىنى بولغان ئاداۋەت شۇنداق بىر يامان سۈپەتتۇركى ،بارچە بۇزۇق ئىشلارنىڭ تۇغۇلۇپ چوڭ بولىدىغان يېرى ئاداۋەتتۇر .ئاداۋەت نەپسانىيەتتىن تۇغۇلۇر . نەپسانىيەت بولسا پەرىشتىلەرنىڭ ئۇستازى بولغان ئەزازىلگە «شەيتانۇر رەجىيم» (لەنىتى شەيتان)نامىنى بەرگەنكى ،ئۇ ، ساقلانماققا نېگىشلىك بولغان يامان سۈپەتتۇر .ئاداۋەت ۋە نەپسانىيەت تەربىيىسىز دىلدا ھاسىل بولىدىغان جىسمانىي ئىللەتتۇركى ،بۇنىڭ بىرىنچى ئىلاجى ۋىجدان ۋە ئىنساب ئۈزرە قىلىنىدىغان ھەكىمانە تەدبىر ۋە ھەرىكىتىمىزگە باغلىقتۇر .ھەممىگە ئوچۇق ۋە ئايدىڭدۇركى ، ئاداۋەت دەرىخى خۇسۇمەت يېمىشىنى بېرۇر .ئەگەر ئاداۋەت دەرىخى كېسىپ تاشلىنىپ ئورنىغا سەمىمىيلىك كۆچىتى تىكىلسە ،ئۇنىڭدىن مۇھەببەت ۋە ئۈلپەت مېۋىسى نىشانە قىلۇر .

ئاداۋەت بالاسى بىزلەرنى نەتدى ،
ئاداۋەت قىلما دەپ ھەق بىزگە ئېيتتى .
زىتلىق قىلدۇق ،مالۇ دۆلەتلەر كەتتى ،
مالدىن ئۆتۈپ ، ئاخىر جانلارغا يەتتى .

نەمىمەت

نەمىمەت دەپ كىشىلەر ئارا گەپ توشۇماق-چېقىمچىلىققا ئېيتىلۇر .چېقىمچىلىق بۇزۇق ئەخلاقتىن تۇغۇلىدىغان خۇلقلارنىڭ بىرىدۇر .چېقىمچىلىق ئىككى يۈزلىمىلىك ۋە ئۆسەك - ئىغۋانىڭ نېگىزى بولغانلىقى ئۈچۈن ،بۇ يامان سۈپەتنى ئۆزىگە مەسلەك قىلغان كىشىلەر خەلق نەزەرىدە مۇناپىق سانىلۇر . ئىككى مۆمىن ئارىسىدا گەپ توشۇپ بىرىنى بىرىگە دۈشمەن قىلىپ ،ئىككى ئوتتۇرىغا ئىناقسىزلىق ۋە ئاداۋەت ئوتلىرىنى يېقىپ ،بىر-بىرىدىن جۇدا ۋە خانىۋەيران قىلماقنى زەررىچىلىك ئىمانى ۋە ئىنسانىيىتى بار كىشىلەرنىڭ ۋىجدانى ئەسلا قوبۇل قىلمىسا كېرەك .بەزى ئاداۋەتچى ۋە ھەسەتچى كىشىلەرباشقىلارغا ئۇلارنىڭ شەنىدە يوق سۆزلەر بىلەن تۆھمەت ۋە بۆھتان قىلىپ ،ئول كىشىنىڭ قەدرى ۋە ئابرويىنى تۆكمەك ،ئېتىبارىنى چۈشۈرمەك قەستىدە ھەر كىمگە سۆزلەپ يۈرۈر .مۇنداق كىشىلەرنىڭ شەرىئەتتە شاھادەتلىرى مەقبۇل ئەمەستۇر ھەمدە ئۇلارنىڭ ئويدۇرما سۆزلىرىنىڭ تېگى ئاشكارىلىنىشى بىلەن ئۆزگىلەرگە قازغان ئورىغا ئۆزلىرى يېقىلىپ ،خەلق ئارىسىدا چېقىمچى نامى بىلەن ئاتىلىپ ،ئابروي-ئېتىبارىدىن تېزلا ئايرىلۇر .قەلبى ياكى ۋىجدانى سالامەت بولغان ئىنسان بۇ كەبىي ھىيلە ۋە ئالدامچىلىقتىن تىلىنى تىيۇر . چۈنكى مۇنداق بۇزۇق ئەخلاققا مۇپتىلا بولغان ئىككى يۈزلىمىچى ئادەم خەلق ئالدىدىلائەمەس ،بەلكى يەنە جانابىھەق نەزەرىدىمۇ سۆيۈمسىزدۇر .

چېقىمچى ۋە غەيۋەتچى كىشىلەر خۇددى دەرەخ يىلتىزىغا چۈشكەن موزايبېشىغا ئوخشاش ،خەلق ئارىسىدا ئىتتىپاق ۋە ئۈلپەتنىڭ كاۋىكىنى كېمىرىپ ،ئومۇمىي خەلق ۋە مىللەتنىڭ ياشىمىقى ئۈچۈن لازىم بولغان مۇھەببەت دەرىخىنى يىقىتۇرلار . بىراۋنى يامانلىماق ،يالغان سۆزلىمەك ،ھەقىقەتنى يوشۇرماق ،مۇناپىقلىق يولىغا ماڭماق شەرىئەتتە ھارام بولغان غەيۋەتتىن ئىبارەت يامان ئىش قىلغانلىق بولۇر .شەخسىي غەرەز ياكى شەخسىي مەنپەئەتى ئۈچۈن بىركىمدىن ئىشتكەن سۆزنى ئۆز مەقسىتىگە مۇۋاپىق بىر نەچچە تۈرلۈك مەنىلەر بىلەن بۇزۇپ سۆزلىمەك زور ئەيىب ۋە گۇناھتۇر .

دېمەك ،ئۆز جىنسىغا يامانلىق قىلماق ۋە يامان سۆزلەر بىلەن غەيۋەت قىلماقنى ئادەت قىلغان كىشىلەردىن قاچماق ۋە ھەزەر قىلماق لازىم .

رەسۇلى ئەكرەم نەبىيىي مۆھتەرەم سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئەپەندىمىز ئېيتۇرلەر : «ساھابىلىرىمدىن بىرى ئىككىنچىسىنىڭ سۆزىنى ماڭا توشۇپ كەلمىسۇن .چۈنكى مەن سىزلەرگە سەدرىم سالامەت ،قەلبىم راھەت ھالدا ئۇچرىماقنى ياخشى كۆرىمەن» .

ھۆكۈمالاردىن بىرى دەرلەر : «مال ۋە نەرسە ئوغرىلىرىدىن كۆرە ئادەملەر ئارىسىدىن دوستلۇق ، ئۈلپەتچىلىك ،سۆيۈشمەنچىلىكنى ئوغرىلايدىغان كىشىلەردىن كۆپرەك ساقلانماق لازىم» .

بىيىت :

چېقىمچىلار بۇزار ئۈلپەت ھېسارىنى ،
نىپاقلىققا ئېلىپ بارار مىللەت كارىنى .
چېقىمچى تىلى يامان ئەجدەر تىلىدىن ،
سالۇر جانغا ئەلەملىك زەھىرى مارىنى .
يامان تىل مىڭ تىلىم بولغىنى ياخشى ،
ساچۇر ئۈممەت ئارا كىن-نىقارىنى .
يامان تىل ساھىبىنىڭ دۈشمىنىدۇر ،
يوقاتقاي شان-شەۋكەت ،ئېتىبارىنى .

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۇرۇپپىسى

غەيۋەت

غەيۋەت دەپ بىر كىشىنىڭ كەمچىلىكى ۋە قۇسۇرىنى ئارقىسىدىن سۆزلىمەككە ئېيتىلۇر. غەيۋەت قىلماق هارام بولغىنى كەبىي، ئۇنى ئىشتمەكمۇ هارامدۇر. كىشى ئۆز نەپسىگە لەززەت ئۈمىدى بىلەن بىراۋنىڭ غەيۋىتىنى قىلىپ ئېتىنى چاينىماق گۇناھ هەم ئىنسانىيەت نامىغا ياراشمايدىغان ئەڭ يامان، ناچار خۇلقلاردۇر. ئىنسان باشقا گۇناهلارنى نەپسىنىڭ لەززىتى ئۈچۈن قىلۇر. ئەمما غەيۋەت قىلغۇچى لەززەت ئورنىغا ئۆز بېشىغا ياكى باشقا بىر كىمنىڭ بېشىغا بالا هازىرلار. چۈنكى سۆز بېرىپ غەيۋەت قىلىنمىش كىشىنىڭ قۇلىقىغا يېتۇر، غەزەپ قېنى قىمىرلىماققا باشلارۋە غەيۋەتچىدىن ئۆچ ئالماق پۇرسىتىنى كۈتۈر. شۇنداق قىلىپ، غەيۋەت تۈپەيلى ئىككى مۇسۇلمان ئارىسىغا زور دۈشمەنلىك چۈشۈر ۋە هەتتا ئاخىرى ئۆلۈمگىچە بېرىپ يېتۇر. شۇل تەرىقە غەيۋەتتىن تۇغۇلغان ئاداۋەت سوزۇلۇپ، دۈشمەنلىك زورىيىپ، ئىككى ئارىدىكى خۇسۇسىي جاڭجاللار بىلەن ئەزىز ئۆمۈرلىرىنى سورۇۋېتىش نەتىجىسىدە ئومۇمىي خەلق پايدىسىغا ئىشلىنىدىغان ئىشلاردىن مەهرۇم بولۇپلا قالماستىن، يەنە ئاهالە ئارىسىدىن ئىتتىپاقلىقنىڭ يوقىلىشىغا سەۋەب بولۇر.

قىسقىسى، قايسىبىر مىللەتنىڭ ئارىسىدىن بىرلىك كۆتۈرۈلۈپ، نىپاق ۋە ئاداۋەت هۆكۈم سۈرگەن بولسا، ئول قەۋمنىڭ ئىنقىراز دۇنياسىغا يۈزلەنگەنلىكى تارىخ بەتلىرىدىن مەلۇمدۇر.

رەسۇلى ئەكرەم نەبىيىي مۆهتەرەم سەللەللاهۇ ئەلەيهى ۋەسەللەم ئەپەندىمىز ئېيتۇر: «غەيۋەتتىن ساقلىنىڭلار، غەيۋەت زىنادىنمۇ يامانراقتۇر».

ئەگەر جۇرمۇ گۇناھ بولسۇن دېسەڭ ئاز،
تىلىڭنى ساقلا غەيۋەتتىن قىشۇ ياز.
قۇلاققا پاختا تىق، غەيۋەت ئىشتمە،
شىكايەتچى كىشىگە بولما دەمساز.

هاقارەت

هاقارەت دەپ كىشىنىڭ قەدرى ۋە ئېتىبارىنى چۈشۈرمەك نىيىتىدە ئۇنىڭ نەپسى ۋە ئىپپىتىگە تېگىدىغان سۆزلەر بىلەن يامان مۇئامىلە قىلماققا ئېيتىلۇر. [illegible] بىراۋنى هاقارەت قىلماق چوڭ گۇناهلاردىندۇر، دەيدۇلەر. لېكىن بىزلەردە قىز-كېلىن سوراپ بېرىشىپ، بىر-بىرىمىزنى هاقارەت قىلماق ئادەت هۆكمىگە كىرمىشتۇر. بۇنىڭ سەۋەبى ئەخلاقسىزلىق، گۇناھ ۋە ساۋابنى پەرق قىلمىغانلىقىمىزدىندۇر. هاقارەت كەمسىتىلگەن كىشىنىڭ دىلىغا ئورنىشىپ، شۇنداق يامان جاراهەتلەرنى پەيدا قىلۇركى، پۇرسەت كۈتۈپ ئۆچ-ئىنتىقام ئالمىغۇچە تۈزەلمەيدۇ.

رەسۇلى ئەكرەم نەبىيىي مۆهتەرەم سەللەللاهۇ ئەلەيهى ۋەسەللەم ئەپەندىمىز: «ئىككى ئادەم بىر-بىرىنى سۆكسە، گۇناهى باشلىغۇچىغا بولۇر. مەگەر قارشى بولغان كىشى ئارتۇق كەتسە، هەر ئىككىلىسىمۇ گۇناهتا ئورتاق بولۇرلەر»، يەنە «مۆمىننىڭ ئۆز قېرىندىشىنى سۆكمىكى پاسىقلىق، ئۇلار بىلەن ئۇرۇشمىقى كۈپۈردۇر» دېگەن ئەردى.

شۇل خۇسۇستا مىرزا بىدىل:

زى هەرفى نا مۇلايىم زەهمەتى دىلها مەشەۋ بېدىل،
كى هەرجا جىنسى سەنگى هەست، باشەد دۈشمەنى ئەينا.

مەنىسى:

يامان سۆزلەر بىلەن دىللارغا زەخمەت بەرمىگىل بېدىل،
نە يەردە تاش جىنسى بولسا، بولغاي شىشىگە دۈشمەن.

دەپ ئىنسانلارنىڭ دىلىنى شىشىگە، هاقارەت ۋە يامان سۆزلەرنى تاشقا ئوخشىتىپ، يامان سۆز كىشىنىڭ شىشە كەبىي نازۇك دىلىنى پارچە-پارچە قىلۇر، دەيدۇ.

ئۆتنە دۇنيادۇر بۇ

مال - دۇنياسىغا مەغرۇرلىنىپ هەر كىمگە هاقارەت كۆزى بىلەن قارايدىغان كىشىلەرنىڭ ئۆزلىرىمۇ تېزلا خارلىق ۋە هاقارەتكە دۇچار بولغۇسى. بىراۋنى هاقارەتلىمەك ۋە خارلىماق سۆز ۋە ئىش بىلەن بولغىنى كەبىي قەلەمۋە يېزىق بىلەنمۇ بولۇر. بەزى ئەدىب ۋە تەربىيىدىن مەهرۇم مۇهەررىر، شائىرلاربارکى، ئۇلار كۆڭۈللىرىگە كەلگەن نەرسىلەرنى قايتۇرماستىن، ئەخلاق ۋە ئەدەب قائىدىلىرىگە رىئايە قىلماستىن، خەلقتىن هېيىقماستىن، بەچچە ۋە جۇۋانلارشەنىگە قانداقتۇر مۇۋەششەھ دەمدۇ ياكى بىرمۆمىن بۇرادىرى توغرىسىدا هەجۋ ۋە ئىستېهزا دەمدۇ بىرنېمىلەرنى يېزىپ، مەتبۇئات ۋە ئەدەبىيات دۇنياسىنى ئىپلاس ۋە چىركىن قىلىشماقتىلەر. بۇنداق قىلمىش ئۇلارغا سۆهبەتداش بولىدىغان ياشلار ئەخلاقىنىڭ بۇزۇلمىقىغا سەۋەب ۋە ئۈلگە بولۇپ قالغۇسى.

كۆپ ئولتۇرما يامانىنىڭ سۆهبىتىدە،
گەر پاك بولساڭ سېنى قىلۇر ئىپلاس.
كۆر نىچۈك ئاپتاپ رۆشەندۇر،
خىرە قىلسا بۇلۇت، كۆرۈپ بولماس.

جىبانەت

جىبانەت دەپ قورقۇنچاقلىق ۋە يۈرەكسىزلىككە ئېيتىلۇر. قورقاق كىشىلەر ۋەهىمە ۋە خىيالات ئەسىرى بولۇپ، بىر ئىشنى ئىشلىمەككە جاسارەت قىلالمىغاي. قورقاقلىق ئەڭ يامان خۇلقلارنىڭ بىرىدۇر. چۈنكى قورقاق كىشىلەرنىڭ سۆزى ۋە ۋەدىلىرىگە ئىشەنگىلى بولمىغىنىدەك، ئۇلار بىلەن يول ۋە سەپەردە هەمراھ بولماقمۇ خاتادۇر. سەۋەب شۇلكى، يۈرەكسىز كىشىلەردە سەبر ۋە چىدام،

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىازمىلار گامبىرى

جۈرئەت ۋە ماتانەتكە ئوخشاش ياخشى سۈپەتلەر بولمايدۇ .قورقۇنچاقلىقنىڭ بەشى تەربىيىسىزلىك بولغىنى كەبىي سوئى ئۆلۈمدۇر .بىرەر نەرسىدىن قورقۇپ يۈرىكى يېرىلىپ ئۆلۈپ قالىدىغان قورقاقلارمۇ باردۇر .بۇنىڭغا بىز تۈركىستانلىقلار هېچ بىر ئەهمىيەت بەرمەيمىز ،بالىلىرىمىزنى ياخشى تەربىيە قىلمايمىز ،« ئەنە قارا ، ئالا بۆجى كېلىۋاتىدۇ »دەپ قورقاق ۋە يۈرەكسىز قىلىپ ئۆستۈرىمىز .شۇڭا ،بىزلەرنىڭ بالىلىرىمىز هېچ نەرسىگە تۇغۇچ قىلالمايدىغان ،كېچىسى ئۆيدىن تالاغا چىقالمايدىغان ،هەتتا ئۆزىنىڭ كۆلەڭگىسىدىن قورقىدىغان يۈرەكسىزلەردىن بولۇپ ئۆسمىدۇ .بۇلار چوڭ بولغاندىمۇ پايدىلىق ئىشلارنى ئىشلىمەكتىن ئاجىز بولۇپ ، پېقىرلىك ۋە موهتاجلىقتا ياشىغۇسى . بەس ، قورقاقلىق ئاقىۋىتىدە ئۆزلىرىنىڭ هۆددىسىدىن چىقالمايدىغان كىشىلەرنىڭ ۋەتەن ۋە مىللەتكە مەنپەئەت يەتكۈزمىكى مۇمكىن ئەمەستۇر .

رەسۇلى ئەكرەم نەبىيىي مۇهتەرەم سەللەللاهۇ ئەلەيهى ۋەسەللەم ئېيتىۋۇر : «ئەر كىشىلەردە مال-دۇنيا يىغدۇرۇپ ئاھ-ۋاھ چەكتۈرۈپ قايغۇغا سالىدىغان بېخىللىقتىنمۇ ئېغىر ،يۈرىكى يېرىلغۇدەك دەرىجىدىكى قورقاقلىقتىنمۇ يامان سۈپەت يوقتۇر» ، يەنە «قورقاق سودىگەر هەر زامان پايدىدىن مەهرۇم بولۇر ؛جاسارەتلىك ، باتۇر سودىگەرلەرنىڭ رىزقى دائىما ئارتۇر» .

هەسەت

هەسەت دەپ بىر كىمگە نىسىپ بولغان نېمەت ۋە دۆلەتنىڭ زاۋالىنى تىلىمەككە ئېيتىلۇر .غەيۋەت ، بۆهتان ،بۇزۇق ئۇي قاتارلىق يامان خۇلقلار هەسەتتىن تۇغۇلۇر .

هەسەت ناچار ئەخلاقلارنىڭ ئەڭ زەرەرلىكىدۇر . جانابى«ھەق «قۇرئان كەرىم »دە : « ۋەمىن شەررى هاسىدىن ئىزا هەسەد» (هەسەتخورنىڭ هەسەت قىلغان چاغدىكى يامانلىقىدىن پاناھ تىلەيمەن)دېگىن دەپ هەسەتخورنىڭ يامانلىقىدىن ئۆزىگە سېغىنماققا بۇيرۇمىشتۇر .هۆكۈمالار هەسەتنى ئوتقا ئوخشىتىشىدۇ : « ئوت ئۆزلۈكىدىن يېنىپ كۈل بولغىنى كەبىي هەسەتخورلارنىڭ تەنلىرى هەسەت ئوتىدا ئېچىرىپ كۆيۈپ پوتكۈگىنى» .

هەسەتنىڭ يامانلىقىنىڭ سەۋەبى ئاللا تائالاغا قارشى ئېتىرازدا بولغانلىقىندۇر .چۈنكى هەسەتخورنىڭ : « ئاھ ،پالانچىدىكى مال ۋە دۆلەت ، ئىززەت ۋە سائادەت مېنىڭدە بولسىچۇ ،راهەت ۋە ساپانى مەن سۈرسەم ئىدى» دېگەندەك ئاچكۆزلەرچە خىيالاتى جانابى هەققىنىڭ بەرگەن رىزقىغا قانائەتسىزلىك قىلغانلىقىنىڭ بەلگىسىدۇر .

قىسقىسى ، هەسەتخورلار هەر دائىم ئۈمىدسىزلىك ۋە هەسرەت ئىچىدە كۈن ئۆتكۈزۈر . ئۇلار هەرقانچە مال ۋە بايلىققا ئىگە بولسىمۇ ، هەسەتخورلۇقى تۈپەيلى پاراغەت ۋە راهەت يۈزىنى كۆرمەستىن دۇنيادىن كېتۈر .

رەسۇلى ئەكرەم نەبىيىي مۇهتەرەم سەللەللاهۇ ئەلەيهى ۋەسەللەم ئېيتىۋۇر : «ئەر كىشىلەردە مال-دۇنيا يىغدۇرۇپ ئاھ-ۋاھ چەكتۈرۈپ قايغۇغا سالىدىغان بېخىللىقتىنمۇ ئېغىر ،يۈرىكى يېرىلغۇدەك دەرىجىدىكى قورقاقلىقتىنمۇ يامان سۈپەت يوقتۇر» ، يەنە «قورقاق سودىگەر هەر زامان پايدىدىن مەهرۇم بولۇر ؛جاسارەتلىك ، باتۇر سودىگەرلەرنىڭ رىزقى دائىما ئارتۇر» .

هەسەت

هەسەت دەپ بىر كىمگە نىسىپ بولغان نېمەت ۋە دۆلەتنىڭ زاۋالىنى تىلىمەككە ئېيتىلۇر .غەيۋەت ، بۆهتان ،بۇزۇق ئۇي قاتارلىق يامان خۇلقلار هەسەتتىن تۇغۇلۇر .

هەسەت ناچار ئەخلاقلارنىڭ ئەڭ زەرەرلىكىدۇر . جانابى«ھەق «قۇرئان كەرىم »دە : « ۋەمىن شەررى هاسىدىن ئىزا هەسەد» (هەسەتخورنىڭ هەسەت قىلغان چاغدىكى يامانلىقىدىن پاناھ تىلەيمەن)دېگىن دەپ هەسەتخورنىڭ يامانلىقىدىن ئۆزىگە سېغىنماققا بۇيرۇمىشتۇر .هۆكۈمالار هەسەتنى ئوتقا ئوخشىتىشىدۇ : « ئوت ئۆزلۈكىدىن يېنىپ كۈل بولغىنى كەبىي هەسەتخورلارنىڭ تەنلىرى هەسەت ئوتىدا ئېچىرىپ كۆيۈپ پوتكۈگىنى» .

هەسەتنىڭ يامانلىقىنىڭ سەۋەبى ئاللا تائالاغا قارشى ئېتىرازدا بولغانلىقىندۇر .چۈنكى هەسەتخورنىڭ : « ئاھ ،پالانچىدىكى مال ۋە دۆلەت ، ئىززەت ۋە سائادەت مېنىڭدە بولسىچۇ ،راهەت ۋە ساپانى مەن سۈرسەم ئىدى» دېگەندەك ئاچكۆزلەرچە خىيالاتى جانابى هەققىنىڭ بەرگەن رىزقىغا قانائەتسىزلىك قىلغانلىقىنىڭ بەلگىسىدۇر .

قىسقىسى ، هەسەتخورلار هەر دائىم ئۈمىدسىزلىك ۋە هەسرەت ئىچىدە كۈن ئۆتكۈزۈر . ئۇلار هەرقانچە مال ۋە بايلىققا ئىگە بولسىمۇ ، هەسەتخورلۇقى تۈپەيلى پاراغەت ۋە راهەت يۈزىنى كۆرمەستىن دۇنيادىن كېتۈر .

رەسۇلى ئەكرەم نەبىيىي مۇهتەرەم سەللەللاهۇ ئەلەيهى ۋەسەللەم ئېيتىۋۇر : «هەسەتخور خاھ پېقىر بولسۇن ۋە يا باي ، هەسەت ئوتىله يانغاي ئۇستىخانى . دائىم كۆيۈپ غەرەز يولىدا هاسىد ، چىقار تەندىن ئەزىز روهى راۋانى .

كىزىب

كىزىب دەپ يالغان سۆزگە ئېيتىلۇر .يالغانچى كىشىلەر كازىزاپ دېيىلۇر .پەيغەمبىرىمىز : «ئەل كىزىبۇ : لۇئمەتى» ،يەللاخلىنى مېنىنماھ ئۇئمىستىمەتىن ئەمەستۇر)دەيدۇ .جانابى هەق «قۇرئان كەرىم»دە : « يالغاننى ئىمانى يوق كىشىلەر سۆزلەر»دېگەن . ئاقىل ۋە دىيانەتلىك كىشىلەرنىڭ يالغان سۆزلەردىن تىللىرىنى تىيماق بىلەن بىللە ،يەنە ئەۋلادلىرىنى يالغانچىلىققا ئادەت قىلدۇرماستىن ،تەربىيىلىمەكلەرى ئەڭ مۇقەددەس ئىنسانىي ۋەزىپىسىدۇر .

ئوغرىلىققا ئادەتلەنگەن بەزى ئوغرىلار بولۇر ئىمىشكى ،ئۇلار باشقىلارنىڭ ماللىرىنى ئوغرىلىماقچا

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

قادىر بولالمىسا ،ئۆزلىرىنىڭ ماللىرىنى ئوغرىلارغىمىش .شۇنىڭغا ئوخشاش ،كىچىكىدىنلا يالغانچىلىققا خۇي قىلغان ۋە يالغانچىلىقتىن لەززەت ئالىدىغان كىشىلەر باشقىلارنى ئالدىماقنىڭ گۇناھلىقىنى بىلمەيمۇ ، «تەركىي ئادەت ئەمرى مەھال» (ئادەتنى تاشلىماق مۇمكىن بولمايدىغان ئىشتۇر)دېگەن مەزمۇن بويىچە تىللىرىنى يالغاندىن تىيالمايدۇ .بەزى چاغلاردا ئۆز ئائىلىسىنىمۇ پەرىشان ۋە ۋەيران قىلماقتىن تارتىنمايدۇ .ھېچ بولمىغاندا چېقىمچىلىق ۋە مۇناپىقلىق يوللىرىنى تۇتۇپ ،ئىككى مۇمىن ئارىسىغا نىپاق ۋە ئاداۋەت سېلىپ ،ھەتتا پۇتۇن بىر ئائىلىنىڭ بۇزۇلۇشىغا سەۋەب بولۇرلەر .

رەسۇلى ئەكرەم نەبىيىي مۇھتەرەم سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئېيتقاندەك : «يالغاندىن ساقلىنىڭلار ،چۈنكى يالغان ئىماندىن يىراقتۇر» دېگەنلەر .پەيغەمبىرىمىز پەقەت ئۇچ يەردە يالغانىنىڭ مۇباھ ئىكەنلىكىنى بايان قىلىپ مۇنداق دەيدۇ : « بىرى ،ئۇرۇش ۋاقتىدا ؛ئىككىنچىسى ، ئەر-خوتۇنىنى ئەپلەشتۇرۇپ قويۇشتا ؛ئۈچىنچىسى ، ئىككى مۇمىن ئارىسىنى تۇزەتمەكتە يالغان سۆزلىمەك جائىزدۇر» .

بەيىت :

ئەگەر كىشى قىلسا يالغانغا ئادەت ،
رەزالەتتە ياشاپ چەككەي نادامەت .
خالايىق ئىچرە بولماس ئىتىبارى ،
تېگەر باشىغا كۆپ تاشى مالامەت .
كىمنىڭ بولسا ئەگەر يالغانچى ئىسمى ،
بۇ ئىسمى ئۆزگە بولماس تا قىيامەت .
ئىشەنمەس ئەل يالغانچىنىڭ سۆزىگە ،
گەر بولسىمۇ سۆزى كەشپۇ كارامەت .

نىپاق

نىپاق دەپ كىشىنىڭ ئالدىدا بىرخىل ، ئارقىسىدىن يەنە بىرخىل سۆزلىنىدىغان سۆزگە ئېيتىلىدۇ .مۇنداق سۆزلەرنى سۆزلىگۈچى ئىككى يۈزلىمە كىشىلەر مۇناپىق دېيىلىدۇ .

بەزى ھېيلىگەر ،تۇزكور ،يالغانچى مۇناپىقلار بولۇركى ،شەخسىي مەنپەئەتلىرى ئۈچۈن سىزنى قۇربان قىلىشتىن يانمايدۇ .ئۇنداقلار ئاش-نېنىڭىزنى .يېمەك ئۈچۈن ئالدىڭىزدا دوستلۇق ئىزھار ئېتىدۇ ۋە مىننەتدارلىق قىلىدۇ .ئارقىڭىزدىن دۈشمەنلىرىڭىزگە .سىر-ئەسرارىڭىزنى ئېيتىپ ، غەيۋەت - شىكايىتىڭىزنى قىلىپ ،ئۆلاردىنمۇ ئۆز نەپسىگە بىر ئۇلۇش چېقىرۇر .بۇنداق مۇناپىقلار دوستلۇق ۋە ئىتتىپاقلىقنىڭ دۈشمىنى بولغانلىقتىن ، بۇ دۇنيادا ئىززەت ،ئۇ دۇنيادا راھەت يۈزىنى كۆرمىگەيلەر .ھەر زامان ئىنسانلار ئارىسىدا توغرا سۆزلۈك ، ئاق كۆڭۈل ياخشى كىشىلەر بولغىنىغا ئوخشاش ، مۇناپىق ،ئىككى يۈزلىمە كىشىلەرنىڭ بولۇشىمۇ تەبىئىي ھالدۇر .شۇنىڭ ئۈچۈن ئەقىل ۋە تەجرىبىمىزنى ئىشقا سېلىپ ، ئېھتىيات بىلەن ھەربىر قىلماق ،ئاق بىلەن قارىنى ،ياخشى بىلەن يامانىنى ،دوست بىلەن دۈشمەننى ئايرىماق ،قەلبى پاك ،خۇلقى تازا ،ئەخلاقى ياخشى كىشىلەر بىلەن ئۇلپەت بولماق ،ئىككى يۈزلىمە ،ئەخلاقسىز ، ھالال-ھارامنى پەرقلەندۇرمەيدىغان مۇناپىقلاردىن ھەزەر قىلماق ۋە يىرگەنمەك لازىمدۇر .

بەيىت :

مۇناپىق دەپ ئاتالما ئىسمى پاكىڭ ،
جاھان بولغاي سېنىڭ جەھىم ھەۋلىناكىڭ .
ھاياتىڭ رەنجىشۇ كۆلپەتتە ئۆتكەي ،
تۇزەلمەس تا قىيامەت باغرى چاكىڭ .
كېزەرسەن ھەر تەرەپتە سەرسان-سەرگەردان ،
تىزىڭدىن ئاشمىغاي تونۇڭ ئېتەكىڭ .

تەمە

تەمە دەپ باشقىلاردىن بىر نەرسە ئۈمىد قىلماقنى ئېيتىلىدۇر .تېنى ۋە بەزالىرى ساق ،كۈچ-قۇۋۋەتلىك كىشىلەرگە تەمە قىلماق ھارام ،ئاجىز ۋە ناتاۋان ، كۈچسىز كىشىلەرگە مۇباھتۇر .

تەمە بالاسىغا مۇپتىلا بولغان كىشىلەردە نومۇس ۋە ھايا دېگەن ياخشى سۈپەتلەر بولمايدۇ .ھازىرقى زاماندا ئارىمىزدا تەمە نېنى بىلەن قارىنىنى تويغۇزىدىغان كىشىلەر سانسىز .ئەگەر ئۇلارنىڭ بىرەرسىدىن : « بۇرادەر ، سېنىڭ پۇت-قوللىرىڭ راۋۇرۇس ، تېنىڭ ساق تۇرۇقلۇق تەمە قىلماق ساڭا ھارام ئەمەسمۇ ؟ »دەپ سورالسا ، ئۇ : « قانداق قىلاي ، ئاتا -بوۋىلىرىمنىڭ كەسپى تىلەمچىلىك ئىدى ، مەنمۇ تەمە ئارقىسىدىن ئوقەت قىلۇرمەن »دەپ تەمە كەسپىگە دەللالەر كەلتۇرۇپ ، تۇرلۇك-تۇمەن باھانىلەر بايان قىلۇر .شەرئىتە مۇنداق كىشىلەرنىڭ تەمە-تىلەمچىلىكنى كەسىپ قىلماقلىرى چەكلەنگەندۇر .

ئەلھاسىل ، تەمە نېنى بىلەن سۆڭىكى قانقان ، ئىش ۋە كەسپكە كۆڭۈل قويماي ،ھۇرۇنلۇق ۋە بىكار تەلەپلىككە ئۆگەنگەن ۋە ئادەت قىلغان كىشىلەرنىڭ ئۆزلىرىدىن ياخشىلىق ئۈمىدى بولمىغىنىغا ئوخشاش ، باللىرىدىن ھەم ياخشىلىق كۈتكىلى بولماس .

رەسۇلى ئەكرەم نەبىيىي مۇھتەرەم سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئېيتقاندەك : « كىشى قولىدىكى نەرسىگە قىزىقما !تەمەدىن ساقلان !چۈنكى تەمە كۆز ئالدىڭدىكى پېقىرلىكتۇر .نامىزىڭنى ئادا قىل ! سوڭىدىن ئۆزرە قىلىشقا توغرا كېلىدىغان ئىشلاردىن ساقلان »دەيدۇ .

بەيىت :

بولمىغىل مۇپتىلا-دۇچار تەمە ،

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئەيلەر ئىنسانىنى خارۇزار تەمە .
يوق قىلىپ ھىممەتۇ قانائەتنى ،
ئالغۇسى قولۇڭدىن ئىختىيار تەمە .
نانى مىننەت ئۈچۈن ئېگەر بوينۇڭنى ،
قىلغۇسى كۆزنى ئىنتىزار تەمە .
كەتكۈزگەي كۆزۈڭدىن ھايا .شەرمىڭنى ،
غەيرىتىڭنى كۆيدۈرۈر ناری تەمە .
ھىرىسى دۇنيا قىلغايلەر قارۇندەك ،
ھاتەم ئىسمىڭنى يۇتار ماری تەمە .

زۇلۇم

زۇلۇم دەپ باشقىلارنىڭ جېنىغا ياكى مېلىغا زەرەر يەتكۈزمەككە ئېيتىلۇر .جانابى ھەق يەر يۈزىدىكى ئىنسانلارنى تەڭ-باراۋەر قىلىپ ياراتمىشتۇر .مەنسەپ ۋە دۆلىتىگە ،كۈچ ۋە قۇۋۋىتىگە مەغرۇرلىنىپ ،بىراۋنىڭ ھەق -ھوقۇقىغا تەئەررۇز ۋە تاجاۋۇز قىلماق زۇلۇمدۇر .

چوڭلۇقنىڭ ئىززىتى زۇلۇم ۋە تەئەددىدە ئەمەس ، شەپقەت ۋە مەرھەمەتتىدۇر .كىچىكلىكنىڭ ئىززىتى نەپرەت ۋە قارشىلىقتا ئەمەس ،ساداقەت ۋە ھۆرمەتتىدۇر .شۇل خۇسۇستا شەيخ سەئدي :

غەمى زېرى دەستان بەخور ،زىنھار ،
بەتەرس ئەز زەبەردەستىيە رۇزگار .

تەرجىمىسى :

قۇۋۋەتسىزلەر غەمىن يەپ يۈر ھەمشە ،
قۇۋۋەتلىكلەردىن ئەتكىل خەۋپ پىشە .

دەپ ،كىچىكلەرنى ئىززەت قىل ،چوڭلارنى ھۆرمەت قىل مەزمۇنىدىكى ھېكمەتلىك ۋە ئىبرەتلىك يېتۇك شېئىرنى سۆزلىگەنلەر .

دۇنيادا ئېزىلگۈچىلەرنىڭ ئاھىدىن ئۆتكۈر نەرسە يوقتۇر .ئېزىلگۈچىنىڭ دۇئاسى ئىجابەتكە يېقىندۇر .ئۇنىڭدىن قورقماق ۋە ھەزەر قىلماق لازىم .ئاتىلار ئېيتۇر :«پىچاقنى ئۆزۈڭگە سال ، ئاغرىمىسا ئۆزگىگە» .

بىر كىشى زۇلۇمنىڭ يامانلىقىنى بىلمەك ئۈچۈن باشقا بىر ئادەم تەرىپىدىن ئۆز نەپسىگە زۇلۇم قىلىنسا تارتىدىغان ئازابىنى ئويلىسىلا ، ئۇنىڭ نەقەدەر يامانلىقىنى ئوچۇق تونۇغاي .

ئۆتكەن زامانلاردىكى ھۆكۈمەتلەرنىڭ بەرپاسى ئادالەت بىلەن مۇستەھكەملەنگىنى كەبي ئۇلارنىڭ ئىنقىراز ۋە بەربادى ھەم زۇلۇم بىلەن بولۇپ ،تاجۇ تەختى گۈمران بولغانلىقى ۋە ئول زالىم ھۆكۈمەتلەرنىڭ تارىخ بەتلىرىدە پەقەت ناملىرىلا قالغانلىقى ھەممىگە مەلۇمدۇر .

بېيىت :

ئادالەت ئابى ھاياتۇ ،ستەم ئېزۇر زۇلۇمات ،
بۇ زۇلمەت ئىچرە كىرگەنلەرگە يوقتۇر ھاياتۇ نجات .
خازان زامانى كەلسە ،گۈلستان يوق بولغاندەك ،
نەيەردە ھۆكۈم سۈرەر زۇلۇم ،يوق بولۇر بەرەكات .
خاراپىزارغا ئايلىنۇر زۇلۇم ئىلە بىلاد ئاباد ،
ياشار ئۇ مەنزىلى ۋەيرانىدە بايقۇش ،ھاشارات .
ئەگەرچى شاھۇ گاداي ئىككىسى ئالۇر بىر گۆر ،
كېپەندىن ئۆزگىگە يەتمەس پۇتۇن كۈچۇ ھەرەكات .
ئۆزۈڭدىن ئاجىز-كۈچسىزلەرگە ستەم قىلما ،
كىمىكى زالىم ئېرۇر ، كۆرمىگەي ئۇلۇغ دەرەجات .
ھەزەر قىل ئاھىدىن ،ئەفغانىدىن مەزلۇملارنىڭ ،
بىر ئاھ بىرلە سالۇر باشىڭغا پۇتۇن ئەرسات .
خۇدانى يادىڭدا تۇت ،بولمىغىل دىل ئازارى ،
يۈزلەن ئاللاھىڭغا «ھىجران» ،تەلەپ قىلىپ ھاجات .

كاتىب : ئابدۇلمەننان ئابدۇلمەجىد ئوغلى

بىر-ئىككى سۆز

مەن بۇ ئەرزىمەس ئەسىرىمنى بىر نەچچە ئوقۇتقۇچى بۇرادەرلىرىمنىڭ ئىلتىجاسى بىلەن يازماق ۋە نەشر قىلماقتا غەيرەت ۋەجاسارەت قىلغانىدىم . ئاللاغا ماختاشلار ۋە شۈكرىلەر بولسۇنكى ،مانا ئىككىنچى نەشرىگە مۇۋەپپەق بولدۇم .چۈنكى تۈركىستان مەكتەپلىرىدە ئۆز تىلىمىزدا يېزىلغان مۇكەممەل «ئەخلاق» كىتابىنىڭ يوقلۇقى ، يېتىم ، بىچارە مىللەتنىڭ شۇنداق بىر ئەسەرگە تەشنا ۋە ئېھتىياجلىق ئىكەنلىكى ،ئۆزۈم ئوقۇتقۇچىلار جۈملىسىدىن بولغانلىقىمدىن ماڭىمۇ ئوچۇق مەلۇم ئىدى .شۇنىڭ ئۈچۈن كۆپ ۋاقىت سىناق قىلغاندىن سوڭ مۆھتەرەم ئەدىب شەيخ سەئدي ئۇسۇلىدا يازماق گەرچە ئېغىر ئىش بولسىمۇ ،بۇ ئىشنى ئۆزۈمگە مۇۋەددەس بىر بۇرچ دەپ بىلىپ ،بۇ كەمچىلىكنى ئارىدىن كۆتۈرۈۋەتمەكنى مۇناسىپ كۆردۈم .

شۇ مەقسەتكە كۆرە ھەر بىر ماۋزۇنىڭ ئاخىرىغا ئىككى -ئۈچ بەند شېئىر ھەم يازدىم .شۇنىڭدەك بۇ يازغان شېئىرلىرىمنىڭ ئارىسىدا بەزىبىر ئەرەبي ، پارسي شېئىرلارنىڭ تەرجىمىسى ۋە مەزمۇنىمۇ كۆرۈلۇر .

ماۋارىپچىرۇەر ئوقۇتقۇچى بۇرادەرلىرىم مېنىڭ بۇ ئاجىزانە ئەسىرىمنى ئىلتىپاتسىز قالدۇرماي ، بۇ ئەرزىمەس خىزمىتىمنى كۆزدىن كەچۈرۈپ ۋە بۇنىڭدىن كېيىنمۇ پېقىرنىڭ قەلىمى بىلەن نەشر قىلىنغۇسى كىتابلارنى مەكتەپ-مەدرىسىلىرىمىزدە مەرھەمەت قىلىپ قوللىنىشىنى ھەمدە كىتابلاردا كۆرۈلگەن نۇقسان - كەمچىلىكلەر توغرىسىدا تەنبىھ ۋە تەنقىدلىرىنى ماۋارىپچىرۇەرلىك روھىدا بىلەن مېنىڭدىن ئايىماسلىقلىرىنى سورايمەن .

تاشكەنت ،ئابدۇللا ئەۋلانىي
تەخەللۇسى «ھىجران»

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى

سۆزلۈك

ئا

ئاب ـ سۇ ،سۈيۈقلۇق : ئابى هايات ـهاياتلىق سۈيى ،ئۇلمەسلىك سۈيى .
ئاباد ـ گۈللەپ.ياشنىغان ،ئاۋات .
ئاتالەت (ئەتالەت) ـ بوشاڭلىق ،هۇرۇنلۇق .
ئاسار («ئەسەر»نىڭ كۆپلۈكى) ـ بەلگىلەر ، نىشانلەر ؛ئاسارى قۇدرەت ـ هەق كۈچ.قۇدرىتىنىڭ بەلگە ـ نىشانلىرى .
ئاشىيان :① قۇش ئۇۋسى ،چاڭگا ؛ئىن .② (كۆچمە مەنىسى) ئۆي ،ئائىلە ،ئائىلىۋى هايات :ئاشيانى تەربىيەت ـ تەربىيە ئۆيى ، مەكتەپ .
ئالات (ئالەت)نىڭ كۆپلۈكى ـ قورال.جابدۇقلار ،ئەسۋابلار .بۇ يەردە «ۋاستە»مەنىسىدە ئىشلىتىلگەن .
ئالۋان (ئەلۋان) ـ ① رەڭ ،بوياق ② تۇر ،خىل ،③رەڭدار ، رەڭگارەڭ .
ئامىل : ①پىشىق ،پۇختا ،②ئەمەلدە ئىشلىتىلىدىغان .
ئانانىيەت (ئەنانىيەت) ـ ①مەنمەنلىك ،ئۆزۈمچىلىك ، شەخسىيەتچىلىك .②مەغرۇرلۇق ،چوڭچىلىق ،هاكاۋۇرلۇق .

ئە

ئەپئال (ئەفئال ؛ «فېئىل»نىڭ كۆپلۈكى) ـ ئىش.هەرىكەتلەر ، قىلمىشلار .
ئەپغان (ئەفغان ؛ «فىغان»نىڭ كۆپلۈكى) ـ يىغا ،ناله ، ،پەرياد .
ئەرئەر ـ ئارچا .
ئەرسات ـ ① مەيدان ،سورۇن .② هويلا ،قورۇ .③ (كۆچمە مەنىسى)مەھشەرگاھ ،سوراق مەيدانى .
ئەزىيەت ـ زىيان-زەخمەت .زىيان-زەخمەت يەتكۈزمەك ، زىيان-زەخمەت تارتماق ،زىيان -زەخمەتكە ئۇچرىماق .
ئەغيار («غەير»نىڭ كۆپلۈكى) ـ ① ياتلار ،چەت ئەللىكلەر .② باشقىلار ،③ (شېئىرىيەتتە) ـ رەقىب ،قارشى تەرەپ ؛ رىقابەتچى .
ئەكمەل ـ ئەڭ تولۇق ،ئەڭ يېتۈك ،ئەڭ كامىل .
ئەلهاسىل ـ قىسقىسى ، بىر ئېغىز سۆز بىلەن ئېيتقاندا ،ئومۇمەن (قىلىپ ئېيتقاندا) .
ئەلئىسلاھ ـ ئىسلاهات ئېلىپ بېرىش ،ئىسلاھ قىلىش.

ب

باتىل ـ ① كۆچكە ئىگە ئەمەسلىك ،ئىناۋەتسىزلىك .②پايدىسىز ، كېرەكسىز ،يارامسىز ، بىكار .③ساختا ، يالغان .
باده ـ مەي ،شاراب ،هاراق .
بالاهەت (بەلاهەت) ـ① ئەخمەقلىق ، دۆتلۈك ،نادانلىق .② قاشاڭ ،ئۆتمەس .
بەرەكات ـ ①بەخت ، نېمەت .②موللۇق ،باياشاتلىق .
بىباك ـ ①هېچ نەرسىدىن قورقمايدىغان ،هېيىقمايدىغان ، قورقۇمسىز ،تۇغۇچلۇق .② هەرقانداق بولمىغۇر ئەسكى ئىشلارنى قىلىشتىن يانمايدىغان .
بىلاد («بەلەد»ۋە « بەلەدە»سۆزلىرىنىڭ كۆپلۈكى)ـ شەهەرلەر ، ئەللەر ، مەملىكەتلەر .
بىنۇر ـ نۇرسىز .

پ

پاتانەت (فەتانەت) ـ ①هاردۇق ،دەم .② ئارامخۇدالىق ،راهەت ، خاتىرجەملىك .
پازىل (فازىل) ـ ئالىم ،دانا كىشى ، پەزىلەتلىك كىشى .
پاسىق (فاسىق) ـ گۇمراھ ،توغرا يولدىن ئازغان ،پاھىشۋاز ، يامان ـ گۇناھلىق ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغۇچى ،ئەخلاقسىز .
پائىل (فائىل) ـ قىلغۇچى ، ئىشلىگۈچى ،بېجىرگۈچى .
پايدار ـ ① پۇختا ئاساسقا ئىگە بولغان ،مۇستەھكەم ،بەر قارار② مەڭگۈلۈك .
پەنا (فەنا) ـ يوقىلىش ، تۇگەش ،ئۆلۈش ،باقاسىزلىق .
پەرزى ئەين (فەرزى ئەين) ـ هەر بىر مۇسۇلمان جەزمەن ئورۇندىشى لازىم بولغان پەرزلەر : ئىمان ، بەش ۋاقىت نامار ،روزا ، زاكات ، هەج قاتارلىقلار .
پەرزى كىپايە (فەرزى كىفايە) ـ جامائەتنىن بىر ياكى بىرنەچچە كىشىنىڭ ئورۇندىشى بىلەن باشقىلارنىڭ گەردىنىدىن ساقىت بولىدىغان پەرز :جىنازا نامىزى كەبى .
پەيز (فەيز) ـ ① ياخشىلىق ،مەنپەئەت ،پايدا .②مەردلىك ، سېخىيلىق ،قولى ئوچۇقلۇق .③مول ،بايلىق ،بېيتەرلىك ، كەڭ-كۇشادىلىك .
پۇنۇن (فۇنۇن ؛ «فەن»نىڭ كۆپلۈكى) ـ ① ئىلىم-پەنلەر ، بىلىملەر .②سەنئەت .③تېخنىكا ؛ مەخسۇس كەسپ .
پېشە ـ ① هۈنەر-كەسپ .②ئادەت .
پىردەۋس (فىردەۋس) ـ جەننەت ،ئۇچماق / ئۇجماق .
پىسق-پۇجۇر ـ بۇزۇقلۇق ،پاھىشۋازلىق ،يامان يولغا مېڭىش .
پىقھە (فىقھە) ـ شەرىئەت ئەهكاملىرى ،قائىدە-قانۇنلىرى توغرىسىدىكى ئىلىم .

ت

تائەت ـ بويسۇنۇش ، ئىتائەت قىلىش ؛خۇداغا سېغىنىش .
تاك ـ تەك ،ئۇزۇم تېلى .
تام ـ تولا ،تولۇق ؛پۈتۈنلەي ،تامامىلە ،مۇكەممەل : بايلىقنىڭ پايدارى ئېرۇرئىقتىسادى تام ـ ئىقتىسادي مۇكەممەللىك بايلىق بايلىقنىڭ پۇختا ئاساسىدۇر .
تەئەددى ـ ①زۇلۇم قىلىش ، هەددىدىن ئېشىش ، تاجاۋۇزقىلىش ؛ ②كۆچمە مەنىسى : دۇشمەنلىك ؛دوق قىلىش ،تاپا-تەنە قىلىش .
تەئەررۇز ـ ①چېقىلىش ،دەخلى قىلىش ،تاجاۋۇزچىلىق ، ئارىلىشىش .②قارشىلىق كۆرسىتىش .
تەئەسسۇب ـ (بىرەر نەرسىگە ياكى غايىگە)قارىغۇلارچە ، ئەسەبىيلەرچە ئىشىنىش ،جاهىللىق ،تەرسالىق ،ئۆزۈمنىڭ توغرا دەپ تۇرۇۋېلىش .
تەپرىقە (تەفرىقە) ـ بۆلۈنۈش-ئايرىلىش ،ئىتتىپاقسىزلىق ، پاراكەندىچىلىك .
تەرياك ـ ئەپيۇن .
تەقۋادارلىق ـ ① پەرهىزكارلىق ،ئۆزىنى تېيىش-چەكلەش ،يامان ئىشلاردىن يىراق بولۇش .②چىڭ دىنىي ئېتىقاد ،دىندارلىق ـ خۇداگويلۇق .
تەكپىر (تەكفىر) ـ دىندىن چىقىرىۋېتىش ،كۇپۇرلۇق قىلدى دەپ

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۇرۇپپىسى

ئەيىبلەش .
تەۋەزۇ - كىچىك پېئىللىق ،ئۆزىنى تۆۋەن تۇتۇش ،كەمتەرلىك .
تەۋپىق (تەۋفىق) - ياردەم ،مەدەت ؛تەۋپىقى رەببانى - تەڭرىنىڭ ياردىمى ،مەدىتى .
تەۋسىپ (تەۋسىف) - ①سۈپەتلەر .②سۈپەتلىمەك ،ماختىماق ، تەسۋىرلىمەك .

ج

جاھالەت (جەھالەت) - جاھىللىق ،نادانلىق ،بىلىمسىزلىك .
جايىز - رۇخسەت قىلىنغان ،يول قويۇلغان ،دۇرۇس ،جايىز .
جەمىل - چىرايلىق ،گۈزەل ؛سەبرى جەمىل - چىرايلىق سەبر .
جەھىل - بىلمەسلىك ، بىلىمسىزلىك ،نادانلىق .
جەھىم - جەھەننەم ،دوزاق .
جۇرم - گۇناھ ،جىنايەت .
جىبانەت - قورققاقلىق ،توخۇ يۈرەكلىك ،قەتئىيەتسىزلىك .
جىنان («جەننەت»نىڭ كۆپلۈكى) - جەننەتلەر ،بېھىشلەر .

چ

چوجۇق - بالا ،پەرزەنت .
چوق - كۆپ ،جىق ،نۇرغۇن ،تولا .

خ

خاساسەت (خەساسەت) - پەسكەشلىك ،رەزىللىك ؛پىخسىقلىق .
خاك - ①توپا ،تۇپراق .② يەريۈزى ،دۆلەت تۇپرىقى ، نېررىتورىيە .
خانۇمان - ①ئۆي-جاي ،ئۆي ۋە ئۆيجابدۇقلىرى ،مال-مۇلۇك .
② ئائىلە ،ئائىلە كىشىلىرى .
خەستە - كېسەل ،بىمار .
خەسىس - ①پەسكەش ،رەزىل ؛پەسكەشلىك .② قىزغانچۇق ، قىزغانچۇقلۇق .③ بېخىل ،پىخسىق .
خەير - ياخشىلىق ،ئېزگۈلۈك .
خۇسۇمەت - ①دۇشمەنلىك ،زىتلىق ،ئۆچلۈك .②جاڭجال ، ماجىرا ،جىدەل .
خىيالات («خىيالەت»نىڭ كۆپلۈكى) - ①ئوي-پىكىرلەر ، خىياللار ،تەسەۋۋۇرلار .②بىھۇدە ئوي ئويلاش ،گۇمانخورلۇق .

د

دار - ئۆي-ھويلا ،خانا ،ساراي ،تۇرالغۇ :دارۇلئامان - تىنچ-خاتىر-جەم ماكان ؛دارۇلئۇلۇم - ئۇنىۋېرسىتېت ،ئاكادېمىيە .
داراز (دەراز) - ئېگىز ،ئېگىز بويلۇق ،ئۇزۇنتۇرا ،ئۇزۇن .
دەپئ - ① قايتۇرۇش ،ياندۇرۇش ،چېكىندۇرۇش . ② يوقىتىش ، تۈگىتىش .
دەرەجات («دەرەجە»نىڭ كۆپلۈكى) - دەرىجىلەر ،مەرتىۋىلەر .
دەربەدەر - قاڭقىپ يۈرگۈچى ،سەرسان ،ساياق .
دەرمان - ① دورا .②داۋالاش .③چارە-ئامال .
دەست - قول : دەستى داراز - قولى ئۇزۇن ،كۈچلۈك ، قۇدرەتلىك .
دەمساز - ئۇلپەت ، ھەمدەم ،ماسلاشقۇچى ،ئۇيغۇنلاشقۇچى .

ر

رازالەت (رەزالەت) - پەسكەشلىك ،رەزىللىك ،يىرگىنچلىك ،پەس تەبىئەتلىك .
راخاۋەت (رەخاۋەت) - ئىشياقماسلىق ،بوشاڭلىق ،غەيرەتسىزلىك ، ھۇرۇنلۇق ،غىزاخورلۇق .
رەھنەما - يولباشچى ،يول كۆرسەتكۈچى ،يېتەكچى ؛يول بەلگىسى .
رەۋزە - ①باغ ،باغچا ،رەۋزەئى رىزۋان - جەننەت بېغى ؛يايلاق ، ئوتلاق .② جەننەت .③ (كۆچمە مەنىدە)قەبرە ،قەبرىستانلىق .
روھى رەۋان - جان ئارامى ،كۆڭۈل خۇشلۇقى .
رىئايەت - رىئايە ،ئېتىبار ،ھۆرمەت-تەزىم ئەتمەك ؛ئېتىبارغا ئېلىش .
رىزۋان - جەننەت ،بېھىش ،ئۇچماق / ئۇجماق .
رىيا - ساختىلىق ،بىر ئىشنى كىشىگە كۆرسىتىش ئۈچۈن ئىشلەش ،ئۆزىنى يالغاندىن ياخشى قىلىپ كۆرسىتىش .
رىيازەت - ① نەپس خاھىشىنىڭ كەينىگە كىرمەي راھەت-پاراغەتتىن ئۆزىنى تارتىش ،ئۆزىنى ئەتەي قىيناش . ②جاپا چېكىپ روھىي - ئەخلاقىي جەھەتتىن تەربىيىلىنىش .

ز

زاكات (زەكات) - مال-بايلىقنىڭ يىلدا بىر قېتىم موھتاجلارغا سەدىقە قىلىنىدىغان قىرىقتىن بىر بۆلۈكى .
زاھىر - ① سىرت ،سىرتقى تەرەپ ،سىرتقى كۆرۈنۈش .② ئوچۇق-ئايدىڭ ،كۆرۈنۈپ تۇرغان ،ئاشكارا .
زائىل - يوق بولغان ،تۈگىگەن ؛تۈگىگۈچى ،يوق بولغۇچى .
زەب - ① بېزەش ،ياساندۇرۇش .②گۈزەل-چىرايلىق .
زەكا - زاكاۋەت ،زېرەكلىك ،ئۆتكۈر ئەقىل-ئىدراك .
زەڭ - دات .بۇ يەردە ئۆسۈملۈكلەردىكى داتلىشىش كېسىلى كۆزدە تۇتۇلىدۇ .
زەلىل - خار ،كۆڭلى سۇنۇق .قەدىرسىز ،ھەقىر ،كۆڭلى سۇنۇق .
زىللەت - خارلىق ،پەسلىك .
زىيا - يورۇقلۇق ،ياغدۇ ، نۇر ،شولا .
زىننەتئارا - زىننەتلەنگەن .

س

سابات (سەبات) - ئۆز سۆزىدە ،مەسلىكىدە چىڭ تۇرۇش ، پۈكۈلمەس ئىرادە ،تىرىشچانلىق .
سابىر - سەبرلىك كىشى ،سەبر قىلغۇچى .
ساپالەت (سەفالەت) - ①خورلۇق ،ئابرويسىزلىق ،تۆۋەنلىك .② پەسكەشلىك .
ساپاھەت (سەفاھەت) - ①ھاماقەتلىك ،نادانلىق ،گالۋاڭلىق ، ئەخمەقلىق .②شاللاقلىق ،يەڭگىلتەكلىك .
سازا (سەزا) - ①مۇناسىپ ،لايىق .②جازا ،قىساس .③مۇكاپات ، تارتۇق .
ساھىب - ئىگە ،ئىگە بولغۇچى ؛ھەمراھ ،يولداش .
سائىل - تىلەمچى ،دىۋانە .
سەخا - قولى ئوچۇقلۇق ،كۆكسى كەڭلىك ،مەردلىك ،سېخىيلىق .
سەدر - ① باشلىق ،رەئىس .② كۆكرەك ،كۆكس .③مەركەز .
سەرۋەت - بايلىق ،مال-مۇلۇك ؛باياشاتلىق .
سەفا - تازا ،تازىلىق ،غۇبارسىزلىق ،مۇسەپپالىق .
سەمەرە - ① يېمىش ،مېۋە .② نەتىجە .③ئۇنۇم .
سەئىي - ①تىرىشچانلىق ،ئىشلەمچانلىق .②ئىشلەش ،خىزمەت ،

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۇرۇپپىسى

ئەمگەك ،ئۇرۇنۇش ،تىرىشىش .
سىتەم - زۇلۇم ،جەبر ،جاپا ،ئېزىش .
سىدق - ساداقەت ،سادىقلىق ؛راست ،چىن .
سىنە - كۆكرەك .
سىھھەت - تەن ساقلىق ،سالامەتلىك .

ش

شاپائەت (شەفائەت) - ۋاستىچىلىك ؛گۇناھلىق كىشىنىڭ گۇناھىنى ئارىغا چۈشۈپ تىلىۋېلىش ؛ھامىيلىق ،قوللاپ-قۇۋۋەتلەش .
شاراپەت (شەرافەت) - ئېسىل بولماق ،ئالىيجاناب بولماق ؛ ئابروي ،شەرەپ ،قەدىرلىكلىك ،ئېتىۋارلىقلىق .
شاقاۋەت (شەقاۋەت) - بەختسىزلىك ،يارىماسلىق .
شاھادەت (شەھادەت) - شاھىدلىق ،گۇۋاھلىق .
شايەد - مۇمكىن ،ئېھتىمال ،ئەجەب ئەمەس .
شەي - شەيئىي ،بۇيۇم ،نەرسە .

غ

غەمناك - غەملىك ،غەمكىن .
غۇل - ئەيىبدارنىڭ بوينىغا ،ئاياغلىرىغا كىيگۈزۈپ قويۇلىدىغان جازا قورالى ،تاقاق ،كىشەن .
غىبتە - خۇشاللىق ،شادلىق .
غىنا - بايلىق .

ق

قاباھەت (قەباھەت) - ①قەبىھلىك ،ئىپلاسلىق ،رەزىللىك .②بەك يامان .
قارابەت (قەرابەت) - قېرىنداشلىق ،تۇغقانلىق ،تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەت .
قارۇن - « قۇرئان كەرىم »دە زىكىر قىلىنىشىچە ، مۇسائەلەيھىسسالامنىڭ تۇغقانلىرىدىن بىرى بولۇپ ،ناھايىتى باي-دۆلەتمەن شەخس ئىدى .شۇنداقلىقىغا قارىماي ،ئۇ ئۆتە بېخىل-ئاچكۆز بولۇپ ،پېقىرلارنى ئېزىپ يىغقان بايلىقى بىلەن تولىمۇ مەغرۇرلىنىپ كەتكەنىدى ،كەمبەغەللەرگە قىلچە خەير-ئېھسان قىلمايتتى .ئۇ مۇسائەلەيھىسسالامنىڭ دەۋىتىگە قۇلاق سالماي‌پىرئەۋن تەرەپدارى بولۇپ ،مۇسا ئەلەيھىسسالامغا قارشى تۇرغانلىقتىن ، مۇسا ئەلەيھىسسالامنىڭ دۇئايىبەت قىلىشى ئارقىسىدا ، پۇتۇن مال-مۇلكى ۋە تەۋەلىرى بىلەن قوشۇپ يەر يۇتقانىدى .

ك

كار - ئىش ،ئەمگەك ،خىزمەت .
كەرەم - ① مەردلىك ،سېخىيلىق .② ئۇلۇغلۇق ،ئالىيجانابلىق ، بۇيۇكلۇك .③ رەھىم-شەپقەت ،ئەپۇ ،مېھرىبانلىق ،شەپقەتلىك .
كەك - ئۆچلۈك ، دۈشمەنلىك ؛ئاداۋەت ،ئۆچ ،گىنە ،ئىنتىقام .
كەم-كەم - ①ئاز-ئاز ،كەم-كەم .② كۆپلەپ-كۆپلەپ ؛نەقەدەر .
كىمىيا - خىمىيە .
كىن - گىنە ، دۈشمەنلىك ،كۆرەلمەسلىك ، ئاداۋەت ،يوشۇرۇن زىتلىق .

گ

گىرىھ - ①تۇگۇن ، چېگىك ، توقۇناق .②مۇشەققەت ، قىيىنچىلىق .

ل

لەھەت - قەبرىنىڭ جەسەت قويۇلىدىغان ئىچكى بۆلۈمى ،گۆر .
لۇتف - مەرھەمەت ، ئىلتىپات ؛ ئالىيجانابلىق .

م

ماتانەت (مەتانەت) - ① قاتتىق بەرداشلىق ،ئېگىلمەس - سۇنماسلىق ، قەتئىيلىك ،سەبر ،چىدام .② ئېغىر بېسىقلىق .
مار - يىلان .
مالامەت (مەلامەت) - ئەيىبلەش ،يامانلاش ،كايىش ،قارىلاش .
مەرگ - ئۆلۈم ،ئەجەل .
مەسرۇر - خۇرسەن بولۇش ،شادلىنىش ؛خۇشھال بولۇش .
مەسكەن - تۇرالغۇ ،ئۆي ،ئىمارەت ،قورو
مەسئۇدىيەت - بەخت ،سائادەت ،تەلەي ،ئامەت .
مەشرۇئ - شەررىئەت قائىدىلىرىگە ئۇيغۇنلۇق .
مەغپىرەت (مەغفىرەت) - كەچۈرۈش ،گۇناھلارنى كەچۈرۈش .
مەقبۇل - ① ماقۇل كۆرۈلگەن ،قوبۇل قىلىنغان .② كىشىگە ياقىدىغان ، سۆيۈلگەن .
①مەقسۇد - مەقسەت ،ئىستەك ،نىيەت ،مۇراد ؛مەقسەت قىلىنغان نەرسە ،ئارزۇ ئېتىلگەن نەرسە .
مەكرۇھ - پاسكىنا ،چىركىن ،يىرگىنچلىك .②ئىسلام شەرىئىتىدە قىلمىسا ساۋاب بولىدىغان ،قىلسا كايىشقا ئۇچرىمايدىغان ئىش .
مەلەك - پەرىشتە ،مالائىكە .
مەنال - مال-مۇلۇك ،بايلىق .
مەئسىيەت - ①گۇناھ ،جىنايەت ،② ئاسىيلىق ،يۇز ئۆرۈش .
مەھال - مۇمكىن بولمايدىغان ،مۇمكىن ئەمەس .
مەئىشەت - كۈندىلىك تۇرمۇش ،تىرىكچىلىك .
مۇباھ - شەرىئەتتە رۇخسەت قىلىنغان ،راۋا كۆرۈلگەن ،جائىز .
مۇدام - ھەمىشە ،ھەر دائىم ،ھەممە ۋاقىت ، توختاۋسىز .
مۇرشىد - توغرا يولغا سالغۇچى ،يول كۆرسەتكۈچى ،يېتەكچى ، ئۇستاز ؛ (سوپىلىقتا)پىر ،ئىشان .
مۇرۇۋۋەت - ①مەردلىك ،جەسۇرلۇق . ② سېخىيلىك .③ ئالىيجانابلىق .④ئادىمىيلىك ،ئادىمىگەرچىلىك .
مۇساۋات - تەڭلىك ،باراۋەرلىك .
مۇسەپپا (مۇسەففا)- پاك ،ساپ ،غۇبارسىز ؛تازىلانغان ، ناچارنەرسىلەردىن ئايرىلغان .
مۇستەپا (مۇستەفا) - سايلانغان ،تاللانغان ؛مۇھەممەد ئەلەيھىسسا-لامنىڭ سۈپەتلىرىدىن بىرى .
مۇقابىل - ① قارشى ② تەڭ كېلىدىغان ،باراۋەر ،توغرا كېلىدىغان .③ قارشى تۇرغۇچى ،رەقىب .
مۇنىس - سىرداش دوست ، ھەقىقىي دوست ،چىن دوست .
مۇھىب - سۆيگۈچى ،ياخشى كۆرگۈچى ؛دوست ،يار .

ن

ناتاۋان (ناتەۋان) - ئاجىز ،زەئىپ ،كۈچسىز .
نادامەت (نەدامەت) - پۇشايمان ،ئەپسۇسلۇق ،ئۆكۈنچ ؛ ئۆكۈنۈش ، ئەپسۇسلىنىش .
نار - ①ئوت ،يالقۇن .②دوزاخ .

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

نازاپەت (نەزافەت) - پاكلىق ،تازىلىق ،ساپلىق .
ناس - كىشىلەر ،ئىنسانلار ،ئادەملەر ،خەلق .
نەممەت - چېقىمچىلىق ،تۆھمەتخورلۇق .
نەھىي - چەكلەش ،قايتۇرۇش ،مەنئىي قىلىش ،توسۇش .
نۇرى رەھمانى - ئاللانىڭ نۇرى .
نىپاق (نىفاق) - ئىككى يۈزلىمچىلىك ،مۇناپىقلىق ،ساختىلىق .
نىقار - ① كەك ،گىنە ،دۇشمەنلىك ،ئاداۋەت .② جېدەل ،ماجرا .

ھ

ھاتەم - ئەرەبلەرنىڭ تەي قەبىلىسىدىن مەرد ،قولى ئوچۇقلۇقى بىلەن داڭق چىقارغان بىر شەخس .كېيىن مەرد ،سېخىيلىكنىڭ سىمۋولى بولۇپ قالغان .
ھاسىد - ھەسەتخور ، ئىچى يامان ،كۆرەلمەس .
ھاماقەت (ھەماقەت) - ئەخمەقلىق ،دۆتلۈك ،ئەقىلسىزلىق .
ھەرش - ناپاك ،تازا ئەمەس ،ئارىلاش .
ھەسەب - خىسلەت ،ئابروي ،پەزىلەت ؛ئەجدادلارنىڭ شان-شەرىپى ، تېگى-تەكتىنىڭ ئېسىللىقى .
ھەسەت - ھەسەتخورلۇق ،كۆرەلمەسلىك ،ئىچى تارلىق ، قىزغىنىش .
ھەسۇد - ھەسەتخور ،ئۆزگىلەرنىڭ ئۇتۇقى ۋە بايلىقىنى كۆرەلمەيدىغان كىشى .
ھەقسۇناسلىق - ① مىننەتدارلىق ،ياخشىلىقنى مىننەتدار بولماقلىق ،تەشەككۈر ئېيتماقلىق . ② ئىشنى ياكى سۆزنى ئۆزىيولى بىلەن قىلماقلىق ،غەرەز ئۇقماقلىق .
ھەلىم - يۇمشاق تەبىئەتلىكلىك ،مۇلايىملىق .
ھەندەسە - گېئومېتريە .
ھەۋلناك - قورقۇنچلۇق ،دەھشەتلىك .
ھېسار - قورغان ،قەلئە .
ھېكمەت - ① دانالىق ،ئەقىل-پاراسەت .② پەلسەپە .
ھىممەت - ① ياخشىلىق ،ساخاۋەت .② بىرەر ئىشقا چىن دىلىدىن ئۇرۇنۇش ،تىرىشقاقلىق ،ئىرادە .

ئو

ئوشرە - ئىسلام قانۇنى بويىچە يەردىن چىققان ھوسۇلنىڭ ئوندىن بىرى ھېسابىدا ئېلىنىدىغان سېلىق ،باج .

ئۇ

ئۇمۇل خەبائىس - بۇزۇقچىلىقلارنىڭ ئانىسى : ئىچكۈلۈك-ئۇمۇل خەبائىس (ھاراق-شاراب - بۇزۇقچىلىقلارنىڭ ئانىسىدۇر) .

ۋ

ۋاجىب - ① قىلىنىشى زۆرۈر ،مەجبۇري .② ئىسلام دىنىدا قىلىنىشى زۆرۈر ،مەجبۇري دەپ بەلگىلەنگەن ،لېكىن مەجبۇرىيلىق نۇقتىسىدىن پەرزدىن كېيىن ،سۈننەتتىن ئىلگىرى تۇرۇدىغان ئەمەللەر .مەسىلەن ،پېتىر سەدىقىسى بەرمەك ،قۇربانلىق قىلماق ، ھېيت نامىزى ئوقۇماق قاتارلىقلار .
ۋەزىپە (ۋەزىفە) - ① خىزمەت ،ئىش .② ئىش ھەققى ،مائاش .
ۋەسىلە - ① يول ،ۋاستە .② سەۋەب ،بائىس .
ۋۇقۇر - چىداملىقلىق ،چىدامچانلىق ،بەرداشلىقلىق .
ۋىقار - ۋەزمىنلىك ،تەمكىنلىك ،ئۇلۇغۋارلىق ،ئېغىر بېسىقلىق : ئەھلى ۋىقار-ئۇلۇغلار ،چىداملىق ،ئېغىر بېسىق كىشىلەر .

ئې

ئېرپان (ئېرفان) - بىلىم ،تونۇش (تەپەككۇر بىلەن) .

ئى

ئېپتىرا (ئىفتىرا) - بۆھتان چاپلىماق ،تۆھمەت چاپلىماق .
ئىستېھزا - مەسخىرە،قىلماق ،زاڭلىق قىلماق .
ئىستىقامەت - رۇس بولماق ،توغرا بولماق ،رۇسلانماق ؛ مۇستەھكەملىك ،سۇنماس-پۇكۇلمەسلىك .
ئىستىھباب - ① ياخشى كۆرمەك ،مەنۇنىيەت بىلدۇرمەك ، ئارتۇق كۆرمەك .② مۇستەھەب (شەرئىتتە ياخشى ھېسابلانغان ئىش ، ساۋاپلىق ئىش ، مەنۇن قىلىدىغان ئىش) .
ئىنايەت - مېھرىبانلىق ،غەمخورلۇق ،مەرھەمەت ،ئىلتىپات ، ياخشىلىق .
ئىنىس - ئىنسان ،كىشى ،ئادەم جىنسى .
ئىنقىراز - مۇنقەرز بولۇش ،ھالاك بولۇش ،ئۆلۈش .

ي

ياخۇد - ياكى ،ۋەيا ،يا بولمىسا .
يەكسەر - ① پۈتۈنلەي ،پۈتكۈل ،ھەممە ،بىراقلا ،بىرنى قالدۇرماي .② بىۋاستە .
- سۆزلۈك تۈزگۈچى : يۇنۇس ئىلياس ئىدىقۇتلۇق ئادىل ئىسمائىل فوتوسى

تاشكەنت «ئوقۇتقۇچى» نەشرىياتىنىڭ 1992-يىل ئۆزبېكچە نەشرىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى : **يۇنۇس ئىلياس**
ئىدىقۇتلۇق (M1)

بېكتكۇچى: ھاجى خوجائابدۇللا ئوسمان (ئالىي مۇھەررىر، تەكلىپ قىلىنغان)